

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türk Resim ve Yontu Sanatı

BİRSEN ALSAÇ / ÜSTÜN ALSAÇ

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türk Resim ve Yontu Sanatı

BİRSEN ALSAÇ / Dr. ÜSTÜN ALSAÇ

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Görcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 123 • ISBN 975-470-341-8
1. Basım: İletişim Yayınları, Haziran 1993
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1993
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Çağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

I. BÖLÜM
Resim 7
Eski Türk Resmi 8
İslâmlıktan Sonra Resim 9
Osmanlı İmparatorluğu'nda Resim 14
Cumhuriyet Dönemi 43
Günümüzde Resim 56
Resmin Sorunları 62
Resmin Geleceği 67
II. BÖLÜM
Yontu 68
Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar 69
Cumhuriyet Dönemi 70
Seramik 75
RESSAM- GRAFİKÇİ- YONTUCU
VE KARİKATÜRCÜLER LİSTESİ 78
BİBLİYOGRAFYA 134

BİRİNCİ BÖLÜM
RESİM

Resim, iki boyutlu bir yüzey üstüne uygulanan çizgi ve boyalarla estetik değerlerin yaratılması, bu yolla da duygu ve düşüncelerin iletilmesi demektir. Bu anlatım yöntemi çoğu kez somut nesneleri canlandırıcı ve gerçek olguları betimleyici amaçlar doğrultusunda kullanılmış olduğundan, ondan sözedilirken akla daha çok figürlü resim gelir. Soyut nesne ve olguları konu alan, figürsüz ve süsleyici resimler de vardır. Resim dış dünyanın bir modeli, kağıt üstüne yansıması olabilir, ama ona ne kadar benzerse benzesin yeni bir yaratıdır, kendine özgü kurallar uyarınca yeniden kurulan insan elinden çıkmış bir yapıttır.

Çeşitli ortamlar üstüne resim yapılabilir, buna göre de duvar resmi (fresk), kitap resmi (minyatür), cam resmi (vitray), vb. gibi adlar alır. Ayrıca sulu, yağlı, guvaş, akrilik gibi boya ağırlıklı, kazıresim (oymaresim ya da gravür), kara kalem gibi de çizgi ağırlıklı resimler vardır. Resim çeşitli baskı ve çoğaltma tekniklerini kullanabilir, buna göre taş baskısı (litografi), özgün baskı (serigrafi), bir tür oymaresim olan tahta baskısı gibi ayrımlar yapılır.

Fotoğraf gibi çağdaş görüntü elde etme yöntemlerinin, güzel yazı (hat ve kaligrafi) sanatlarının, duygu ve düşünceleri anlatmaktan çok tanıtma ve uyarı amacıyla yapılmış uygulamalı sanat uğraşlarının, basımevinin kurulması ile harf düzenleme (tipografi), sayfa düzenleme (mizanpaj) gibi gene iki boyutlu bir alan üstünde düzenleme yapmaya dayanan, ya da çizimi gülmece amacıyla kullanan karikatür gibi sanatların da katılmasıyla daha genel olarak grafik sanatlardan sözedilir. Resim,

yontu ve mimarlıkla birlikte düşünüldüğü zaman ise görsel sanatlar, plastik sanatlar gibi adlar altında anılır. İnsanların en eski çağlardan beri kullandığı bu anlatım biçimi Türkler tarafından da uygulanmıştır.

Toplumların her sanatta olduğu gibi resimde de başarılı yapıtlar vermesi için durmuş oturmuş olmaları, kararlı bir yönetimlerinin, güçlü ekonomilerinin, düzenli yaşamlarının olması gerekir. Ayrıca onu bir anlatım ve iletişim aracı olarak görmesi, ona karşı bir gereksinim ve yakınlık duyması da önem taşır. Türklerde de bu koşullar sağlandığı zaman resim sanatı gelişmiştir. Türk resim sanatı denince Türkler tarafından üretilmiş eski yeni her türlü resim çalışması anlaşılır. Bugün Türkiye dışında da Türk kökenli devletlerin olduğu, onların da bu alanda çalışmalan bulunduğu unutulmamalıdır. Burada, bu alanda günümüz Türkiye'sindeki çalışmalara gelinceye kadar geçen evreler anlatılmaya çalışılmıştır.

I. Eski Türk Resmi

Orta Asya'nın bozkırlarında yaşayan Türk boylarının, ele aldıkları konulardan dolayı "hayvan biçemi" (üslubu) olarak adlandırılan resimler yaptığı bilinmektedir. Bu ilk denemeleri, yukardaki koşullan belli bir ölçüye kadar sağlayan, bu nedenle de en eski yazılı belgeleri bırakabilmiş olan Göktürkler dönemi izler. Bilindiği gibi en eski yontular da bu çağdan kalmıştır.

1. Uygurlar - Türk resminin en eski örneklerine ise yerleşik yaşama biçimini benimsemiş olan Uygurlar'da raslanır. İ.S. 8. ve 9. yüzyıldan günümüze gelen Uygur kent kalıntılarında duvar resimleri ile minyatürler bulunmuştur. Maniheizmi, Budizmi ve az sayıda da olsa Hıristiyanlığın bir kolu olan Nasturiliği benimsemiş olan Uygurlann bu resimleri figürlüdür. Bunlar rahip, vakıf kuran, adak getiren, müzikçi gibi kişileri konu alırlar. Bakışık (simetrik) düzenlemenin uygulandığı resimlere canlı renkler, özellikle de koyu mavi ile kırmızı egemendir. En önemli duvar resimleri Murtuk dolaylarında Bezeklik kentindeki bir tapınakta bulunmuştur. Burada

portreler, yani insan yüzünü gösteren resim denemeleri de vardır. Daha önceki dönemlerde insan yüzleri birbirine benzer biçimde yapılır, başka başka kişiler, simgesel anlatımlar, kılık kıyafet ya da altlarına konan yazılarla birbirlerinden ayrılırken, bu resimlerde yeralan figürlerin herbirinin başka bir tipi canlandırmasına özen gösterilmiştir.

Uygur minyatürlerine ise Maniheist kitaplarda rastlanır. Bunların yanında Mani tapınaklarında kullanılmak amacıyla yapılmış daha büyük tablolar, sancaklar da vardır. Uygur minyatürleri figürlüdür, konular belli bir gerçekçilikle ele alınmıştır. Dinsel sahnelerle günlük yaşamdan sahneleri betimlerler. Çiçek dalı, üzüm salkımı gibi motifler de süsleme amacıyla kullanılmıştır.

II. İslâmlıktan Sonra Resim

Uygur devletinin yıkılmasından kısa bir süre sonra Türk resim sanatı önemli bir kültürel etki altına girmiştir. Buna neden olan olay İslâmlığın benimsenmesidir. Bilindiği gibi öteki tek tanrılı dinler olan Yahudilik ile Hıristiyanlık gibi İslâmlık da tasvir sanatlarına, yani figürlü resim ve yontu sanatlarına hoş gözle bakmamış, insanların yaratıcı gücünü daha çok soyut süsleme sanatlarına yöneltmiştir. Öteki dinleri benimseyen toplumların bundan daha çabuk kurtulup resim ile yontunun sağladığı anlatım olanaklarını araştırmaya başlamalarına karşın, İslâmlığı benimseyen toplumlarda bu sanatlar sınırlı bir gelişme göstermişlerdir. Hatta İslâmlığın ilk dönemlerinde daha önceden kalan yapıtların yok dildiği bile olmuştur.

Gene de bir anlatım biçimi olarak resmin tümüyle ortadan kalkmadığı, başta minyatür olmak üzere öteki sanatlara bağlı çalışmalarla sürdürüldüğü görülmektedir. Bunun şaşılacak bir yanı yoktur, çünkü resim insanın en gelişmiş duyusu olan görme duyusuna seslenen bir sanat, bir anlatım biçimidir. Nazan İpşiroğlu ile Mazhar İpşiroğlu İslâm resminin doğal olgu ve olayları konu almasına karşın ona bağlı olmadığını, derinliği olmayan bir yüzeye elden geldiğince soyut ve bi-

çemleşmiş olarak aktarıldığını söylerler. B u resim kitapların içinde, daha çok süslemeci bir biçimde kullanılmış olduğu için tasvir yasağından kurtulabilmiştir. Filiz Çağman ile Zeren Tanındı'nın belirttikleri gibi Selçuklular, İlhanlılar, Timurlular, Babürlüler gibi pek çok Türk kökenli devlet zamanında bu alanda yapıtlar üretilmiştir.

İslâm ülkelerinde uygulanan resim sanatları sözkonusu olunca minyatür gibi boya ağırlıklı resim türlerine nakış, karakalem, uç ya da fırça ile yapılarak ya hiç boyanmayan ya da belli belirsiz boyanan çizim ağırlıklı resimlere de resm ya da tarh adı verilmiştir. Buna göre minyatürcüler nakkaş ya da musavvir diye adlandırılırlarken, çizerler de ressam ya da tarrah olarak anılmışlardır.

1. Büyük Selçuklular - Uygur resmi etkilerinin Büyük Selçuklular döneminde de canlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bağdat'da kurulan ilk İslâm minyatür okulu 12. yüzyılda girişilen Yunanca kitapların Arapçaya çevrilmesine bağlı resimleme çalışmalarıyla işe başlamış, bunu daha sonra yazın yapıtlarının resimlendirilmesi izlemiştir. Bu nedenle tıp, bitkibilim, yıldızbilim kitaplarının yanısıra mesnevi, öykü kitabı gibi yapıtlarda da minyatürlere raslanır. Bağdat dışında Musul, Diyarbakır, Konya gibi merkezlerde de bu sanatın uygulandığı anlaşılmaktadır. Bütün bu işlerde Uygur kökenli sanatçıların çalıştığı düşünülmektedir. *Varka-u Gülşah* adlı mesnevi için hazırlanmış olan minyatürler Selçuklu resim sanatına örnektir. Bu yapıt 13. yüzyılın başında Konya'da hazırlanmıştır. Minyatürlerde figürlerin bulunduğu mekânlar ya da doğa parçaları simgesel anlatımlarla belirtilmiş, yer kırmızı ve mavi boyanmıştır. Kalila ve Dimna adlı yapıt ise 13. yüzyılın sonundan kalmadır ve geç dönem Selçuklu minyatürü örneklerini içerir.

2. İlhanlılar - 13. yüzyılda Moğolların Orta Doğu ülkeleri üstüne yürümesi başka şeyleri olduğu gibi, sanat çalışmalarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Moğollar ele geçirdikleri yerleri yakıp yıktıklarından, her türlü sanat eyleminin durmasına, sanatçıların da başka yerlere kaçmasına neden olmuşlardır. Ama bölgede devletler kurmalarından bir süre sonra onlar

da Türkleşmeye başlamışlar ve İslâmlığı benimsemişlerdir. Bu devletlerdeki yazıcılar ile öteki görevliler genellikle Uygur kökenlidir. Benzer bir biçimde Uygur ressamlarının da çalışma olanağı bulduğu anlaşılmaktadır.

İlhanlı hükümdarı Olcayto Hudabende Han döneminde (1307-1314) Reşidettin tarafından yazılmış olan *Cami-el-Tevarih* (Tarihler Derlemesi) adlı yapıttaki minyatürlerin Moğol egemenliği altındaki Uygur resminin örnekleri olduğu düşünülmektedir. Moğol sarayının her türlü din ve görüşe ilgi göstermesi, resimde çekingenliğin kalkarak çok çeşitli konuların ele alınmasına yolaçmıştır. Tarihsel yapıtlar, dinsel konular, destanlar resimlenmiş, bu resimler Orta Asya ve Uzak Doğu resmi etkileri taşıyan bir gerçekçilikle işlenmiştir. İlhanlı minyatürü Ebu Said yönetiminde (1316-1335) en parlak dönemini yaşamıştır. Kaynaklar Ahmet Musa adlı bir sanatçının adını anarak, bu alanda çok başarılı yapıtlar verdiğini söylerler. Moğol döneminden kalan resimler arasında manzara resimleri de vardır. İçinde minyatür bulunan en geç tarihli yapıt *Garşasp-name* adını taşımaktadır.

İlhanlıların zayıflamaya başlamasından sonra Fars bölgesinde İncu ailesi, Batı İran ve Irak'da da Celeyirler güç kazanmışlardır. İncu minyatürü enine yapılmış düzenlemeler kullanması, yer için kırmızı ya da sarı rengi seçmesiyle kendini gösterir. Bu resimde genellikle iri figürler kullanılmış, doğal öğelerle mimarlık öğeleri oldukça yalın tutulmuştur. İnculari izleyen Muzafferiler de 1353'den sonra egemen oldukları Şiraz'da minyatürlü el yazmaları üretmişlerdir. Bunlar İncu yapıtlarından resim alanının daha küçük, anlatımın da daha soyut tutulması ile ayrılırlar.

Celayirler'in de iki başkentlerine bağlı olarak Tebriz ve Bağdat okulları arasında ayırım yapılmaktadır. Özellikle ikinci hükümdarları olan Şeyh Üveys döneminde (1356-1374) resim çalışmaları yoğunlaşmıştır. Ahmet Musa'nın öğrencisi olan Şemseddin adlı bir sanatçının bu zamanda çalıştığı anlaşılmaktadır. Onun öğrencisi olan Abdülhay'ın da adı bilinmekte, bir de Cüneyd nakkaşın adı anılmaktadır. Bu sanatçılar bir yandan Moğol geleneklerini, bir yandan da İslâm minyatürü

özelliklerini taşıyan yapıtlar vermişlerdir. Geniş bakış açısı kullanılması, ufuk çizgisinin yüksek tutulması, figürlerin kendilerini saran manzaraya göre daha küçük yapılarak çevreye önem verilmesi, bu minyatürün özellikleri arasındadır. Bu resimlerde renkler uzak yakın ayrımı gözetilmeden hep aynı parlaklıkta kullanılmışlardır.

3. Timurlular - Timurlular Tebriz, Şiraz, Bağdat gibi önemli sanat merkezlerine egemen olmuşlardır. Bu devletin kurucusu olan Timur'un resmi sevdiği, sarayındaki ressamlara ailesinden kişilerin portrelerini yaptırdığı bilinmektedir. Onun zamanında önem kazanan Semerkant'ı daha sonra Herat izlemiş, önemli bir eyalet merkezi olan Şiraz'da da minyatür çalışmaları yapılmıştır. Timur'un torunu olan ve bu kenti yarı özerk bir biçimde yöneten İskender Sultan döneminde (1405-1414) çok sayıda resimli yapıt hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ünlü ozanların koşuk kitapları kadar astronomi ve astrolojiyle ilgili yapıtlar da resimlenmiştir. Oldukça görkemli olan bu minyatür biçemi İskender Sultan'dan sonra yönetici olan İbrahim Sultan döneminde yalınlaşmıştır. Bunun nedeni sanatçıların Şahruh tarafından Herat'a götürülmeleridir.

Şahruh döneminde (1405-1447) oğlu Baysungur sarayda büyük bir sanat işliği kurmuştur. Adı "Kütüp-hâne" olan ve Herat Okulu olarak da bilinen bu işliğe çeşitli yerlerden getirtilen sanatçılar katılmıştır. Hattat Tebrizli Ca'fer yönetimindeki işlikte Mevlâna Ali, Emir Halil, Hace Gayesddin gibi minyatürcüler ve Mevlâna Kıvameddin gibi ciltçiler çalışmıştır. Daha ilerki dönemlerde de önemini koruyan Herat okulu son parlak dönemini sultan Hüseyin Baykara döneminde (1468-1507) yaşamıştır. Bu dönemden adı bilinen sanatçılar hattat Sultan Ali Meşhedi, nakkaş Bihzad, Aka Mirak, Kasım Ali'dir. Daha sonra İran hükümdarı Şah İsmail'in Tebriz'deki sarayında da resim yapan ve İslâm dünyasının en ünlü ressamlarından biri olan nakkaş Bihzad'ın öğrenciler yetiştirdiği de bilinmektedir. Bunların arasında Horasanlı Şeyhzade, Sultaniyeli Mir Musavvir, İsfahanlı Mir Zeynelabidin, Mevlâna Muzaffer Ali bulunmaktadır. Celal Esad Arseven gene onun öğrencilerinden Aka Mirak'ın öğrencisi olan

Mir Nakkaş'ın daha sonra, İran hükümdarı Şah Tahmasp zamanında saray resim işliğinin başına getirildiğini, I. Süleyman (Kanuni) döneminde de İstanbul'a çağrılmış olduğunu söylemektedir. Bu dönemin resmi figürleri gerçekçi kullanışı, bir köşeye yerleştirilen görkemli çınarları, belli bir derinlik kazandıracak biçimde çizilmiş yapıları ve mimarlık öğeleri, iyi ayarlanmış renk tonları ile kendini gösterir.

15. yüzyılın sonlarından kalan kimi resimler İslâm dünyasının en ünlü ressamlarından biri olan nakkaş Bihzad'ın okulu dışındaki çalışmaların da varolduğunu göstermektedir. Çağman/Tanındı çizgi ağırlıklı bir nakış zevkinin egemen olduğu bu biçemin 16. yüzyılın ilk yarısında Safeviler döneminde Herat ve Tebriz'de sürmüş olduğunu ve etkilerini Osmanlı sarayındaki resim işliklerinde de duyurduğunu söylemektedirler. Timurluların sona ermesinden sonra minyatür sanatçılarının bir bölümü Safevilerin yönetiminde, bir bölümü de Özbeklerin başkenti olan Buhara'da çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

4. Karakoyunlular, Akkoyunlular - Karakoyunluların egemenliğinde de resimli el yazması kitapların hazırlanması sürdürülmüştür. Cihanşah döneminde (1439-1476) şehzade Pir Budak'ın koruması altında yapılan bu çalışmaların Şiraz ve Bağdat'da hazırlandığı anlaşılmaktadır. Yapıtlardaki biçem özelliklerinden bunları resimleyen sanatçıların başka başka okullardan geldiği düşünülmektedir. Doğu Anadolu ve İran'da egemen olan bir başka Türkmen boyu da Akkoyunlular'dır. Onlar da Karakoyunlular ve Timurlular ile yaptıkları savaşlar sonucu egemen oldukları yerlerde sanatçıları korumuşlar, minyatür yapımı çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Akkoyunlulara bağlı olan Tebriz okulu Sultan Yakub döneminde (1478-1490) Şiraz'dan getirtilen nakkaşlarla kurulmuş olmalıdır. Topkapı Sarayı kitaplığında bulunan ve "Fatih Albümü" olarak anılan albümdeki resimlerin büyük bir çoğunluğunun bu okula bağlı sanatçılar tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Tebriz sarayındaki sanat ortamının çok yönlülüğü, bu yapıtların taşıdığı Uzak Doğu etkilerinden de anlaşılmaktadır. 15. yüzyılda Akkoyunlu resim sanatının en iyi örneklerinden biri bir *Hamse-i Nizami*'dir. Beş kitaptan oluşan

bu yapıt Tebriz'de yazılmış, minyatürleri de Şeyhi ve Derviş Muhammed adlı sanatçılar tarafından yapılmıştır.

5. Özbekler - Maveraünnehir bölgesinde yerleşmiş olan Özbekler 16. yüzyılın başlarında güçlenmişlerdir. Bu yüzyıl boyunca Buhara'da üretilmiş olan minyatürler kentin önemli bir sanat merkezi olduğunu gösterir. Buhara okuluna bağlı minyatürlerde geç Timurlu okulu ile onun ünlü sanatçısı Bihzad'ın etkileri görülmektedir. Kadın ve erkek figürlerinin tek ya da grup biçiminde ve çok renkli giysiler içinde gösterilmesi, bol altın yaldız kullanılması Buhara okulunun özellikleri arasındadır. Geç dönem Özbek minyatürlerinde pastel renkler kullanılmış, zayıf figürler seçilmiş, yerler taşlı olarak gösterilmiştir. Geniş yüzeylerde altın yaldızın kullanılması bu dönemde de sürmüştür.

6. Babürlüler - Babürlülerin kitap resmine ilgi duymaya başlaması ikinci hükümdar Hümayun dönemindedir (1530-1556). Tebriz sarayından getirtilen sanatçılar minyatür işliklerinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. En parlak dönemini Ekber'in yönetimi altında (1556-1605) yaşamıştır. *Babur-nâme, Ekber-nâme* gibi yapıtlarda hükümdarların savaşları, avlan, törenler, eğlenceler canlandırılmıştır. Çağman/Tanındı bunların ancak Osmanlı minyatürlerinde görülen bir gerçekçilikle ele alındığını söylerler. Babürlü minyatürünün bir özelliği de portre resminin varlığıdır. 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hindistan'a gelen Avrupalıların getirdiği kazıresimler bu resim sanatını etkilemiştir. Cihangir döneminde (1605-1628) tek tek ya da grup biçiminde portreler, albüm resimleri yapılmıştır. İmparatorluğun son hükümdarları döneminde minyatür sanatındaki gelişmenin durduğu, ancak Racestan, Dekkan gibi eyaletlerde varlığını sürdürebildiği gözlenir.

III. Osmanlı İmparatorluğunda Resim

Anadolu Selçuklularından oldukça az figürlü resim kalmıştır. Bunlar kabartmalar ya da çini üstüne yapılan çizimler biçi-

mindedir. Mevlevilerin Konya'da çeşitli sanat dalları üstünde çalıştıkları, bu arada resimle de uğraştıkları bilinir. Mevlâna Celaleddin Rumi'nin türbesini yapan mimar Bedreddin-i Tebrizi aynı zamanda ressamdır, Bedreddin-i Yavaş adlı bir sanatçı da duvar resmi yapımında adını duyurmuştur. Celal Esad Arseven Selçuklu resim sanatçıları arasında Aynüddevle, Kaluyan, Şahabeddin, Hacı el-Mevlevi gibi adların bulunduğunu söylemektedir. Mevlâna Celaleddin Rumi'nin de resminiyapmış olan Aynüddevle tanınmış bir portre ressamıdır.

Görece karışık bir dönem olan Beylikler Dönemi ile Osmanlı İmparatorluğunun ilk yıllarından da günümüze fazla bir şey gelmemiştir. En eski Osmanlı resimleri II. Mehmet (Fatih) döneminden kalmadır. Anadolu birliğini sağlayarak güçlü ve kararlı bir devlet oluşturan bu padişah zamanında resim sanatı da önem kazanmıştır. İtalya'dan ressamlar getirtilmiş, padişahın ve ailesinden kişilerin resimleri yaptırılmıştır. Bu ressamlar Gentile Bellini, Constanzo da Ferrara ve Matteo di Pasti'dir. 1479'da gelen Bellini'nin Türkiye'de 15 ay kadar kaldığı ve II. Mehmet'in portresini yaptığı, ayrıca çeşitli madalyonlar hazırladığı bilinmektedir. Constanzo da Ferrara'nın da bir Fatih portresi vardır.

Bunun yanısıra Türk sanatçıları da İtalya'ya gönderilmiş, orada yapılan çalışmaları izleyip öğrenmeleri istenmiştir. Bunlar arasında II. Mehmet portresiyle ünlü nakkaş Sinan Bey de vardır. Bu portre İtalyan Rönesans resminin Türk minyatürcüleri tarafından biçemleştirilmiş bir yorumu olarak görülür. Buna benzer bir alışveriş 19. yüzyıla gelinceye kadar bir daha yinelenmemiş, Batı ülkelerinde Rönesansla başlayan ve resim sanatının sınırlarını genişletmeye, anlatım olanaklarını geliştirmeye yönelik araştırma ve deneylerden etkilenmeyen minyatürlerin yapılması sürdürülmüştür.

1. Minyatür - Minyatür Latince kırmızıyla boyamak anlamına gelen "minare" sözcüğünden gelmektedir. Genellikle küçük boyutlu resimler için kullanıldığından herhangi bir şeyin küçük ölçüdeki kopyası ya da modeli anlamına da kullanılır. En eski örneklerine Eski Mısır ve Yunanistan'da raslanan bu resim sanatı çok çeşitli yerlerde uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu

döneminde Türklerin de kullanıp özgün yapıtlar yarattığı bu sanata biraz daha yakından bakmak yararlı olacaktır.

Minyatür genellikle aynı resim üstünde birden çok bakış açısıyla, gene birden çok ışık kaynağı kullanan bir resim olarak tanımlanabilir. Bunların birincisi, resim yüzeyinde bulunan her öğenin kendisini en iyi anlatacak bakış açısından verildiğini anlatır. Buna göre diyelim ki, bir sokak ona yukardan bakılıyormuş gibi, üstünde yer alan yapılar da onlara karşıdan bakılıyormuş gibi çizilebilirler. Bu düzenleme ona alışık olmayan birinde sokağın üstündeki yapılar birer yana devrilmiş izlenimi uyandırır. Resimlerde gölgenin bulunmayışı ise onun birden çok ışık kaynağı tarafından aydınlatıldığını düşündürür.

Minyatürlerde gösterilen nesneler derinlik duygusu uyandıracak bir biçimde ele alınmazlar. Örneğin koşut (paralel) çizgiler izleyiciden uzaklaştıkça birbirine yaklaşıyor gibi görünmezler. Böyle bir şey renkle de yapılmaz, yani izleyiciden uzaklaşan renklerin maviye kaçması gibi bir şey yoktur. Önde ya da arkada olsun, aynı nesnelerin renkleri aynıdır. Bu resimlerde derinlik etkisi kimi figürlerin bir bölümünün bir başka figürün arkasında kalacak biçimde çizilmesiyle elde edilir. Bütün bunlar da minyatüre çizgisel ve iki boyutlu bir görünüm kazandırırlar.

Minyatürlerde simgesel anlatım ağırlık taşır. Resimde gösterilen önemli kişiler yanındakilerden daha büyük çizilerek, daha süslü giysiler içinde gösterilerek vurgulanırlar. İnsan yüzlerinin ana çizgileriyle kendilerine benzemesine özen gösterilir, örneğin sakallı ya da sakalsız iseler öyle yapılırlar. Ama bunlardaki anlatım gene de birbirine benzer, en önemlisi, ele alınan kişinin içinde bulunduğu tinsel duruma ilişkin duyguları yansıtmazlar. Bu biraz da kullanılan resim alanının küçüklüğüyle bağlantılıdır. Doğal nesneler de oldukça ayrıntılı, ama biçemselleştirilmiş (stilize edilmiş) olarak verilirler.

Osmanlı minyatürcüleri de Selçuklu ve İranlı ressamların kullandığı tekniği sürdürmüşlerdir. Buna göre resim yapılacak kağıtlar üstlerine zamk-ı Arabî adı verilen bir tür bitkisel tutkalda eritilmiş beyaz üstübeç sürülerek hazırlanırlar. Renklere belli

bir parlaklık kazandırmak amacıyla bu katmanın üstüne ince bir altın yaldız katmanı geçirildiği de olmaktadır. Minyatür daha sonra bunun üstüne çizilir ve boyanır.

Minyatür sanatçılarına nakkaş ya da musavvir (tasvirci, betimleyici) adları verilir. Bunlar saraya bağlı olan, hem işlik hem de okul işlevi gören nakkaşhanede yetişirler ve nakkaşbaşının yönetiminde çalışırlar. El yazması kitapların resimlendirilmesinde kullanılan minyatürler çoğu kez bir toplu çalışma ürünüdür. Bir minyatürün çizeni, boyayanı, yazılarını yazanı başka başka kişiler olabilir ve bunların sayısı 25'e kadar çıkabilir. Güzel yazıları yazanlara sebihnüvis denir. Minyatürlerde yeralan kişilerin düzenleniş ve yerleştirilişlerine meclis, bunu yapan ressamlara da meclisnüvis adı verilir. Tarrahlar da duvar ve tavan nakışlarıyla süslemelerini, bahçe tarhlarını çizen sanatçılardır. Minyatür ve süsleri boyayanlara renkzen denmiştir. Müzehhipler (tezhipçiler, süslemeciler) yazıların ve minyatürlerin çevresindeki alanlara süslemeler yaparlar, vassâl (yazma onarıcıları) ve cetvelkeşler de el yazmalarının yıpranıp bozulmuş kenarlarını değiştirirler ve yazı levhalarının çevresine yaldız ya da boya ile çizgi çekerler. Mücellitler (ciltçiler) de bütün yazınayı koruyucu bir kılıf içine yerleştirirler. Bir de duvar nakkaşı adı verilen ressamlar vardır, bunlar duvarlara resim ve süsleme yapan sanatçılardır. Kalemkâr diye de adlandırıldıklarından yapıtlarına kalem(kâr) işi denir.

Minyatür tablo gibi duvara asılıp seyredilen bir resim türü değildir, o bir kitap resmidir, başka deyişle yazılı bir metine bağlıdır, ancak onunla birlikte olduğu zaman bir anlam kazanır. Çok eski, belki Çin'den gelen bir gelenek uyarınca eskimiş, kitapların arasından kopmuş, hatta taslak düzeyinde kalmış çizim ve resimler atılmazlar, ciltlenerek albümler biçiminde saklanırlar. Bunun Türk resim sanatının ilk dönemiyle ilgili ilginç bir örneğini Osmanlı sarayında bulunan üç albüm oluşturmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan 20.000 dolayındaki minyatür arasında bir kitapta değil de, albümler içinde toplanmış olan bir dizi resim vardır. İçlerinde II. Mehmet'e ait olduğu

düşünülen portreler bulunduğu için bunlara "Fatih Albümleri" adı takılmıştır. Zeki Velidi Togan albümlerin Akkoyunlu sultanı Yakup Bey döneminden (1478-1490) kalma olduğunu ileri sürerek onların "Yakup Bey Albümleri" olarak adlandırılmasının doğru olacağını söylemiştir. Resimlerin bir bölümünde I. Selim'in (Yavuz) mühürünün bulunması, onların bu padişah zamanına kadar gittiğini göstermektedir.

Albümlerde yeralan yapıtlar çok çeşitli özellikler gösterdikleri için onları resim sanatı içinde bir yere yerleştirmek zor olmaktadır. Resimlerin bir bölümü bitmiş, bir bölümü taslak düzeyindedir. Bir bölümünün üstünde Mehmet (Muhammed) Kara Kalem imzası okunurken, bir bölümünde de Şeyhi adına raslanır. Aynı imzayı taşıyan resimlerin biçem bakımından başka başka kişilere ait olması gerektiği görülmüş, başka başka imzalar taşıyanların da aynı kişinin elinden çıkmış olması gerektiği saptanmıştır. Bu yönden incelendiklerinde resimler üstünde en az altı ayrı sanatçının çalışmış olduğu düşünülmektedir.

Bu resimler gerek konuları, gerekse işlenişleri bakımından da birörneklik göstermezler. Ele alınışları ve kimi ayrıntıları bakımından Avrupa resmi özellikleri taşıyanlar olduğu gibi, Orta Asya ve Uygur resmini anımsatanları da vardır. Resimlerin kökeni ve Osmanlı sarayına nasıl geldiği de bilinmemektedir. Beyhan Karamağaralı'nın anlattığına göre bilimsel araştırmalara dayanılarak yapılabilen en iyi kestirim, bunların büyük bir olasılıkla Timuroğulları resim sanatı örnekleri olduğu, Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'e giden I. Selim'i karşılayanların bu padişaha bir armağanı ya da bu seferden sonra İstanbul'a getirilen sanatçıların bir çalışması olduğu biçimindedir. Resimlerin bir bölümünün rulolar biçiminde oluşunu gözönüne alan Nazan İpşiroğlu ile Mazhar İpşiroğlu, onların yüksek sesle anlatılan öyküler sırasında göstermelik olarak kullanıldığını söyleyerek bunun bir İran, Orta Asya ve Uzak Doğu geleneği olduğunu belirtirler.

Sözkonusu resimler Osmanlı minyatürünü önemli ölçüde etkilememiş olsalar bile o çevrede bilinen yapıtlar olmuşlardır. Resimlerin daha sonra elden geçirilip kimi Batılı ressamların

yapıtları da aralarına karıştırılarak albüm biçimine getirildiği anlaşılmaktadır. İçlerinde I. Ahmet tarafından yazılmış notlar da bulunan albümler son olarak II. Abdülhamit döneminde yeniden ciltlenmiştir.

1a. Klasik Dönem Minyatürü - Yazılı belgelerde 15. yüzyılda yaşayan minyatürcülerin adlarına raslanırsa da yapıtları günümüze gelmemiştir. Bunların İran kökenli sanatçılar oldukları düşünülebilir. Yalnız adı bilinen ressamların en ünlüsü II. Murat döneminde yaşamış olan Bursalı Hüsamzade Sanullah'dır. Ozan Latifi onun bir mum resmi yaptığı zaman bunu gerçek sanan kelebeklerin çevresinde uçmaya çalıştığını söylemektedir. II. Mehmet (Fatih) döneminden kaldığı bilinen minyatür yoktur. Bilinen en eski minyatürlü elyazmaları II. Beyazıt döneminden kalmadır.

Doğan Kuban 16. yüzyılın başında II. Beyazıt ve I. Selim döneminden kalan minyatürlerde bir yandan Türk biçeminin ilk belirtilerine raslandığını, bir yandan da Güney İran'da Safavi Dönemi başında Türkmen Biçemi olarak adlandırılan minyatür okulu ile daha doğulu okulların, özellikle de Herat okulunun etkilerinin sürdüğünü anlatmaktadır. Uluğ Bey zamanında Herat'dan İstanbul'a gelen astronom Ali Kuşçu'nun yanındaki sanatçılarla, I. Selim'in Çaldıran seferinden sonra İstanbul'a getirdiği ressamlar bu etkilerin sürmesini sağlamışlardır. I. Selim zamanında Osmanlı sarayına gelmiş olan İranlı ressamların en tanınmışı Şah Kulu'dur. Bu ressamın çizim ağırlıklı yapıtları bu tür çalışmalara "saz biçemi" (üslubu, stili) adının verilmesine neden olmuştur. Ressam Kara Memi onun öğrencisidir. Banu Mahir bu dönemden kalan belgelerde "...Şah Hüseyin bin ressam Husâm... ...Hasan bin Abdülcelil ressam..." gibi sanatçı adlarına raslandığını söylemektedir.

Osmanlı minyatürü I. Süleyman (Kanuni) zamanında parlak bir dönem yaşamıştır. Bu zamandan günümüze çok sayıda yapıt kalmıştır. Saray nakkaşlarından biri Nigari takma adıyla tanınan Haydar Reistir. Biri padişahı, öteki de Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşayı gösteren portreleri ile tanınır. Gene bu dönemde nakkaşbaşı olan Osman yönetiminde bir dizi

minyatür gerçekleştirilmiştir. 1550-1590 yılları arasında çalıştığı bilinen bu sanatçı *Hünername* adlı iki ciltlik bir yazmayı resimlemiştir. Bunların 65 minyatür içeren birincisi Osman Bey'den Kanuni Süleyman'a kadarki padişahların yaşamlarını ve katıldıkları savaşları anlatır. İkinci cilt ise yalnız I. Süleyman'ın yaşamı ile savaşlarını konu almaktadır, 95 minyatür içerir. Bu minyatürcünün III. Murat'ın oğlu olan Şehzade Mehmet'in sünnet düğününü anlatan Surname adlı yapıtı için de 427 minyatür yaptığı bilinmektedir. En eskisi Şükrü Beyin 1521-1524 arasında yazdığı *Selimname* ile başlatılan padişahların yaşamını ve yaptıklarını minyatürlü yazmalarla anlatma geleneği Nakkaş Osman'la sürdürülmüştür. 16. yüzyıl başları ile 17. yüzyıl ortaları arasında yaşadığı düşünülen öteki ressamlar içinde Veli Can, Kemâl, Mustafa bin Mehmet gibi sanatçılar vardır.

Bu dönem yapıtlarının özellikleri onların önceleri İran minyatürünün etkisinde olduklarını göstermektedir. Bunun en belirgin örneği izleyicinin dikkatinin resimde özellikle anlatılmak, vurgulanmak istenen bir nokta üstünde toplanmasını sağlayacak bir düzenlemenin (kompozisyonun) kurulmasıdır. Bu sonra değişmiş, daha serbest düzenlemeler kullanılmaya, simgesel olanlardan çok gözleme dayanan gerçekçi anlatımlar yeğlenmeye başlamıştır. Özellikle hayvan devinimlerinin büyük bir başarıyla yansıtıldığı gözlenir. *Surname*'deki minyatürler ise o çağda yaşayan sanatçılarla çalışmalarını neredeyse belgesel bir doğrulukla ileten resimlerdir.

Gene de bu resimlerin hep bir süslemeci yanının olduğu unutulmamalıdır. Buna örnek olarak yapı resimleri gösterilebilir. Minyatürlerde yapılarla ayrıntılarının büyük bir titizlikle işlenmiş olmasına karşın aynı yapıyı gösteren resimler yanyana konduklarında aralarında ayrımlar olduğu görülür. Bu da temel kaygının onları gerçekçi bir doğrulukla yansıtmak değil, anlatılan konuya bir çerçeve olmaları için kullanıldıklarını göstermektedir. Doğal olarak bu yaklaşım resimlerin niteliğini düşürücü bir etken değildir. III. Murat döneminde Lokman İbn Huseyin

el-Aşuri tarafından yazılan *Zübdet-el-Tevarih* ve Fuzuli'nin *Hadikat-el-Süeda*'sında ye alan minyatürler küçük boyutlarına karşın, anıtsal düzenleme özellikleri taşıyan yapıtlardır.

Bu dönemdeki önemli çalışmalardan biri *Siyer-i Nebî* adlı kitaptır. Bu yapıt Hz. Muhammed'in yaşamını ve İslâmlığın ilk dönemini anlatır. Mısır'a giden ve orada bu konudaki Arapça yapıtlardan yararlanan Erzurumlu Mustafa b. Yusuf b. Ömer Darir tarafından ilk kez 14. yüzyılda Türkçe olarak yazılmış, pek çok da kopyası yapılmıştır. Türk minyatür sanatının doruğuna erişmiş olduğu bir dönemde padişah III. Murat bu kitabın minyatürlü bir elyazmasının hazırlanmasını istemiştir. Altı ciltlik yapıt 1595'de tamamlanmış, son bölümleri III. Mehmet'e sunulabilmiştir.

Siyer-i Nebî'nin 1. cildinde 139, 2. cildinde 85, 3. cildinde 128, 4. cildinde 137, 6. cildinde de 125 minyatür bulunmaktadır. 5. cildi yitiktir, ayrıca kimi ciltlerdeki minyatürler eksiktir. Bunlar Osmanlı resim sanatında olduğu kadar, İslâm resim sanatında da önemli bir yeralırlar. Daha önce de dinsel açıdan önemli sayılan pek çok olayın, hatta oldukça az da olsa Hz. Muhammed'in resimleri yapılmışsa da, ilk kez Osmanlı sarayında bu peygamberin tüm yaşamını resimli olarak anlatan bir yapıt oluşturulmaktadır.

Bu minyatürler biçem açısından da önem taşırlar. Günsel Renda, 800 dolayındaki bu resimlerin bir nakkaş grubu tarafından yapılmış olduğunu söylemektedir. Minyatürlerde açık, yalın bir anlatım egemendir. Dinsel figürler Osmanlı giysi ve mekânları içine yerleştirilmişlerdir. Nakkaşlar ön örnekleri olmayan sahneleri resimlerlerken kendilerine özgü bir ikonografya, yani konu dünyası kurmak zorunda kalmışlar, böylece de öteki İslâm ülkelerinde eşi olmayan, özgün bir anlatım ortaya çıkarmışlardır. Osmanlı nakkaşl arında resimlerini imzalama alışkanlığı olmadığından, hangi minyatürün kim tarafından yapıldığı ancak karşılaştırmalarla ve sınırlı bir biçimde belirlenebilmektedir. Bu yapıtta da Nakkaş Osman, Nakkaş Hasan ve 1595'de başnakkaş olan Lütfü Abdullah'ın çalışmış oldukları düşünülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun en önemli minyatür üretim merkezi İstanbul'dur. Son araştırmalar 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında Bağdat'da da bir Türk minyatür okulunun olduğunu ortaya koymuştur. Bu önemli eyalet merkezine atanan yöneticilerin desteği ile gelişen okulun özellikle sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'nın valiliği döneminde (1598-1603) oldukça nitelikli minyatürler ürettiği anlaşılmaktadır. Çağman/Tanındı Bağdat okulu minyatürcülerinin tarikat mensubu, büyük bir olasılıkla da Mevlevi dergâhlarında yetişmiş kişiler olabileceğini söylemektedirler. Bu minyatürlerde 16. yüzyılın ikinci yarısındaki İran minyatürünün etkileri görülür. Renklerin varsıl ve etkileyici bir biçimde kullanıldığı minyatürlerde devingen bir düzenleme anlayışı egemendir. Koşuk ve öykü kitaplarının yanında tarih kitapları, destanlar ve aile ağacı (şecere) kitapları da resimlenmiştir. Bağdat okulu yer yer karikatüre kaçan çizgisiyle Türk resim sanatının ilginç bir yan kolunu oluşturmaktadır.

17. yüzyılda minyatür görece durgun bir döneme girmiştir. Nakkaş Hasan Paşa'nın yapıtları gerek düzenleme, gerekse renk kullanımı bakımından Nakkaş Osman'ınkilerle karşılaştırılamayacak kadar zayıftır. Şakayik Numaniye adını taşıyan ve II. Süleyman dönemine kadarki bilginlerin yaşamlarını anlatan bir yapıt için Nakkaş Ahmet Mustafa tarafından yapılan minyatürler de nitelik bakımından daha önceki dönemden geridir. Gene de bu yüzyılda kimi önemli gelişmeler olmuştur. Yüzyılın başlarından kalan *Divan-ı Nadiri* adlı yapıtta Gazanfer Ağa Medresesi'ni gösteren bir minyatür ilk belirgin derinlikçizim (perspektif) uygulamalarından biridir. Gazneli Mahmud adıyla anılan bir sanatçının hazırladığı albümde yeralan resimler de gerek derinlikçizim kaygıları, gerekse mekân anlayışı ve kullandığı renk tonlarıyla daha sonra Levni tarafından geliştirilecek yaklaşımın öncüsü olmuştur. Gene bu sanatçının yaptığı tek sayfalık durağan doğa (natürmort) benzeri resimler vardır. Bütün bunlarla arasında bir ilişki olup olmadığı bilinmemekle birlikte IV. Mehmet'in sarayında Faggio adlı bir

de Avrupalı ressamın yaşadığı da bilinmektedir.

1b. Geç Dönem Minyatürü - Türk minyatürü son parlak dönemini 18. yüzyılda yaşamıştır. Gerçek adı Abdülcelil Çelebi olan nakkaşbaşı Levni, bu sanatın son büyük ustasıdır. Kendisi de hattat olan ve sanatçıları sarayına toplayan III. Ahmet'in koruması altında çalışma olanağı bulmuş, 1718-1730 yılları arasındaki Lale Dönemi'ni minyatür sanatı açısından en verimli bir dönem durumuna getirmiştir. Levni 1720'de Şehzade Süleyman'ın sünnet düğününe ozan Seyyid Vehbi tarafından yazılan Surname için 137 minyatür hazırlamıştır ve bunlar onun en önemli yapıtları sayılmaktadır. İnce ayrıntılarla donatılmış bu resimler dönemin toplumsal yaşamını büyük bir gerçekçilikle yansıtırlar. Levni bir silsilename, yani padişahlar albümü için de I. Osman'dan III. Ahmet'e kadarki padişahların resimlerini yapmıştır. Ayrıca müzikçileri, dansçıları konu alan tek ya da birkaç figürlü çok sayıda yapıtı vardır. Bunların dikkati çeken yanı insanların devinimleriyle yaptıkları işler arasında uyum sağlanmış olmasıdır.

Minyatürün Levni ile anlatım olanaklarının sınırına geldiği anlaşılmaktadır. Onun kimi resimlerini derinlikçizim kaygılanyla yapması bunun bir belirtisidir. Bu minyatürlerdeki derinlik etkisi zaman zaman ufuk çizgisi üstünde görünen ağaçlarla, resmin içine uzanan kavis ya da halkalar biçiminde düzenlenmiş figür gruplarıyla verilmeye çalışılmıştır. Akıllıca uygulanan bir gölgeleme ve giysi kıvrımlarının figürlere kazandırdığı üç boyutluluk da buna katkıda bulunur. Büyük yer kaplayan kocaman figürler, arka planların ayrıntılı gösterilmeyişi ve resimlerin zemin çizgisinden yoksun oluşu bu yeni yaklaşımın özellikleri arasındadır, daha sonra Levni'nin öğrencileri ve izleyicileri tarafından da uygulanmıştır.

Levni'yi öteki nakkaşlardan ayıran bir başka özellik de kitap resimlemesinin yanısıra tek sayfalar, yani bağımsız tablo biçiminde minyatürler de yapmış olmasıdır. Bunlar Batı resim özellikleri gösteren deneylerdir. Aralarında padişahlar da olmak üzere insanları büyük bir gerçekçilikle çizmeye, portrelerinde kişilerin yüzlerindeki anlatımı da işlemeye

çalışmıştır. Devinim içindeki gövdelere doğal bir kıvraklık verebilmiştir. İzleyicinin dikkatini bir noktaya toplamakyerine tüm resim yüzeyine yaymaya özen göstermesi, resim bütünü içinde renk uyumu sağlamaya çalışması da Levni'nin özellikleri arasındadır. Ondan sonraki en ünlü nakkaş 1735-1745 yılları arasında çalışmış olan Abdullah Buhari'dir. O da çağının zevkine uygun olarak çiçekli resimler ve çoğu kadın olan tek figürler yapmıştır.

Görüldüğü gibi Türk resmi bir dönüm noktasına gelmiştir. Zaman zaman Batı resminden gelen etkileri de özümseyerek ona yaklaşmış, yeni anlatım biçimlerini araştırmaya ve bulmaya başlamıştır. Önünde örnek olarak Avrupa resmi olmasa da bir süre sonra onunkine benzer ilkeleri uygulamaya başlayacaktır. Başka bir deyişle, resim sanatında varolan bir gelenek olduğu gibi bırakılıp tümüyle yeni olan bir şey benimsenmemiştir. Türk resmi bu atlamayı kendiliğinden yapacağı noktaya gelmiştir. Rüçhan Arık bunu onun çok öncesinden yeterince Batı etkileri altında kalmış olduğunu söyleyerek dile getirmektedir. Örneğin, 17. yüzyılın sonunda Ayni tarafından yazılan *İkt-el-Cuman fi tarihi ehl-ez-Zaman* adlı yapıttaki minyatürlerde Avrupa resmi etkilerine raslanır. Batı resim sanatından öğrenme olanağının bulunuşu olsa olsa geçiş sürecinin biraz daha hızlı olmasına neden olmuştur.

Minyatür bundan sonra yerini giderek yaygınlaşmaya başlayan Batı etkisi altındaki resme bırakarak tarihe karışacak, Türk sanatçıları da onunla gelen anlatım çeşitliliğini kullanmaya başlayacaklardır. Gerçekten 18. yüzyılda Enderuni Fazıl Bey'in *Zenanname*'sini süsleyen resimler minyatür soyutluğunu sürdürmelerine karşın, derinlikçizim kurallarını uygulamaları, ışık-gölge kullanımı yoluyla belli bir plastiklik duygusu uyandırmaları bakımından geçiş dönemi özellikleri taşırlar. Gene bu yüzyılın ikinci yarısından k alan padişah ve devlet büyüklerine ait portreler yağlıboya tekniğiyle yapılmışlardır. 19. yüzyıl başında yapılan ve III. Selim'i veziri Koca Yusuf Paşa ile birlikte gösteren resim ise artık tümüyle minyatür özelliklerini yitirmiş bir görünümdedir.

1c. Betimleme Çalışmaları - Osmanlı minyatürleri en çok padişahların, kimi zaman da vezirlerin yaşamını anlatan konuları işlerler. Portreler, tarihsel konular, saray yaşamına ilişkin sahneler de yapılmıştır. Manzaralar, yazın yapıtlarında yeralan öyküler, av sahneleri, yabancı elçilerin kabul edilişi de konuları arasındadır. Bunlara kara ve deniz savaşlarını ya da kuşatma sahnelerini canlandıran resimler de katılır. Ayrıca gemi, kayık gibi araçlar da sevilerek işlenen konular olmuştur. Bunların yanısıra din, tıp, tarih, astroloji, bitki ve hayvanbilim, denizcilik gibi konulardaki kitaplarda anlatılanları açıklamak amacıyla betimleyici resimler de kullanılmıştır. II. Mehmet döneminden kalan bu tür en eski kitaplardan biri tıp konusundadır. *Cerrahiye-i İlhaniye* adlı bu Türkçe yapıtın yazarı Sabuncuoğlu adıyla tanınan Şerafeddin ibn Ali elhac İlyas'dır. Padişaha 1465'de sunulan el yazmasında operatörlük ile ilgili olarak anlatılanları açıklayıcı nitelikte 140 kadar minyatür yeralmaktadır.

Poloya benzer bir spor oyunundaki başarıları nedeniyle Matrakçı (ya da Matrakî) Nasuh adıyla bilinen minyatür sanatçısı da I. Süleyman döneminde yaşamış ünlü bir betimlemecidir. Matematik ve tarih konularında kitapları bulunan bu bilgin aynı zamanda silah kullanmadaki ustalığı nedeniyle Silahî diye de tanınmıştır. Onun Türk minyatür sanatına katkısı Osmanlı ordusunun seferlerini anlattığı kitaplarındaki minyatürleriyledir. Bunlarda İstanbul'dan başlayarak ordunun geçtiği yerler, önemli kentler betimlenmiştir. En tanınmış yapıtı 1534-1536 yılları arasında katıldığı Irak ve Azerbaycan seferini konu alan *Beyan-ı Menzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*'dır.

Matrakçı'nın resimlerinde yeralan kentler uydurma değildir, sağlam gözlemlere dayanırlar. Bunlar çevrelerindeki tepeler, vadiler, ırmaklar, köprü ya da limanlarla birlikte ele alınmış, surları, kaleleri, cami ve saray gibi önemli yapıları da elden gelen en ayrıntılı biçimde işlemiştir. Bu minyatürlerde ufuk çizgisi yoktur, yani resimleri kuşbakışı bir açıdan çizilmişlerdir. Dolayısıyla bunlar plan ya da harita özellikleri taşırlar. Buna

karşılık yapılar en önemli yüzleri görülecek biçimde karşıdan çizilmiştir. Kaya, ağaç gibi kimi doğal öğelerin bütün resimlerde aynı ya da benzer yapılmış olmalarına karşın minyatürlerde tekdüzelik yoktur. Abartısız ve gerçekçi yaklaşımları ile renklerindeki uyum onları çekici kılar. Minyatürcülüğünün yanında hattatlığının da olduğu bilinen Nasuh'un katkılarından biri ilk kez salt manzara resmi sayılabilecek minyatürler yapmış olmasıdır, yapıtlarında insan figürü yoktur. Bir başka katkısı da az da olsa derinlikçizim kaygısı taşıyan resimler yapmış olmasıdır.

Plan ya da haritalardan sözedilirken bu alandaki en önemli ada değinmeden geçmek yanlış olur. Piri Reis'in yaptığı haritalar bugün bile izleyenlerin hayranlığını çeken yapıtlardır. Bu Türk kaptanı *Kitab-ı Bahriye* (Denizcilik Kitabı) adlı yapıtı üstünde çalışmaya 1511'de başlamış, ilk dünya haritasını da 1513'de çizmiştir. Daha sonra gözden geçirip yenilediği bu yapıtlarını döneminin padişahları olan I. Selim ile I. Süleyman'a sunmuştur. Piri Reis'in kitabındaki haritalar Akdeniz kıyılarını gösterirler. Önemli yapılar da görünüş olarak belirtilmiştir. Kimi kentlerin daha ayrıntılı çizimleri yapılmıştır. Bunların arasında İstanbul ve Venedik'i gösterenler ilginçtir.

Son olarak garip olayları anlatan kitaplardaki minyatürlere değinmek gerekir. III. Murat döneminde Arapça bir astroloji kitabının çevirisi olan *Matali-el-Saadet* için yapılan minyatürler, Kazvini'nin *Acaib-el-Mahlukat* adlı yapıtının Türkçe çevirisi için 17. yüzyıl başında hazırlanan minyatürler bu kümeye örnektirler.

Osmanlı Türk minyatürlerinin en önemlileri İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Oktay Aslanapa yukarda anlatılanlardan başka 1568 tarihli *Sefer-i Ziketvar* adlı yapıtta 20, 1577 tarihli *Şehname-i âl Osman* (ya da Süleymarıname) adlı yapıtta 69, Şehname-i Sultan Selim'de 43 minyatür olduğunu söylemektedir. 17. yüzyılda hazırlanmış olan *Murakka-ı Padişahi Cihan Sultan Ahmet Han* adlı albümde 36, Falname adlı yapıtta da nakkaş Kalender tarafından yapılmış 36 minyatür vardır. Ayrıca 1586

tarihli Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yaşamından ve savaşlarından söz eden Şecaatname'de 77, III. Murat dönemini anlatan 1586 tarihli *Şehinşahname*'de 58, 1594 tarihli *Tarih-i Feth-i Yemen* adlı yapıtta 140, *Terceme-i Cifr* (Falname) adlı yapıtta 59, 1693 tarihli *Ikd-el-Ciman* adlı yapıtta da 45 minyatür bulunmaktadır.

2. Öteki Resim Sanatları - Resim sanatının bundan sonraki gelişmesine, yani Batı etkisi altındaki resim çalışmalarına geçmeden Türklerin sanatları arasında resimle yakın ilişkisi olmuş olan yaratı alanlarına da değinmek gerekir. Bu hem resim sanatında daha sonra yaşanan gelişmelerin, hem de geçmişte resim yerine nelerin kullanılmış olduğunun daha iyi anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

2a. Güzel Yazı - Resme en yakın yaratı alanlarından biri güzel yazıdır. Bunun nedeni İslâm kültürünü benimseyen toplumlarda, özellikle de Türkler'de güzel yazının tıpkı resim gibi ele alınan bir sanat olmasıdır. O yalnız simgelerle anlatılan bir mesaj değil, aynı zamanda görsel açıdan estetik duygular yaratan bir araç olarak görülmektedir. Güzel yazı yapıtları, kitapların arasında kalacak minyatürlerin tersine, duvarlara asılarak izlenecek sanat yapıtları olarak görülmüşlerdir. Bu sanat günümüzdeki grafik sanatların öncüsü sayılmasa bile, düşünce olarak onların ilk örnekleri olması bakımından da önem taşır.

Eski dilde güzel yazıya hat denir. Bu sözcük uzun, doğru yol, çizgi demektir. Yazı da bir dizi çizgi ve noktanın bir satır üstünde ardarda sıralanmasıyla oluşur. Bir mesaj iletmek amacıyla önceleri yalnızca somut resimler kullanılmış, bir süre sonra bunların bir bölümü belli kavramları anlatmaya, sonra da harfleri simgelemeye başlamıştır. Bunların zamanla yalınlaşmasıyla harf adı verilen simgeler ortaya çıkmıştır. Bu simgelerle kurulan sözcükleri anlamlı ve okunabilir bir biçimde dizmeye de yazı denir. Yazı bir yüzey üstüne uygulanan çizgi ve noktalardan oluşur. Görünürlük zemin ile çizgi ve noktalar arasındaki açık-koyu renk karşıtlığıyla sağlanabildiği gibi, oyma ya da kabartma biçimde gölge-ışık karşıtlığı ile de sağlanabi-

lir.

Yazı ile resim arasında yakın bir bağ vardır. Çok yerde her ikisi birlikte, birbirini tamamlayacak biçimde kullanılır. Yalnızca bir mesaj iletmek amacıyla değil de aynı zamanda kendi başına güzel olması, estetik bir değer taşıması istendiğinde güzel yazı, hat ya da kaligrafi sanatlarından sözedilir. Yazıdan bir süsleme öğesi olarak da yararlanılabilir. Oyma ya da kabartma biçiminde mimarlık ile yontuda da kullanılır.

Türkler eski çağlardan beri yazı kullanmışlardır. Orhun Anıtları Göktürk abecesiyle yazılmıştır. Uygurların da gelişmiş bir yazısı vardır. Devlet olarak varlıklarının sona ermesinden sonra da bu yazı sürmüş, kimi Moğol devletleri tarafından benimsenmiştir. Büyük bir olasılıkla bu yazıların da özenli yazıldığı durumlar olmuştur. Ama kalan örneklerden bunun ne kadarının sanat sayılacak düzeye geldiğini söylemek zordur. Buna karşılık Türkler İslâmlığı benimsedikten sonra Arap harflerini kullanan yazıyı almışlar, öteki soyut süsleme sanatlarında olduğu gibi onu da yüksek düzeyde bir sanat durumuna getirmişlerdir. Yazı sanatçılarına önceleri katip, küttap, varrak denirken, daha sonra hattat adı verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde hattatlar yaptıkları işin özelliğini belirten adlar da taşırlar. Ta'lik-nüvis (talik yazan), celî-nüvis (celî yazan), siyakat-nüvis (siyakat yazan), çep-nüvisan (dîvanî yazanlar) gibi adlar bunların arasındadır.

Hat sanatında kullanılan yazılar harflerin biçimine, aralıklarına, yazı imlerinin kullanılışına, yazının küçük ya da büyük oluşuna göre çeşitli adlar alırlar. Eski bir Arap yazısı olan nabâtî'den türeyen ma'kılî bunların ilkidir. Daha sonra hatt-ı mensub olarak da bilinen kufî yazı çıkmıştır. Önceleri köşeli olan bu yazılar zamanla yuvarlaklaşmış, bu da yazı sanatlarının gelişmesine yolaçmıştır. Aklam-ı sitte ya da şeş kalem adıyla bilinen altı yazı türü ise sülüs, muhakkak, reyhanî, nesih, tevkî ve rikaa'dır. Bunlardan başka gubari, dîvanî, siyâkat, müselsel gibi hat türleri bulunmaktadır. Bir yazının alt türlerini belirtmek amacıyla satrançlı ma'kılî, örgülü kufî gibi anlatımlar da kullanılır. Kufî yazıdan türetilen celî yabancı devlet baş-

kanlarına gönderilen yazılarda, bir tür serbest yazı olan tomâr da fermanlarda kullanılmıştır.

Daha sonra kullanılmayan kimi yazıların şâmî, ırakî, varrakî gibi tarihsel adları da olmuştur. Muhiddin Serin bütün ölçülü yazıların sayısının otuz yedi olduğunun söylenmesine karşın bunların yalnız yirmi dördünün ad, geri kalanların da sıfat olarak kullanıldığını söylemektedir. Bu yazılardan bir bölümünün örneği günümüze kalmamıştır, ancak yazılı belgelerde anılmış olmaları nedeniyle bilinirler.

Her yazının belli kullanım yeri olmuştur. Sülüs daha çok güzel yazı levhalarında, yazıtlarda (kitabelerde) kullanılır. Kuran ile dinsel kitapların yazılmasında daha çok köşeli ve küçük harflerle yazılan nesih'den yararlanılmıştır. Resmi belgelerde tevkiî, icazetlerde de (diplomalarda) rik'a kullanılmıştır. Daha büyük boyutlu süslemelerde kullanılan yazıya celi denir. Türkiye'de özellikle sülüs celisi büyük pano ve levhalarda kullanılmıştır. Fermanlarda divani adlı süslü bir yazı kullanılır. Hesap kayıtlarında kullanılan ve bir tür stenografi olan siyakat da yazı türlerinden biridir. Yazı özenle hazırlanmış kağıtların üstüne, kamış, kalem ve fırça gibi özel yazma araçları kullanılarak mürekkep adı verilen ve çoğu kez elde hazırlanmış boyalar kullanılarak yazılır. Seçilen yazı türüne göre tek tek harflerin yazılış kuralları, kendi içlerinde ve birbirlerine göre oranları vardır. Yazılacak metnin kağıt yüzeyi üstüne yerleştirilişine istif adı verilir. Bu düzenleme ya da kompozisyon önemlidir. Sözcükleri oluşturan harfler yerine göre uzatılıp kısaltılarak, inceltilip kalınlaştırılarak, sıkıştırılıp seyreltilerek yerleştirilirler. Eski yazıdaki harflerin sözcük başında, ortasında ve sonunda başka başka biçimler alması yazıya çeşitlilik kazandırır.

Düzenleme çoğunluk serbest olursa da kimi zaman tümüyle bakışık (simetrik) düzenlemelere de gidilmiştir. Bunlar ikili, iki bölümden oluşan anlamına gelen müsenna sözcüğüyle anlatılırlar. Zaman zaman somut bir nesneyi, yani bir insan yüzünü, bir hayvan ya da eşyayı andıran düzenleme denemeleri de yapılmıştır. Böylece soyut resimleri, çizimleri anımsatan

yapıtlar ortaya çıkmıştır.

Buyruk (ferman), yasa, mektup, vakfiye, berat (resmi belge), icazet (diploma), mülkname (tapu), sınırname (hudut belgesi) gibi yazılar dürülerek rulo yapılan büyük boyutlu kağıtlar üstüne yazılır ve önemlerine göre süslenirler. Osmanlı Türk yazı sanatının en önemli ürünlerinden biri de padişahların imzası olan tuğralardır. Bunlar birer arma gibi, ya da günümüzdeki firma simgeleri, marka ya da logolar gibi özel olarak tuğrakeşler tarafından hazırlanırlar, yeni padişah tahta çıktığı zaman kendine gösterilen örneklerden birini beğenerek seçer, bundan sonra tuğranın metni ve istifi değiştirilmeden kullanılır. Önceleri yalnızca yazılı belgeler üstünde yeralan tuğralar daha sonra yazıtlar, para ve pullar, mühürler, anıtlar, hatta gemi gibi taşıtlar üstünde de kullanılmıştır. Tuğralar belli düzenleme kuralları uyarınca hazırlanırlar, estetik bir etkilerinin olması için öğeleri arasında bulunması gereken oranlar vardır, yazılmalan sırasında belli boyalar kullanılır ve süslendikleri de olur. 19. yüzyıla kadar her padişahın kendine özgü bir tuğrası olmuştur. Bu yüzyılda hattat Mustafa Rakım tarafından tasarlanan ve Barok biçem özellikleri gösteren bir tuğra örnek olarak benimsenmiş ve değiştirilmeden imparatorluğun sonuna kadar kullanılmıştır.

Hat sanatı İslâm kültürü içinde büyük bir önem taşıdığından ve yazının da kullanım alanı görece daha geniş olduğundan pek çok güzel yazı sanatçısı yetişmiştir. Bunların toplum içinde öteki sanatçılara göre daha saygın bir yeri de olmuştur. Pek çok nakkaşın yaptığı minyatürlere imzasını koymayıp adları ancak belgelerden öğrenilebilirken, belli bir düzeye gelen hattatlar yapıtlarına adlarını yazma hakkını kazanırlar. Hatta aralarında reisülhattatin adı verilen en ustalarını seçmek için yarışmalar bile düzenlenmiştir.

Adı bilinen en eski hattatlardan biri Mustasami takma adını kullanmış olan Amasyalı Yakut'tur, 13. yüzyılda yaşamıştır. II. Mehmet ile II. Beyazıt döneminde yaşamış ve gene Amasyalı olan Şeyh Hamdullah, Arap yazısını Türk beğenisine uydurmasıyla tanınır. Bu sanatçı sülüs ve nesih

yazının kurallarını yeniden belirlemiştir. Süleymaniye kubbesindeki yazıları yazan Ahmet Karahisarî I. Süleyman döneminde yaşamıştır. Hafız Osman III. Ahmet ile II. Mustafa dönemlerinde yaşamış, bu padişahlara hat öğretmenliği yapmıştır, yazdığı Kuranlarla ünlüdür. 18. yüzyılda Yesâri Mehmet Efendi'nin çalışmalarıyla İran kökenli tâ'lik yazısı ulusallaşmış ve bir Türk tâ'lik okulu oluşmuştur. Oğlu Yesârîzade Mustafa İzzet de onu izlemiştir. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında yaşamış olan hattatlar arasında İsmail Zühtü ile kardeşi Mustafa Rakım vardır. 19. yüzyılda bir yükseliş dönemi yaşayan hat sanatının en önemli temsilcileri arasında Mustafa İzzet, Mehmet Şevki, Şefik ve Sami Efendiler bulunur. Aziz Efendi 20. yüzyılda yaşamıştır. Ali Haydar Bey , İsmail Hakkı Bey, Hulusi Efendi ve Necmettin Okyay da son dönem ta'lik ustaları arasındadırlar.

1928'de Latin abecesine dayanan yeni Türk yazısının benimsenmesinden sonra hat sanatı önemini yitirmiştir. Gene de Kemal Batanay gibi eski gelenekleri sürdüren, Emin Barın gibi onları yeni yorumlar içinde ele alan, ya da ilkelerini yeni yazıya uyarlayan sanatçılar vardır. Tuğrakeş İsmail Hakkı Altınbezer (1869-1946) cumhuriyet döneminde de çalışmış, Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) öğretmenlik yapmasının yanısıra devlet anlaşmaları, cumhurbaşkanının mektupları için yazılar hazırlamış, mühürler yapmış, yazıtlar düzenlemiştir.

2b. Ebru - Minyatürcüler ya da güzel yazı yazanlar genellikle kağıt üstünde çalışırlar. İlk kez Çin'de kullanılan bu gerecin nasıl yapıldığı İ.S. 750 dolaylarında Semerkant'a gelmiş olan Çinliler tarafından öğretilmiş, buradan da öteki İslâm ülkelerine geçmiştir. Bu kentte üretilen kağıtlara da özelliklerine göre firavnî, süleymanî, caferî, talhî, nûhî, tâhirî gibi adlar verilmiştir.

Yazıyı çevreleyen boş alan, hatta kimi zaman yazının üstüne yazıldığı zemin ebru ile süslenmiştir. Ebru ciltçilikte de kullanılan bir kağıt boyama tekniğidir. Boyalar dibe çökmemelerini sağlayan koyu bir sıvı üstüne damlatılır, dökülür ya da akıtılırlar.

Daha sonra bu sıvı ince ya da kalın iğne, çubuk, fırça, tarak gibi araçlarla çizilir ya da karıştırılır. Sonra da bu sıvının üstünde yüzen ve belli bir biçim almış olan boyaların üstüne kağıt konarak bunların ona geçmesi sağlanır. Boyalar kuruduktan sonra üstünde ilginç renk ve şekiller olan süslü bir kağıt elde edilmiş olur. Büyük beceri gerektiren bu boyama tekniğinin kendisi de zaman zaman bağımsız bir sanat yapıtı düzeyine gelmiştir.

Adı bilinen en eski ebru sanatçısı Şebek Mehmet Efendi'dir. Bu sanatçı Tertibi Risalei Ebri adıyla yazdığı kuramsal yapıtıyla da tanınır. İlk kez Ayasofya Camisi hatiplerinden olan Hatip Mehmet Efendi tarafından yapılan ve içiçe renkler kullanarak nokta ya da yıldız benzeri biçimler ortaya koyan ebrular "hatip ebrusu" olarak anılırlar. Şeyh Sadık Efendi ile oğulları Nazif ile İbrahim Edhem de ünlü ebruculardır. Onları 19. yüzyılda Sami ile Aziz Efendi izlerler. Günümüzde Necmettin Okyay, Mustafa Düzgünman, Alparslan Babaoğlu, Fuat Başer, Sabri Mandıracı, Timuçin Tanarslan, Nedim Sönmez, Hikmet Barutçugil, Niyazi Sayın, Nusret Hepgül, Feridun Özgören, Köksal Çiftçi, Gündoğdu Sanımer gibi sanatçılar ebruyu yeniden canlandırma çalışmaları yapmışlardır

3. Duvar Resmi - En eski örneklerinin Uygurlar'da olduğunu gördüğümüz duvar resmi daha sonraki dönemlerde de sürmüştür. Yalnız bunların önemli bir bölümü fresk biçiminde değil, başka teknikler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sözlük anlamı taze olan fresk, henüz kurumamış sıva üstüne bu yüzey tarafından emilen, dolayısıyla da kuruduktan sonra onun bir parçası olan boyaların sürülmesiyle yapılır. Batı resim sanatında çok çeşitli örnekleri bulunmaktadır. İslâm kültürünü benimsemiş ülkelerde ise özenli duvar kaplaması çinidir. Duvar resimleri de çiniler ile ya da onların üstüne yapılan motiflerden oluşur. Türk resim sanatının en önemli örneklerinden biri çiniler üstüne yapılmış olan çizim ve resimlerdir.

3a. Çini - Çini hem üretilişi hem de tek tek parçalarının yanyana getirilerek yapılışı nedeniyle ayrı bir yüzey düzenleme sanatı olarak ele alınır. Gene de ister tek tek parçalarının

üstündeki motifler açısından olsun, isterse bunların ortaya çıkardığı bütünler açısından olsun, resim sanatından uzakta düşünülemezler. Bunlarda en gerçekçisinden en soyutuna kadar pek çok yaklaşımla karşılaşma olanağı vardır. Geometrik biçimler, hatta yazı bile kullanılmıştır. Renk kullanımları, düzenleme türleri, simgesel anlatımlar resim sanatı açısından da değerlendirilebilirler. Hattakimi durumlarda kabartmaların bulunması, çininin bu alanda da deneylerin yapıldığı bir yer olduğunu göstermektedir.

Gönül Öney'in de örneklerine değindiği gibi, Büyük Selçuklular'dan kalan çiniler üstünde figürlü resimlere raslanmaktadır. Bunlar insanları, hayvanları, bitkileri canlandırırlar. İlhanlıların da kabartma figürlü çinileri olmuştur. Anadolu Selçukluları'nın çinileri arasında figürlü resimler içerenler vardır. Ama çini sanatı Osmanlı İmparatorluğu döneminde doruğuna ulaşmıştır.

Osmanlı Türk çinilerinin kullanılan gereçlere, renk ve tekniklere, üretim yerlerine göre çeşitli adlar alan dönemleri vardır. Burada bu ayrıntılara inmeye gerek olmadığından çinilerin resim sanatı açısından önemlerine değinmek ve kimi örneklerini anımsatmak yeterli olacaktır. Çinilerde çok çeşitli bitki ve hayvan motifi kullanılmış, çeşitli düzeylerde biçemselleştirmelere gidilmiştir. Lale, gül, karanfil gibi çiçekler en çok kullanılanlar arasındadır. Bunlar birbirlerine üstünde yapraklar, tomurcuklar bulunan dallarla bağlanırlar. Beyaz üstünde renkli olabildikleri gibi renkli bir zemin üstünde beyaz ya da başka renklerle yapıldıkları da olur.

Londra'daki Victoria ve Albert müzesinde 1666 dolaylarından kaldığı düşünülen 61 cm'lik bir çini pano üstünde bir Kâbe resmi vardır. İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi'ndeki Karaağalar Mescidi'nin mihrabında bulunan İznik ve Kütahya çinileriyle yapılmış duvar kaplamasının üstünde de bir Kâbe resmi bulunmaktadır, o da 17. yüzyılın sonundan kalmadır. Bu tür yapıtlar doğaları gereği resim sanatının öteki örnekleriyle karşılaştırıldıkları zaman daha az ayrıntı içeren, daha yüzeysel, hatta acemice gözükürler. Gene de onların derinlikçizim ve

gölge kullanımı, iki boyutlu olma gibi kimi özellikleriyle minyatür sanatına yakınlığı gözardı edilemez.

Çinilerin tek tek etkilerinden çok bir duvar yüzeyi üstünde biraraya getirilmeleriyle oluşan bütünlük etkisi de önemlidir. Yazı ya da geometrik biçimler kullanılarak yapılan düzenlemelere, renge dayanan anlatımlara burada girilmeyecek, yalnızca kap kaçak, çanak çömlek gibi öteki çini ürünleri üstünde de resim özellikleri taşıyan çizim ve düzenlemelerin olduğunun anımsatılmasıyla yetinilecektir. Bu tür ilk çinilerin üretilmesinden çok sonra, 19. yüzyılın ikinci yarısında önce Beykoz'da, sonra da Yıldız'da kurulan porselen üretimevlerinin ürünlerinde de tabak çanak üstünü resimlerle bezeme geleneğinin sürdürülmesi ilginçtir. Artık tümüyle Batı resmi türünde olan bu çalışmaların bir bölümü üstünde Halid Naci, Kulları Halid, Bende-i Atam gibi imzalar okunabilmektedir. Hatta A. Nicot adlı bir yabancının da bir bölümü İstanbul manzaralarından oluşan bu tür resimlerin yapımına katıldığı anlaşılmaktadır.

Son olarak üstünde durulmamış bir noktaya değinmekte yarar olabilir. Bugün Topkapı Sarayı Müzesinde görülebileceği gibi, Osmanlı sarayı başından beri varsıl bir Çin ve Japon porselenleri derlemine (koleksiyonuna) sahip olmuştur. Önemli bir bölümü tabak çanak, kap kaçak olan bu porselenlerin üstünde de figürlü resimler bulunmaktadır. Bugüne kadar bu resimlerin Osmanlı Türk resim ya da minyatür sanatını etkileyip etkilemediği, böyle bir etkileşim varsa bunun ne ölçüde olduğu araştırılmamıştır. Ama tıpkı Fatih Albümlerinde olduğu gibi bu porselenlerin sarayda kullanıldığını, üstlerindeki figürlü resimlerle daha soyut süslemelerin de bu çevrede bilindiklerini düşünmek yanlış olur gibi gözükmemektedir.

3b. Öteki Duvar Resimleri - Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanmış olan bir başka duvar resmi türü daha vardır. Bunun ilk örneklerinden birine III. Osman zamanında, yani 18. yüzyılın başlarında Topkapı Sarayı'nda yapılan bir köşkte raslanır. Ama daha çok Batı etkilerinin yoğunlaşmaya başlamasından sonra yaygınlaştığı için belli başlı örnekleri

19. yüzyıldan kalmadır. Bilindiği gibi bu yüzyılda padişahlar o zamana kadarki konutları olan Topkapı Sarayı'ndan çıkarak yeni yaptırdıkları saraylarda oturmayı yeğlemişlerdir. Saraylar Avrupa ülkelerindeki örneklere benzetilmek istendiğinden onları, ya da en azından biçem özelliklerini bilen mimarlara yaptırılmışlardır. Böylece hem onlar, hem de onlara benzer biçimde yapılan sahilsaray, konak, köşk, kasır, yalı gibi öteki yapılar aynı anlayış doğrultusunda düzenlenmiş ve süslenmişlerdir. Bu yapıların duvar ve tavanlarında Batı'daki örneklere benzeyen resimlere raslanır. Bunlar genellikle figürlü ve derinlikçizim kurallarını uygulayan resimlerdir, başta manzara olmak üzere çok çeşitli konuları ele alırlar. Az sayıda da olsa aralarında İstanbul'da Bağlarbaşı'ndaki Mecit Efendi Köşkü'nde Avni Lifij tarafından yapılan gibi Türk sanatçıları elinden çıkmış olanları vardır.

Bir başka duvar resmi ise bir tür halk sanatı sayılabilir. Bunlar Anadolu'nun çeşitli kentlerinde bulunan evlerdeki duvar ve tavan resimleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi yönetimin zayıflaması ve yerel yöneticilerin güçlenmeye başlamasına bağlı olarak, yani 18. yüzyıldan sonra görülmeye başlarlar. Bu resimler yerel bir yöneticinin, bir ağanın gücünü göstermek amacıyla, onun konutunu süslemek için kullanılmıştır, sanatçıları genellikle bilinmez.

Bu resimlerin en tanınmışlarından biri Birgi'deki Çakır Ağa Konağı'nda bulunmaktadır. Söylenceye göre bu ağa biri İstanbullu, biri de İzmirli olan iki hanımının duyacaklarını düşündüğü sıla özlemini hafifletmek amacıyla konağının kışlık odalarından birine İstanbul'u, yazlık odalarından birine de İzmir'i gösteren resimler yaptırmıştır. Bütün bir duvarı kaplayan bu resimler içerdikleri kimi yanlışlara karşın gene de etkileyicidirler. Rüçhan Arık bu resimlerde manzaraların, cami gibi yapıların, gemilerin, insan ve hayvan figürlerinin işlendiğini anlatmaktadır. Ayrıca durağan doğa (natürmort) sayılabilecek olanlarla simgesel motiflerle yapılmış olanları da bulunmaktadır. Yapıların dışını süsleyen resimler de vardır. Bu resimleri minyatür ya da geleneksel resim anlayışı ağır basanlar, hem

geleneksel resim, hem de Batı resmi özellikleri taşıyanlar ve tümüyle Batı özellikleri taşıyanlar olarak kümelendirme olanağı vardır.

Anadolu kentlerindeki duvar resmi örneklerinin yalnız konutlarla sınırlı olmadığını bilmek gerekir. Camilerde de özellikle İstanbul'daki büyük camileri konu alan cami resimleri, yelkenli ya da buharlı gemiler, saray ya da türbe resimleri bulunmaktadır. Ayrıca süsleme amacıyla yapılmış çok sayıdaki çiçek ya da bitkiler de bunlara katılabilir.

4. Halk Resmi- Minyatür bir saray sanatı, nakkaşlık da eğitim ve uzmanlık gerektiren bir uğraştır. Güzel yazı yazma sanatında başarılı olmak için de uzun çalışmalar yapmak gerekir. Buna karşılık daha sıradan, günlük resim gereksinmelerinin de karşılanması istenir. Halk arasında çok sevilen koşuk, mani, masal, destan, efsane, kahramanlık ya da aşk öyküsü kitaplarının resimlenmesi, bir kahvehanedeki cihan pehlivanlarının ya da o zamanın padişahının resimleri, hatta bir dükkanda satılan bir ürünün tanıtılması amacıyla hazırlanacak afiş benzeri bir duyurunun yapılması bu kapsama girer. Bu tür resimleri yapmak için uzun boylu bir eğitime gerek yoktur, biraz işe yatkınlık, bir ustanın yanında da temel bilgileri edinmek yeter. Doğal olarak halk resmi yüksek düzeyde sanat üretmek amacıyla yapılan çalışmaları anlatmaz. Ama bu tür çalışmaların varolduğunu, hatta aralarında kimi zaman çok başarılı olanların bulunduğunu bilmek önemlidir.

Minyatürün kendi başına bir anlatım içeren, bağımsız bir yapıt oluşturmaktan çok bir kitap resimleme sanatı olduğunu söylemiştik. Gene de yazılı bir metine bağlı olmayan resim albümleri olmuştur. Bunlara birbirine yapıştırılıp mukavva yapılmış kağıtlar üzerine yazılmış güzel yazı örneği anlamına da gelen murakka'a adı verilmiştir. 16. yüzyıla kadar inen örnekleri varsa da en tipik olanı "I. Ahmet Albümü" olarak bilinen yapıttır. Bu padişahın isteği üstüne hazırlanan resimlerin özelliği günlük yaşamdan sahneleri işlemesidir. Daha ilerde de benzer yapıtların hazırlanması saray nakkaşlığından ayrı bir sanatçılar kümesinin oluşmasına yolaçmış olmalıdır.

4a. Çarşı Ressamları - İlk kez Metin And tarafından böyle adlandırılan bu sanatçıların 17. yüzyıldan sonra etkili olmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi esnaf-ı nakkaşan-ı cihan, esnaf-ı nakkaşan-ı musavviran, esnaf-ı falciyan-ı musavvir ve esnaf-ı oymacıyan olarak adlandırdığı dört tür ressam ile ilgili bilgi verir. Bu sanatçıların da dükkanları bulunmakla birlikte onların çarşı ressamı adı verilen sanatçılar olmadığı anlaşılmaktadır. Saray nakkaşları ile çarşı ressamları arasında gerek konu, gerekse onu ele alış bakımından benzerlikler vardır. Bu her ikisinin de insan gövdesinin yapısına (anatomi), derinlikçizim kurallarına, figürler arasındaki oranlara önem vermeyişinde görülür. Her iki resimde de gölge kullanılmaz, önem verilen öğeler abartılır, ağırlık ve yerçekimi kuralları gözardı edilir. Ayrıldıkları nokta ise birincilerin arttırmalı, ikincilerin eksiltmeli bir yöntem uygulamalarıdır. Nakkaşlar resimlerine renk, yaldız, ayrıntı, süs gibi pek çok şey eklerken, çarşı ressamları gereksiz her şeyi çıkarırlar. Bu tutumlu yaklaşımlarıyla da daha çok karikatüre benzerler.

Çarşı ressamlarının yapıtları güncel yaşamı işlemeleriyle o döneme ait bilgi içeren tarihsel belgeler durumundadır. Ayrıca çeşitli albümler içinde padişah resimlerinin de yeraldığı görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarına kadar etkili oldukları anlaşılan bu sanatçılara, Türkiye'ye gelen yabancı gezginlerin de resim yaptırıp satın aldıkları anlaşılmaktadır. Başka ülkelerin müzelerinde minyatürlerin yanısıra bu tür yapıtların da olması bundandır.

4b. Cam Altı Resmi - Bir başka halk resim sanatı ise cam altı resmidir. Malik Aksel'in tanıttığı bu türde betimleyici resimlerin yanısıra süslemeci biçimler ve renkler de kullanılmıştır. Bu resimler camın arka yüzüne yapılır ve sağlam bir sır katmanıyla korunurlar. Önce siyah dış çizgileri çizilen resim sonra boyanır, yaldızlananları da vardır. Bu resimlerin yazı resimler, cami resimleri ve manzaralar biçiminde kümelenebilecek çok çeşitli konuları işledikleri görülür. Toplumda sevinç ve övünç kaynağı olan olaylar da işlenmiştir. Teknik olarak gerçeğin yansıtılmasına çalışılırken belli bir biçem-

selleştirmeye gidildiği görülmektedir. Bir çocuksuluk ve sevimlilik içerdikleri için onları günümüzün naif ressamlarıyla karşılaştıranlar olmuştur.

Görüldüğü gibi figürlü, betimleyici resim yalnız minyatürle sınırlı kalmamış, çeşitli zaman ve yerlerde uygulanmıştır. Mevlâna (1207-1273) zamanından beri Mevlevilerin resimle uğraştığı, tekkelerinde duvar resimleri olduğu anlaşılmaktadır. Alevi tarikatlerinde de resmin özel bir yeri olmuştur.

5. Oymacılık - Evliya Çelebi'nin resim sanatçılarını sayarken oymacılardan sözetmiş olduğunu belirtmiştik. Herhangi bir motif ya da yazı örneğinin kesilip oyularak kağıt ya da ince bir deri üstüne geçirilmesi de Türkler tarafından resim sanatlan arasında görülmüş ve uygulanmıştır. Bu sanata kesme anlamına gelen katı' adı verilir. İki boyutlu bir yüzeyde yapılan bu düzenlemeler süsleme amacıyla kullanılmıştır. Deriden yapılanlar ise kitapları korumak üzere ciltçilikte kullanılmıştır. Hattat ya da minyatürcülerin aynı zamanda bu sanatla da uğraştıkları anlaşılmaktadır. Ama yalnız bu alanda yapıt verdiği bilineri sanatçılar da vardır. Gülbün Mesara en önemli oymacılar arasında Ali Çelebi, Fahri el Bursavi, Nakşi, Mahmud el Gaznevi, Halazade Mehmed, Derviş Hasan Eyyubi gibi sanatçıların adını saymaktadır. Unutulmuş eski sanatları yeniden canlandırma çalışmalanyla tanınan A. Süheyl Ünver oymacılığın günümüzde yeniden tanınması için uğraşmış, bu alanda öğrenciler yetiştirmiştir.

6. Resimde Batılılaşma - 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ülkeleri karşısında gerilemeye başlamasını önlemek amacıyla, bu ülkelerdeki kimi kurum ve uygulamaları benimseme yoluna gitmiştir. Adına Batılılaşma denen bu yenilenme süreci önce askerlik alanında başlamış, zamanla aralarında sanat çalışmaları da olmak üzere öteki alanlara yayılmıştır. Batılılar da bu çabaya karşılık vermiş ve istekle katkıda bulunmuşlardır. Bu da belli bir ölçüye kadar hazır olan resim ortamının kısa bir sürede Batı yöntemlerini benimsemesine yolaçmıştır.

Türkiye'de Batılı anlamdaki ilk resim denemeleri 1793'de

kurulan Mühendishane-i Berri-i Hümayun (bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi) ile 1835'de açılan Mektebi Harbiye-i Şahane (bugünkü Harp Okulu) gibi askerlik ve mühendislik okullarında yapılmıştır. Önce haritacılık, teknik resim gibi konularda başlayan eğitim kısa süre içinde serbest resmi de kapsamış, bu amaçla Batıdan gelen öğretmenlerin yanısıra Türk öğrencileri de yetiştirilmek üzere Batı ülkelerine, özellikle Fransa'ya gönderilmiştir.

Avrupa'da Rönesans'dan sonra yağlıboya resim önemli bir gelişme göstermiş, duvar resmi, cam resmi ya da minyatür gibi öteki türleri geride bırakarak bağımsız bir anlatım biçimi durumuna gelmiştir. Bu resmin en önemli özelliklerinden biri figürlü olması, hem biçim hem renk bakımından derinlikçizim (perspektif) kurallarını uygulaması, kendi başına bir yere asılıp izlenebilen bir tablo olarak yapılabilmesidir. Sanatçılar resimlerindeki ışığın kaynağı ya da kaynaklarını düşünürler, yapıtlarını bunu belirtecek biçimde gölgeli yaparlar. Portre ve manzara resmi giderek önem kazanır. Ele alınan konular, kullanılan renkler zaman içinde çeşitli biçem özelliklerinin belirmesine neden olmuştur.

Fotoğraf gibi görüntü elde etmeye yarayan yöntemlerin bulunması, figürlü, betimleyici, gerçekçi resim anlayışının yerini yeni görsel anlatım denemelerinin almasına neden olmuştur. Renk tonlarını elde etmek için boyaların ince ince karıştırılması yerine temel renklerin önce ince, sonra daha kaba fırça vuruşlarıyla yanyana getirilmesiyle yapılabileceği görülmüştür. Nesnelerin farklı görünümlerini aynı resim üstünde birleştirme denemeleri, resme devinim kazandırma çalışmaları yapılmıştır. Bütün bunlar öykünmeci resimden kavramsal resme geçmeyi sağlamıştır. Giderek daha soyut resim anlayışları doğmuş, resim konularına gerçeküstü, olağandışı, düşsel olanlar da katılmıştır. İşte Türk ressamları 19. yüzyılın ortalarından sonra bu resmi ve ondaki gelişmeleri tanımış, izlemeye, zaman zaman da ona katkıda bulunmaya başlamışlardır.

Türk resim sanatının Batı etkilerine açılmasını kolaylaştıran etkenlerden biri de Avrupa ülkelerinden gelen ressamlar ol-

malıdır. Batılılaşma hareketleriyle birlikte yurtdışından getirtilen uzmanlar önceleri askerlikle ilgili olmuştur. Onlar da başta harita yapımı ve tasarı, geometri gibi çizim tekniklerinin öğrenilmesini sağlamışlardır. Bunların yanısıra çeşitli zamanlarda gelen ressamların çalışmaları da ilgi çekmiş olmalıdır. Bunlardan biri 19. yüzyılda III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan'ın ressamlığını ve mimarlığını yapmış olan Melling'dir. Bu sanatçı İstanbul'da yaptığı resimlerini daha sonra büyük boyutlu bir kazıresim albümü biçiminde yayınlamıştır. Bu albümde haritalar da yeralmaktadır. Onu başka ressamlar, kazıresimciler, benzer çalışmalar yapan mimarlar izlemiştir.

Yenilikçi padişahlar 19. yüzyılda Batı anlayışındaki resim sanatını desteklemişler, onun ilerleyip yaygınlaşmasına yolaçmışlardır. II. Mahmut kendi resmini yaptırarak devlet dairelerine astırmış, Abdülaziz de resimle uğraşmıştır. Bu tür davranışlar önceleri tepki görmüşse de zamanla hoş karşılanır olmuştur. Doğan Kuban'ın belirttiği gibi, 1835'de Mühendishane'de serbest resim dersleri başlamıştır. Çoğu asker kökenli olan ilk Türk ressamlarının yapıtları bu dönemden, özellikle de Tanzimat Fermanı'nın duyurulmasından sonraki dönemden kalmadır. Resimlerindeki donuk, acemice hava nedeniyle "19. yüzyıl Türk primitifleri" diye de adlandırılan bu ressamlar kimi zaman fotoğraflardan da yararlanarak saray ve köşk bahçelerinden ya da İstanbul'dan görünümler yapmışlardır. Bunların arasında Hüseyin Giritli, Hilmi Kasımpaşalı, Süleyman Sami, Ahmet Bedri, Salih Molla Aşki, Osman Nuri (Bey), Ahmet Şekür, Selahattin Bey, Şefik Bey, Necip Bey, Münip Bey, Ahmet Ziya Şam, İbrahim Bey, Mustafa Bey, Şevki Bey gibi adlar vardır.

Abdülaziz zamanındaki asker ressamlar arasında Ferik (korgeneral) İbrahim Paşa, Ferik Tevfik Paşa, Hüsnü Yusuf Bey gibi sanatçılar vardır. Resim eğitimi yapmak üzere Paris'e gönderilen öğrenciler arasında Süleyman Seyit Bey ile Şeker Ahmet Paşa (Ahmet Ali Bey) önemlidir. Bu ressamlar aldıkları eğitim nedeniyle manzara ve durağan doğa (natürmort) resimlerinde başarılı olmuşlardır. Aynı kuşaktan Osman Hamdi

Bey ise güncel yaşamı gösterişli bir belgeleyicilikle ele almıştır. Kimi tablolarında kendini model olarak kullanmış olması onu aynı zamanda ilk portre ressamlarından biri durumuna getirir.

19. yüzyıldaki önemli bir gelişme de ilk resim sergilerinin açılmaya başlamasıdır. Belgelerden Oreker adlı bir manzara ressamının 1845'de sarayda böyle bir sergi düzenlediği anlaşılmaktadır. 1860'lı yıllarda düzenlenen çeşitli konulu sergilerde de resimlerin yeraldığı bilinmektedir. Türkiye'de yalnız resim çalışmalarını gösteren herkese açık ilk resim sergisi ise ressam Ahmet Ali Bey (Şeker Ahmet Paşa) tarafından düzenlenmiştir. 27 Nisan 1873'de açılan sergiye hem Türk, hem yabancı ressamların katıldığı, ayrıca Sanat Okulu, Tıbbiye ve Galatasaray Sultanisi öğrencilerinin de sergiye resim verdikleri anlaşılmaktadır. Ahmet Ali Bey ikinci sergisini 1 Temmuz 1875'de açmış, bunu başka sergiler izlemiştir.

Halil Paşa, Hüseyin Zekai Paşa ve (Hoca) Ali Rıza Bey bir sonraki kuşağın ressamlarıdır. Resimlerinde İzlenimci bir hava olan Halil Paşa yaptığı İstanbul görünümleriyle tanınır. Çok sayıdaki küçük taslak çalışmalarıyla bilinen Ali Rıza Bey'in ise gerçekçi bir yaklaşımı olmuştur. Bu ressamlar çeşitli okullarda öğretmenlik de yapmışlardır.

19. yüzyılda bir de gemileri, deniz savaşlarını konu edinen deniz ressamları vardır. Ayrı bir küme oluşturan bu sanatçılar arasında Osman Nuri Paşa, Fahri Kaptan, Kâtip Hüseyin Hüsnü Tengüz, Tahsin Bey, Şamlı Ali Cemal, Bahriyeli İsmail Hakkı Bey gibi adlar bulunmaktadır. Bu ressamların yapıtları İstanbul'daki Deniz Müzesi'ndedir

6a. İlk Resim Okulu - Bu yüzyılın sonlarına doğru resim sanatı açısından en önemli gelişme bir güzel sanatlar okulunun kurulmasıdır. 1874'de ressam Guillemet tarafından İstanbul'da Resim Akademisi adlı bir özel okul açılmıştır. Hatta bu okulun öğrencileri çalışmalarını 1876'da düzenledikleri bir sergiyle tanıtmışlardır. Ama Türkiye'de çağdaş resim dalında eğitim yapan ilk kuruluş 1 (ya da geleneksel olarak 3) Mart 1883'de açılan Sanayi-i Nefise Mektebi (daha sonraki Güzel Sanatlar

Akademisi, bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) olmuştur. Ressam ve müzeci Osman Hamdi Bey'in 1882'de müdürlüğüne getirildiği bu kuruluşun ilk yönetmeliğinde okulun "...resim, oymacılık, mimarlık (fenn-i mimari) ve hakkaklık ile ilgili bilgi ve hünerlerin sanata tatbiki usulü..."nün okutulup öğretileceği yazılıdır. Resim eğitiminin ağırlığı bundan sonra asker okullarından bu okula kaymıştır.

Sanayi-i Nefise Mektebi'nden yetişen öğrenciler kısa bir süre sonra kendilerinden sözettirmeye başlamışlardır. Onlar arasında da yetenekli bulunanlara yurtdışında eğitim görme olanağı sağlanmış ve kendilerinden daha sonra öğretmen olarak yararlanılmıştır. 1910 yılında kimi devlet adına, kimi de özel olarak Avrupa ülkelerine giden ressamlar arasında Nazmi Ziya Güran, İbrahim Çallı, Hüseyin Avni Lifij, Feyhaman Duran, Hikmet Onat, Namık İsmail, Ruhi Arel, Şevket Dağ gibi sanatçılar vardır. I. Dünya Savaşı çıkınca geri dönmek zorunda kalan bu ressamlar gittikleri yerlerde daha çok akademik eğitim veren okul ve işliklerde çalışmış olmalarına karşın, yurda döndükten sonra daha ilerici sayılabilecek İzlenimci bir yöneliş içinde olmuşlardır. İlk sergileri 1914-15 yıllarında açılmış, Galatasaray Lisesi salonlarındaki bu sergiler daha ilerde de sürmüştür. Aynı kuşaktan olup önce Harp Okulu'nu sonra da Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitiren Sami Yetik büyük boyutlu Kurtuluş Savaşı resimleriyle tanınmıştır. Bu ressamlar Türk resmine portreyi, figürü ve çıplak kadın resmini getirmişlerdir.

Türk ressamlarının bir örgüt çevresinde birleşmeleri 20. yüzyılda olmuştur. İlk Türk ressamlar derneği 1909'da kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'dir. Derneğin adı 1919'da Türk Ressamlar Birliği'ne, 1926'da da Güzel Sanatlar Birliği'ne dönüştürülmüştür. Sanatçılar arasında belli bir dayanışma sağlayan, düşünce alışverişine olanak veren bu tür örgütler daha ilerde belli akımların savunuculuğunu yapmak amacıyla da ortaya çıkacaktır.

IV. Cumhuriyet Dönemi

Resim alanındaki çalışmaların desteklenmesi cumhuriyetin kurulmasından sonra da sürmüştür. Atatürk sanatçıları koruyan bir tutum içinde olmuştur. Onun devrimlerini de çağdaş gelişmelere açık bir toplumun oluşmasını hazırlayan önemli adımlar olarak görmek gerekir. Resim sanatını ilgilendiren gelişmelerden biri 1926'da Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüştürülmesidir. Batı ülkelerinden öğretmenlerin getirtilmesi, Türk öğrencilerinin Avrupa'ya gönderilmesi cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Leopold Levy 1937-1948 yılları arasında Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretmenlik yapmıştır. Türk ressamlarının önemli bir bölümü de Paris'de André Lhote ile Fernand Leger işliklerinde çalışma olanağı bulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitiren ressamlar arasında Mehmet Şeref Akdik, Refik Epikman, Mahmut Fehmi Cuda, Ali Avni Çelebi, Ahmet Zeki Kocamemi, Turgut Zaim gibi sanatçılar bulunmaktadır. Öğretmen açığını kapamak için Ankara'daki Gazi Terbiye (Eğitim) Enstitüsüne (bugün Gazi Üniversitesi) bağlı olarak 1932'de kurulan Resim Bölümü, yetiştirdiği çok sayıdaki sanatçıyla ikinci bir resim eğitimi kuruluşu görevi yapmıştır. 1914'de ressam Mihri (Müşfik) Hanım'ın girişimiyle İnas, yani kız Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulduğu bilinmektedir. Müzdan Sait (Arel), Güzin (Duran), Melek Celal (Sofu), Fahrünnisa Zeyd ve Fatma Nazlı (Ecevit) hanımlar bu okulun ilk öğrencileri arasındadır. Cumhuriyet atılan bu adımı daha ileri götürmüş, 1926'da kız ve erkek güzel sanat okulları birleştirilmiştir. Sabiha Bozcalı, Aliye Berger, Hale Asaf, Eren Eyüboğlu, Melahat Üren gibi adlar cumhuriyet döneminin ilk akla gelen kadın ressamlarıdır. Kadın sanatçılar zamanla adlarını daha yoğun bir biçimde duyurmuşlardır.

Cumhuriyet döneminde resim sanatı açısından önem taşıyan çalışmalar arasında sanat yapıtlarının sergilenmesi ve korunması amacıyla kurulan kurum ve yapıları saymak gerekir. Bakanlar Kurulu 1926'da Sanayii Nefise (Güzel Sanatlar) sergilerinin

Ankara'da da her yıl açılmasını kararlaştırmıştır. Cumhuriyet döneminde yapımına başlanan ilk müze Ankara'daki Etnoğrafya Müzesi'dir. Yeni başkentte açılan ilk resim sergisi de 1928'de kurulmuş olan "Müstakil (Bağımsız) Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği" adlı sanatçılar birliği tarafından yapımı aynı yıl içinde bitmiş olan bu müzede düzenlenmiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun onuncu yılında gerçekleştirilen kutlama etkinliklerinden biri de "İnkılap Resimleri Sergisi" olmuş, Milli Eğitim Bakanlığı da sergiden çok sayıda resim satın almıştır. Devlet resim ve yontu sergilerinin öncüsü olan "Birinci Resim ve Heykel Sergisi" de 1936'da Etnoğrafya Müzesi'nde açılmış, bunu 1937'de ikincisi, bir yıl sonra da üçüncüsü izlemiştir.

1933-35 arasında gene Ankara'da daha sonra Büyük Tiyatro'ya dönüştürülen Sergi Evi yapılmıştır. İlki 1939'da olan ve bundan sonra her yıl düzenli olarak yapılan Devlet Resim ve Heykel Sergileri bu yapının salonlarında açılmış, onun 1948'de Büyük Tiyatro'ya (Opera) dönüştürülmesine kadar da bu sürmüştür. 20 Eylül 1937'de Atatürk'ün isteği üzerine İstanbul'daki Resim ve Heykel Müzesi kurulmuş, çağdaş Türk sanatçılarının yapıtları Dolmabahçe Sarayı'nın Veliaht Dairesi denen bölümünde sergilenmeye başlamıştır. Müzenin ilk müdürü kendisi de ressam olan Halil Dikmen'dir.

Müstakiller olarak da adlandırılan ressam ve yontucular arasında Muhittin Sebati, Hale Asaf, Saim Özeren, Şeref Akdik, Cevat Dereli, Refik Epikman, Turgut Zaim, Ali Avni Çelebi, Zeki Kocamemi gibi sanatçılar bulunmaktadır. Bunların bir bölümü daha önce bağlı oldukları Türk Ressamlar Cemiyeti'nden ayrılmamıştır. Müstakiller grubundan olan Hamit (Necdet) Görele ise Galatasaray sergilerinden birine koyduğu Hazret-i Muhammed portresiyle ün kazanmıştır. Görele bu resmiyle din ululanının resmini yapmayan, yaparsa da bunları peçeli olarak gösteren geleneksel Türk resim sanatındaki bir tabuyu yıkmak istemiştir.

Cumhuriyetin onuncu yılında ressamlar, özellikle de yurtdışından yeni dönmüş olanlar bir atılım yapmışlar, Nurullah

Berk, Abidin Dino, Zeki Faik İzer, Elif Naci, Cemal Tollu ve yontucu Zühtü Müridoğlu tarafından "D Grubu" adıyla kurulan birliğin ilk sergisini gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Ressamları Cemiyeti, Türk Ressamlar Birliği, Müstakil (bağımsız) Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği'nden sonraki dördüncü sanatçılar grubu olması nedeniyle adını abecenin dördüncü harfinden (ya da dört sayısının ilk harfinden) alan bu grup, resme düşünsel bir boyut getirmeye çalışmıştır. 1930'lu yıllarda Batı ülkelerinde egemen olan akımları Türk sanat ortamına tanıtmaya çalışan sanatçılar düşüncelerini .yazı ve konuşmalarla da yaymaya çalışmışlar, Türk kültür yaşamına o zamana değin bilinmeyen canlılıkta bir tartışma boyutu kazandırmışlardır.

İlk sergisini İstanbul'da, Galatasaray'daki bir şapkacı dükkanında açan D Grubu'na olumsuz tepkiler de olmuş, hatta bunlar zaman zaman kaba saldırı boyutlarına ulaşmıştır. Bu ressamlara takılan adlar arasında dalaveracılar, düzenbazlar, dümbelekler, derbederler, dalkavuklar, düztabanlar, dandiniler, divaneler, dinsizler, densizler gibi yakışıksız olanlar da bulunmaktadır. Gene de bütün bunlar bir süre sonra Arif Kaptan, Turgut Zaim, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, İsmail Eşref Üren, Halil Dikmen, Salih Urallı, Fahrünnisa Zeyd, Hakkı Anlı, Sabri Berkel, Zeki Kocamemi ve yontucu Nusret Suman gibi sanatçıların bu grubun sergilerine katılmalarını engelleyememiştir. Hiçbir zaman tümüyle uyum içinde bir birlik oluşturmayan D grubu 1947'deki 15. sergisinden sonra etkinliğini yitirmiş, sanatçılar kendi kişisel yollarını aramayı sürdürmüşlerdir.

1940'ların başında genç ressamların oluşturduğu "Yeniler" grubu kendinden sözettirmeye başlamıştır. Grubun kurucuları Nuri İyem, Ferruh Başağa, Avni Arbaş, Selim Turan, Fethi Karakaş, Mümtaz Yener, Turgut Atalay, Haşmet Akal, Agop Arad, Nejad Melih Devrim'dir. Abidin Dino da onların sergilerine katılmıştır. "Liman Ressamları" olarak da anılan bu sanatçılar o zamana kadar değinilmemiş toplumsal sorunlara eğilmeye çalışmışlardır. Ama onların da herbiri bir süre sonra kendi yoluna gittiği için grubun etkinliği uzun sürmemiş, 1955'de

sona ermiştir.

1947'de Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun öğrencileri "10'lar" adlı bir grup kurarak 1952'ye kadar sürdürmüşlerdir. Turan Erol, Mustafa Esirkuş, Nedim Günsür, Orhan Peker, Leyla Gamsız, Nevin Çokay, Osman Zeki Oral, Mehmet Pesen, Hulusi Sarptürk, Adnan Varınca, Remzi Paşa ve Ivy Stangali'nin kurduğu bu grup daha çok öğretmenlerinin "..leke, çizgi, renk, benek.." biçiminde özetlediği yaklaşım doğrultusunda çalışmış, aralarından bir bölümü daha sonra yöresel konulara yakınlık göstererek yakın çevrelerinden esinlenen yapıtlar üretmiştir.

1950'li yıllarda yöneticilerin resim sanatını özendirmeyen tutumu nedeniyle "Tavanarası Ressamları" ya da "Mavi Grup" adlarıyla biraraya gelen sanatçılar uzun süreli bir etki oluşturamamışlardır. 1950'de kurulan Türkiye Ressamlar Cemiyeti (derneği) belli bir akımın temsilcileri tarafından oluşturulmuş bir grup olmaktan çok bir uğraş örgütü niteliğindedir. 1959-1963 yılları arasında kendinden sözettiren "Yeni Dal" da "Yeniler"in toplumcu gerçekçi anlayışının bir uzantısı gibidir. İbrahim Balaban, İhsan İncesu, Kemal İncesu, Avni Memedoğlu, Marta Tözge ve Vahi İncesu bu gruba bağlı ressamlardır.

1950'den sonra resim sanatında çok çeşitli eğilimlerin, akımların, düşüncelerin yanyana yeraldığı gözlenir. Farklı yaklaşımları benimseyen sanatçılar birbirlerine koşut olarak çalışmış ve yapıt vermişlerdir. Malik Aksel halkbilim alanındaki araştırmalarıyla tanınmıştır. Turgut Zaim kırsal kesim izlenimlerini minyatürleri anımsatan kendine özgü biçem diliyle anlatmıştır. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Anadolu sanatlarından esinlenen yapıtları vardır. Sabri Berkel soyut çalışmalarıyla öne çıkar. İbrahim Balaban ozan Nazım Hikmet'in özendirmesi üzerine kendi kendini yetiştirmiş bir sanatçıdır. Çalışmalarını Paris'de sürdüren Fikret Mualla Saygı sanat gücünü yurt dışında da kanıtlayan bir ressam olmuştur. Neşet Günal kırsal kesim insanlarını anlatan gerçekçi resimleriyle tanınır. Mimar olan Cihat Burak kendine özgü bir duyarlılık ortamı yaratmıştır. Adnan Çoker soyut düzenlemelere yönelmiş, Salih Acar da

doğal yaşamdan esinlenen çalışmalar yapmıştır.

1960'da 27 Mayıs ile gelen özgürlük ortamı ekonomik ve politik olduğu kadar kültürel ve toplumsal konuların da daha rahat tartışılmasına neden olmuştur. Yerli ve yabancı yayınların daha çok izlenebilmesi yeni anlatım olanaklarının ortaya çıkmasına yolaçmıştır. Güzel Sanatlar Akademisi'ni 1965-1970 yılları arasında bitiren ressamlara "1960 Kuşağı" adı verilir. Homojen bir grup oluşturmayan bu sanatçıların arasında Mehmet Güleryüz, Burhan Uygur, Ömer Kaleşi, Utku Varlık, Metin Talayman, Komet (Gürkan Coşkun), Oktay Anılanmert gibi adlar vardır. Neşe Erdok, Alaaddin Aksoy, Mustafa Ata, Erol Akyavaş, Orhan Taylan gibi ressamlar da kabaca bu kuşaktan sayılabilirler.

Türk resim sanatındaki son önemli gelişme 1970'li yılların ortasından beri yaşanmakta olan canlı alışveriş ortamının doğmasıdır. Sanatçıların çoğalması, yapıtların izleyiciye ulaştırılması sorununu gündeme getirmiş, bu da o zamana kadar devlet kuruluşlarına, yerel yönetimlere ya da bankalara ait olan sergi salonlarına özel galerilerin katılmasını sağlamıştır. 1950'de Adalet Cimcoz tarafından İstanbul'da kurulan ve ilk resim galerilerinden biri olan Maya Galerisi 1957'ye kadar bu kentin sanat yaşamına yeni bir soluk katmasıyla anılır. Benzer bir biçimde mimar Selçuk Milar'ın 1957'de Ankara'da kurduğu Galeri Milar da bu kentteki ilk özel sanat galerisi olmuştur. Ama bu girişimler uzun süre tek örnek olarak kalmışlar, bu alanda gerçek bir canlanma ve çeşitlenme ancak 1970'lerin ortasından, özellikle de 1980'den sonra yaşanmıştır.

1975'de Galeri Baraz'ın kurulması ciddi resim galericiliğinin başlangıcı sayılabilir. Güzel Sanatlar Akademisi Seramik Bölümü'nü bitirmiş olan kurucusu Yahşi Baraz'ın resim sanatına ilgi duyması onu bu alana ciddi yatırım yapan ilk galericilerden biri yapmıştır. Galeri Baraz yaşayan resim sanatını benimsetmek amacıyla sergiler de düzenlemiştir. 1986'da Yıldız Sarayı Silahhanesi'nde açılan "Yüzyılın İkinci Yarısında Türk Resmi" ve 1987'de İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen "Türk Resminde Modernleşme Süreci" bunların

arasındadır. İkinci sergi 67 sanatçının yaklaşık 200 yapıtı ile düzenlenen büyük bir organizasyondur. Baraz ayrıca 1978'de ABD'nin Chicago kentinde, 1981'de Almanya'nın Düsseldorf kentinde, 1982'de de Sofya'da açtığı "Çağdaş Türk Resmi" sergileriyle bu sanatın yurtdışında da tanıtılmasına öncülük etmiştir.

Hem sergileme hem pazarlama açısından önem taşıyan bu gelişme, eski ustaların yanısıra genç sanatçıların da kendilerini gösterebilmesini sağlamıştır. Eskiden yalnız büyük kentlerde bulunan sergi salonları yaygınlaşarak başka kentlerde de açılmaya başlamış, canlanmanın oralara da gitmesine neden olmuştur. Festivaller, iki yılda bir düzenlenen sergiler (bienaller), yarışmalar, ağırlıklı olarak genç sanatçıları tanıtmaya yönelik sergiler, açıkhava sergileri gibi etkinlikler resim alanındaki canlılığın başka bir belirtisidir. Dönemin cumhurbaşkanı olan Fahri Korutürk ile eşi Emel Korutürk'ün girişimleriyle kurulan Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi 1980'de açılmıştır. Bunlara ilki 1991'de İstanbul'da düzenlenen Sanat Fuarları da katılmaya başlamıştır. Galerilerin çoğalması bilinçli derlemeciliği de (koleksiyonculuğu) özendiren bir yaklaşım olmuştur.

Son dönemde Mehmet Pesen, Kayıhan Keskinok, Nedim Günsür, Fahir Aksoy, Şadan Bezeyiş, Nuri Abaç, Mustafa Aslıer, Turan Erol, Orhan Peker, Adnan Çoker, Ruzin Gerçin, Ömer Uluç, Özdemir Altan, Dinçer Erimez, Mehmet Güleryüz, Devrim Erbil, Altan Gürman gibi ustaların yanısıra Neşe Erdok, Oya Katoğlu, Mustafa Pilevneli, Süleyman Saim Tekcan, Ergin İnan, Gülsün Karamustafa, Balkan Naci İslimyeli, gibi genç kuşak sanatçıları da adlarını duyurmuşlardır. Öncü nitelikteki çalışmalan yurtdışında da tanınmış Bedri Baykam ise bir sonraki kuşaktandır.

Cumhuriyet dönemi Türk resmiyle ilgili olarak söylenecek bir başka nokta da Ankara'da çalışan ressamlarla ilgilidir. Bilindiği gibi Ankara başkent olduktan sonra hızla gelişmiş, başka şeylerin yanısıra sanat etkinlikleri bakımından da önemli bir merkez olmaya başlamıştır. Başka yerlerden buraya gelip

yerleşen ressamların yanısıra orada öğrenim görüp çalışmalarını sürdürenler de vardır. Böyle bir yoğunluk da bu kente resim bakımından belli bir önem kazandırmaktadır. Hatta bu sanatçıların kimi ortak özellikleri nedeniyle bir "Ankara Okulu"dan sözedenler bile vardır.

1. Grafik Sanatlar - Anlatım aracı olarak yağlı ya da sulu, guvaş ya da akrilik boyaları kullanan boyaresim yanında anlatımın ağırlığını çizime yükleyen resim türleri de vardır. Kazıresim (oymaresim ya da gravür) bunların başında gelir. Gravür aslında bir resim çoğaltma tekniğidir. Madeni bir levhanın sivri uçlu kalemlerle kazılarak oyulmasına, daha sonra da üstüne boya dökülerek bu çizgilerin kağıda aktarılmasına dayanır. Maden levhanın çizgisiz yüzeylerine boya sürülürse düz baskı, kazınmış yerlere boya yedirilip basılırsa derin baskı elde edilmiş olur. Daha yumuşak bir maden seçilir de bunun üstüne balmumu benzeri bir yalıtıcı katman sürülürse, bu katman üstüne kazıma yoluyla resim yapılabilir. Daha sonra bunun üstüne asit dökülür ve onun açılan oyuklara dolarak alttaki madeni yemesi, böylece resmi oluşturan çizgilerin alttaki levhaya geçmesi sağlanır. Bu işlemden geçen levhanın üstüne boya uygulanırsa yapılan resim de basılarak çoğaltılabilir. Biraz daha kaba çizgili olmakla birlikte ahşap levhaların ya da linolyum adlı döşeme kaplama gerecinin oyulması ile de benzer baskı resimler oluşturulabilir.

Türk ressamları arasında özellikle kazıresim alanında büyük başarı sağlamış olan yoktur. Gene de pek çok ressam bu tekniği uygulamıştır ve uygulamaktadır. Ali Sami Boyar Türkiye'de asitli (yedirme) kazıresim çalışmalan yapan ilk ressamdır. Fethi Karakaş da bu alandaki çalışmalarıyla tanınır. Mustafa Aslıer'in kazıresim çalışmaları vardır. Aliye Berger'in duyarlı kazıresimlerinin kalıpları belli bir sayıda resim basıldıktan sonra yokedilmiştir. Genç kuşak ressamlarından Mehmet Koyunoğlu'nun da kazıresim çalışmaları bulunmaktadır. Çağdaş baskı ve çoğaltma yöntemlerinin kullanılmaya başlamasıyla bu anlatım biçimine giderek daha az başvurulduğu görülmektedir.

Bir başka çoğaltma yöntemi özgün baskıdır. Bir çerçeveye ipek benzeri geçirgen bir bez gerilir ve üstüne boya sürülürse, bu boya alta konan kağıdın üstüne geçer. İşlem farklı boyalar ile bunların istenen yere geçip istenmeyen yere geçmemesini sağlayacak yöntemlerle uygulanırsa özgün baskı ya da serigrafi adı verilen resimler elde edilir. Türk ressamları arasında Süleyman Saim Tekcan bu tekniği başarılı kullanmasıyla tanınmaktadır.

Bugün neredeyse tümüyle bırakılmış bir başka çoğaltma yöntemi de taş baskısı ya da litografidir. Burada özel bir taş türü üstüne sürülen boyalar daha sonra kağıda basılır. 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başlarında kimi ressamların bu yöntemi kullandığı görülmektedir. Günümüze az sayıda örneği kalmış bu resmi uygulayanlardan biri II. Abdülhamit döneminde yaşamış olan Mehmet Hulusi'dir. Gene aynı dönemden El Hac Firaki Eyyubi Mehmet imzalı taş baskıları da kalmıştır. Gerek ele alınan konular, gerekse bunların işleniş biçimi bu yapıtların halk sanatı olarak nitelendirilebilecek çalışmalar olduğunu göstermektedir.

Resim bir duygu ya da düşünceyi iletmek için ya da yalnız kendi başına seyredilebilecek bir sanat yapıtı olarak üretildiği gibi, betimlemek, belgelemek, öğretmek, bilgilendirmek, duyurmak, tanıtmak, uyarmak gibi amaçlarla da, yani yararcı bir amaç güdülerek de oluşturulabilir. Afiş, resimleme (illüstrasyon), gibi sanatlar resim ilkelerini bu tür amaçlar için bir araç olarak kullanan yaratı alanlarıdır. Genellikle kendi başına bir anlatım aracı olarak kullanılan boyaresim dışındaki bu çalışmalar grafik sanatlar kapsamına girerler. Doğal olarak burada da resimdeki tasarım, biçimlendirme, düzenleme, uygulama yöntem ve teknikleri geçerlidir.

Türkiye'de grafik sanatların gelişmesi bir yandan resmin, bir yandan da basımevinin gelişmesine koşut olmuştur. Duyuruların, tabelaların bir süre hattatlar ve çarşı ressamları tarafından yapıldığı düşünülebilir. Basımevinin kurulması ile harf düzenleme (tipografi), sayfa düzenleme (mizanpaj), taşbaskısı (litografi) gibi basılı gereçlerde kullanılan grafik

sanatlar gelişmeye başlamış, dergi ya da gazete resimlemesi (illüstrasyon), kitap kapağı hazırlama sanatları yaygınlaşmaya, giderek de yalnız bunlarla uğraşan sanatçılar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Afiş gibi tanıtmaya yönelik, trafik imlerinde kullanılan resim-yazı (piktogram) gibi uyarı amaçlı ya da ürün ve üretici simgeleri (marka, logo) gibi grafik çalışmalarının gelişmesi, endüstriyel üretimin yaygınlaşmasına, kentleşmenin ilerlemesine bağlı olmuştur. Cumhuriyetin kurulmasından sonra hızlanan bu süreçler grafik sanatları etkilemiştir. Grafikçi olarak nitelendirilebilecek ilk Türk sanatçısı ressam ve karikatürcü Ali Sami Boyar'dır. Bu sanatçı cumhuriyet dönemindeki ilk Türk pullarıyla kağıt paralarının üstündeki resimleri yapmıştır. İhsan Çizakça, Ratip Tahir Burak, Münir Hayri Egeli de bu alandaki çalışmalarıyla anılırlar. Grafik sanatçılığını uğraş olarak benimseyen ilk tasarımcı ise İhap Hulusi Görey olmuştur. Almanya'da resim ve afiş öğrenimi gören Görey yurda döndükten sonra bu alandaki çalışmalarını sürdürmüş, 1928-1975 arasında Milli Piyango biletleri ile afişlerini, 1940-1950 arasında da Tekel ürünlerinin etiketlerini hazırlamıştır.

Tüm çalışmalarını bu alan üstünde yoğunlaştıran sanatçılar çıkıncaya kadar öteki sanat dallarından birinde yetişmiş kişiler bu alanda yapıtlar vermişlerdir. Bilinen en eski örneklerden biri Mimar Muzaffer (1881-1920) Bey'dir. Metin Sözen bu mimardan sözederken onun Posta ve Telgraf Nezareti (bakanlığı) mimarlığında bulunduğu sırada Nazır Oskan Efendi tarafından Londra'da bastırılması düşünülen posta pullarının resimlerini yapmakla görevlendirildiğini anlatmaktadır. Muzaffer Bey'in ulusal ürünlerden etkiler taşıyan ilginç özellikli resimleri İngilizler tarafından da gerçek bir sanatçı işi olarak nitelendirilmiştir. Mimar Selçuk Milar da (1917-1991) 1946'da Demokrat Parti için üstünde bir el resmi ve "..Yeter! Söz Milletindir!.." yazısı bulunan seçim afişini hazırlamıştır. Bu çalışma umulandan büyük bir etki yapmış, bu partinin 1950 yılındaki seçimleri kazanmasına yardımcı olmuştur. Ama aynı parti kendisi böyle bir şeyle karşılaşmasın diye daha sonra yeryüzünde

benzeri olmayan bir yasa çıkarmış, seçim afişlerinde resim, çizgi, fotoğraf gibi görsel gereçlerin kullanılmasını yasaklamıştır. Selçuk Milar'ın ayrıca Ziraat Bankası, Şekerbank gibi kuruluşlar için olanlar başta olmak üzere çeşitli amblem ve logo çalışmaları da vardır. Bu tür çalışmaların zaman zaman yinelendiği görülür. Örneğin 1958'de tasarımı ressam Nurullah Berk ile Sabri Berkel tarafından hazırlanan bir Atatürk pulu çıkartılmıştır. Mahmut Akok Cumhuriyet Halk Partisi'nin ünlü altı oklu amblemini hazırlamıştır. Ressam Hasan Mithat Ağakay 1930'lu yılların sonlarına doğru hazırladığı sinema afişleri, büyük boyutlu panoları, dekupajları ve markizleri (kapı üstü dekorları) ile adını duyurmuştur. Karikatürcüler Derneği'nin amblemi de Turhan Selçuk'un bir çizimine dayanır.

İstanbul'da 1957'de eğitime başlayan Devlet Tatbiki (Uygulamalı) Güzel Sanatlar Yüksek Okulu iç mimarlık ve mobilya, dekoratif (süsleme amaçlı) resim, grafik, seramik ve tekstil (dokumacılık) konularında eğitim veren bir okuldur. Grafik sanatçılarının yetiştirilmesinde hem onun, hem de 1970'li yıllarda kurulan Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'nun önemli bir yeri olmuştur.

Türkiye'de afiş tasarımı alanında öne çıkan sanatçılardan biri Mengü Ertel'dir. Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördüğü sırada ilgilendiği tiyatro konusundaki afişleriyle tanınmıştır. Yurtdışındaki sergilere katılmış, yarışmalarda ödüller kazanmıştır. Ertel bu uğraş alanının örgütlerindeki çalışmalarıyla da bilinmektedir. 1968'de kurulmasına karşın yaşamı uzun olmamış olan Türkiye Grafik Sanatçıları Derneği'nin kurucu üyesidir. 1983'de de 1978'de oluşturulan Grafikerler Meslek Kuruluşu adlı derneğin başkanlığını yapmıştır.

Türkiye'de grafik sanatlar alanında yapıt verenler arasında sinema afişleriyle tanınan Kenan Temizan, Mesut Manioğlu, kitap kapağı tasarımları ve amblemleriyle bilinen Sait Maden, Yurdaer Altıntaş gibi sanatçılar vardır. Nezih İzmiroğulları kitap, gazete ve ansiklopediler için resimleme (illüstrasyon) çalışmaları gerçekleştirmiş, ayrıca yurtdışına karikatür de

göndermiştir. Sabiha Bozcalı resmin yanısıra başta ansiklopedik yayınlar için olanlar olmak üzere yaptığı resimleme çalışmalarıyla bu alanda adını duyuran ilk kadın sanatçıdır. Ona bugün çizgi film çalışmaları da yapan Yıldız Cıbıroğlu'nun adı katılabilir.

Günümüzde grafik sanatçılar düzenledikleri sergilerle, örgütlerinin çıkardığı yayınlarla çalışmalarının daha geniş izleyici kitlelerine ulaşması için çaba göstermektedirler. Grafik Sanatçılar Derneği her yıl verdiği ödüllerle üyelerinin çeşitli dallardaki yapıtlarını değerlendirmektedir. Reklamcılar Derneği de 1988'den beri Kristal Elma adını taşıyan bir ödülle bu alandaki yaratıcı etkinlikleri özendirmektedir. Özel ya da resmi kuruluşlar afiş ya da amblem yarışmaları düzenlemekte ve bunlar zaman zaman bu uğraş alanının dışında da ilgi toplamaktadırlar. Örneğin her yıl yapılan İstanbul Festivali'nin afişleri yarışma sonunda belirlenmektedir. 1969'da bu il tarafından açılan kent *amblemi yarışması* da büyük ilgi çekmiş, bugün kullanılmakta olan amblem Metin Edremit tarafından yapılmıştır.

2. Karikatür - Basımevi ile ilgili gelişmeler gazete, dergi gibi yayınların çıkmasını, bunların hem sayıca çoğalmalarını, hem de daha nitelikli olmalarını sağlamıştır. Buna koşut olarak gelişen bir grafik sanat da karikatürdür. Bu sanat bugün gerek yaratıcı, gerekse izleyici sayısı açısından grafik sanatların öteki dallarına karşı büyük bir üstünlük sağlamış durumdadır. Hatta yazın, tiyatro, sinema gibi öteki sanatlarla karşılaştırıldığında da daha geniş bir sevilirlik ve yaygınlık düzeyi sağlamış olduğu söylenebilir. Bunun nedenlerinden biri Karagöz figürlerinde olduğu gibi resim benzeri abartılı anlatımları daha önce de gülmece amacıyla kullanan geleneklere dayanması olmalıdır. Onun için bu sanatın gelişmesine kısa bir gözatmak yararlı olacaktır.

Türkiye'de ilk karikatür 1867'de adı daha sonra İstanbul'a dönüştürülmüş olan *Ayine-i Vatan* gazetesinde yayınlanmıştır. Onu da 1869'da Teodor Kasap tarafından yayınlanan ilk gülmece dergisi Diyojen izler. II. Abdülhamit yönetiminin uyguladığı sarısür nedeniyle 1908'e kadar yasaklanan karikatür bu tarihte

II. Meşrutiyetin duyurulmasıyla yeniden canlanmıştır. Cumhuriyetin kurulması, özellikle de Atatürk Devrimleri'nin okumayazma oranı üstündeki olumlu etkileri sonucu gazete ve dergiler çoğalmış, karikatür de hızla gelişmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da çağdaş karikatür anlayışları yaygınlaşmış, 1960'lardaki durgunluk dönemini 1970'den günümüze kadar süren yeni bir parlak dönem izlemiştir.

Karikatürün iki öğesinden biri gülmece, öteki de çizimdir. Burada onun daha çok grafik sanat özellikleri üstünde durulacaktır. Türk karikatürü çizimlerdeki biçem özelliklerine göre dört döneme ayrılır. Bunlardan birincisi başlangıcından 1920'lere kadar olan ilk dönemdir. Bu dönemde karikatürler resim gibidir, gerçekçi çizimler ince ayrıntılarla donatılmışlardır. İlk başlardaki en önemli çizer Ali Fuat Bey'dir. Nişan Berberyan, Tınghır, Santr, Opçanadassis gibi Ermeni kökenli çizerlere de raslanır. Pek çok karikatür de imzasız olarak yayınlanmıştır. 1908'den sonra Sedat Nuri (İleri), Scarselli, A. Rigopulos, Mehmet Baha, Halit Naci, Münir Osman, Cevat Nuri, Sedat Simavi gibi adlar kendilerini gösterirler. Dönemin en ünlü çizeri ise Cemil Cem'dir. Bu sanatçı güçlü portre karikatürleriyle de tanınmıştır.

Türk karikatürünün ikinci dönemi 1920-1950 arasındadır. Karikatürlerde belli bir yalınlaşma görülür. Gene de sanatçıları onu bir resim gibi ayrıntılı biçimde işlerler. Bu dönemin önde gelen çizeri Cemal Nadir Güler'dir. Onun yanısıra Ramiz Gökçe, Ratip Tahir Burak, Kozma Togo, Salih Erimez, Orhan Ural, Necmi Rıza Ayça, Sururi Gümen gibi adlar vardır. Üçüncü dönem 1950-1970 yılları arasında etkili olmuştur. Onun özelliği çizimlerden gereksiz bütün ayrıntıları atmak, gülmeceyi elden geldiği kadar yazısız bir çizimle iletmeye çalışmaktır. 1950 kuşağı olarak da tanınan bu dönemin karikatürcüleri arasında Turhan Selçuk, Ali Ulvi Ersoy, Ferruh Doğan, Eflatun Nuri Erkoç, Nehar Tüblek, Semih Balcıoğlu, Altan Erbulak ve Oğuz Aral vardır. Onları 1950-B kuşağı olarak adlandırılabilecek Yalçın Çetin, Tonguç Yaşar, Erdoğan Bozok, Tan Oral, Tekin Aral, Yurdagün Göker gibi çizerler izlerler. Bir önceki dönemden Mim (Mustafa)

Uykusuz ve Şadi Dinççağ gibi kimi karikatürcüler de kendilerini yenileyerek çağdaş akıma ayak uydurmuşlardır.

Türk karikatürü 1970'den sonra bir yenileşme sürecine girmiştir. Bu dönem karikatürde çizgi roman anlatım özelliklerinin uygulanmaya başladığı bir dönemdir. Yapıtlarda dizi resimler kullanılmaya, yazılar balonlar içine alınarak resme katılmaya başlamıştır. Çizimler bir önceki dönemin giderek soyutlaşan çizgisine göre daha çok ayrıntı içerirler, yerel özellikleri belirtmeye çalışırlar. Bu dönemin sanatçıları arasında Hasan Kaçan, Latif Demirci, Özden Öğrük, Ergin Ergönültaş, Can Barslan, Mehmet Çağçağ, Tuncay Akgün gibi adlar vardır. Önce karikatürcü olarak adını duyuran, ama sonra grafik sanatların her dalında yaptığı çalışmalarla özellikle yurtdışında büyük bir başarı kazanan Selçuk Demirel de bu dönem sanatçılarındandır.

Bütün dönemlerde Türk çizerleri arasında başarılı portre karikatürcüleri de olmuştur. İstanbul'da 1969'da kurulan Karikatürcüler Derneği 1980-1985 yıllarındaki ara dışında çalışmalarını günümüze kadar sürdürmüştür. İstanbul'da 1975'de açılan Karikatür Müzesi içinde bulunduğu yapının yerine yenisinin yapılacağı gerekçesiyle yıkılması üzerine 1980'de kapanmış, İstanbul Büyükkent Belediyesi ile Karikatürcüler Derneği'nin çalışmaları sonunda 1989'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mizah ve Karikatür Müzesi adıyla yeniden açılmıştır. Karikatür daha çok gazete ve dergilerde yayınlanmak üzere hazırlanırsa da yapıtların sergilerde gösterildiği de olmaktadır. Bunların içinde 1986'da Oğuz Aral'ın öncülüğü ile Gırgır gülmece dergisi tarafından İstanbul ve Ankara'da düzenlenen "İçerden Dışarıya Sevgilerle - 24 Hapisaneden Karikatürler" adlı olanı büyük ilgi görmüştür. Türk karikatürünü tanıtmak amacıyla yurtdışında da sergiler düzenlenmiştir.

Karikatürle yakın ilişkisi olan iki grafik sanat daha vardır. Bunlardan biri çizgi roman, öteki de çizgi filmdir. Türk çizerleri başarılı çizgi romanlar da üretmişlerdir. Cemal Nadir Güler'in Amcabey, Turhan Selçuk'un Abdülcanbaz, Oğuz Aral'ın Avanak Avni, Özden Öğrük'ün Çılgın Bediş gibi karikatür çizgisini

kullanan çizgi romanların yanısıra Suat Yalaz Karaoğlan ile, Sezgin Burak da Tarkan ile gerçekçi çizgiler kullanan çizgi romanlar yapmışlardır. Çizgi film alanında ise 1950'li yılların başında Turgut Demirağ ile Yüksel Ünsal'ın şanssız denemelerini 1960'lı yıllarda Oğuz Aral, Ferruh Doğan, Yalçın Çetin gibi sanatçıların çalışmaları izlemiştir. Bu alandaki en başarılı adlardan biri olan Tonguç Yaşar, biri Sezer Tansuğ ile birlikte hazırladığı "Amentü Gemisi Nasıl Yürüdü?" adlı yapıtı olmak üzere çeşitli çalışmalarıyla ödüller kazanmıştır. 1992'de İstanbul'da Türk Çizgi Filmciler Derneği kurulmuştur.

Türk karikatürünün uluslararası alanda önemli bir yeri vardır. Sanatçıları çok sayıdaki yarışmada ödüller kazanmışlardır. Karikatür ve çizgi roman, bir ölçüye kadar da çizgi film grafik anlatım türlerinin yaygınlaşmasına ve sevilmesine katkıda bulunarak resim sanatına hizmet etmişlerdir. Bu alandaki pek çok yapıtın resim ya da grafik sanatları açısından da ilginç örnekler oluşturdukları unutulmamalıdır.

V. Günümüzde Resim

Hem minyatür, güzel yazı, duvar resmi, çini, cam altı resmi, taş baskısı gibi geleneksel sanatlar, hem de boyaresim, kazıresim, özgün baskı, grafik sanatlar, karikatür, çizgi roman ve çizgi film gibi çağdaş sanatlar resimle yakın ilişki içinde olan anlatım biçimleridir. Bunların herbirini ayrı birer yaratı alanı olarak görüp inceleme olanağı vardır. Burada hepsi bir bütün olarak ele alınmakta, günümüzdeki kimi konularına değinilmektedir.

Batı etkisi altındaki resim sanatının neredeyse her dönemde ayrıcalıklı bir yeri olmuş, devlet tarafından desteklenen bir yaratı alanı olma özelliğini korumuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilerici ve yenilikçi padişahlar ile yöneticiler tarafından desteklenmiş, sanatçılarına yurtdışında eğitim olanakları sağlanmıştır. Bu cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Atatürk'ün bu sanatı destekleyici bir tutum içinde olduğu bilinmektedir. İsmet İnönü sanat okullarını ziyaret

eden, sergileri izleyen bir yönetici olarak tanınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri aracılığıyla 1938-1943 yılları arasında "Anadolu Resim Gezileri" adlı bir dizi etkinlik gerçekleştirmiş, pek çok ressama bu yolla resim yapma olanağı sağlamıştır. Aralarında Türk resminin ünlü adlarının da bulunduğu bu ressamların çağdaş yaklaşımlarla ele aldıkları konular, ulaştıkları yerel ve ulusal bireşimlerle günümüze kadar etkili olmuştur.

Resim sanatının özel olarak desteklendiğini, hatta neredeyse kayrıldığını düşündüren en önemli olay Devlet Resim ve Yontu Sergileri'dir. Ödüllü olan bu sergiler elli yılı aşkın bir süredir hangi yönetim gelirse gelsin düzenli bir biçimde yapılmaktadır. Zaman zaman devlet dairelerinin bu sergilerden resim almaları sağlanmıştır. Yalnız 1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti hükümetleri döneminde bu alanda bir gerileme olmuştur. Bunun bir örneği 1946'da çıkarılan İnönü Sanat Armağanları yasasının 1950'den sonra işlemez duruma getirilmesidir. Gene de 1955'de ressamlar Cumhuriyet Halk Partisi tarafından daha önce yapılana benzer biçimde yurdun çeşitli yerlerinden resimler yapmaya çağrılmışlardır. Devlet kuruluşları tarafından resim ve yontu sergilerinden alınan yapıtların bir bölümü daha sonra Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nin temelini oluşturmuştur. Devletin başka hiçbir sanat dalına bu ölçüde özendirici bir tutumla yaklaşmamış olduğu söylenebilir. Bu da doğal olarak bu alanda çalışan sanatçıların kendilerini daha iyi yetiştirmelerine, kendi alanlarında ileri gitmelerine yolaçmıştır.

Bugün ressamlar hangi alanda olursa olsun uluslararası bir ortamda kendilerini gösterebilecek düzeydedirler. 1989'da Yusuf Taktak, Bedri Baykam, Handan Börüteçene, Mehmet Güleryüz, Hüsamettin Koçan, Beril Anılanmert, Alaettin Aksoy, Bünyamin Özgültekin adlı sanatçılar Plastik Sanatlar Derneği adlı uğraş örgütünü kurmuşlardır. Yalnız profesyonel sanatçıların üye olabileceği derneğin çalışmaları plastik sanatların geliştirilmesine yöneliktir. 1954'de UNESCO'ya bağlı olarak kurulan Uluslararası Plastik Sanatlar Birliği (AIAP) adlı kuruluşla

ortak çalışmalar da yapılmaktadır.

Çağdaş resim sanatının özellikle cumhuriyetin duyurulmasından sonraki kazanımlarından biri de onun tarihsel gelişmesinin araştırılması, bugünkü durumunun incelenmesidir. Resimle, ressamlarla ilgili yazılar yazılmakta, kitaplar yayınlanmaktadır. Sanatçıları ve yapıtlarını konu alan belgesel filmler yapılmaktadır. Çok sayıdaki sanat dergileri onu konu edinmekte, örneklerini yayınlamaktadır. Resim yapıtları ile sanatçıların çalışma biçimi eleştiri konusu da yapılmaktadır. Sanat eleştirmenliği bir uğraş, hatta ciddi bir uğraş olarak görülmeye başlamıştır. Bu alanda kurumsallaşma çalışmaları bile bulunmaktadır. 1953'de Suut Kemal Yetkin, Nurullah Berk, Zahir Güvemli ve Bülent Ecevit merkezi İstanbul'da olan "Sanat Tenkitçileri Cemiyeti"ni (eleştirmenleri derneği) kurmuşlardır.

Bu daha önceki dönem sanatçılarının bilmediği bir çalışma ortamıdır. Saray nakkaşı yaptığı minyatürü yalnızca padişaha beğendirmek zorundadır. Bir hattat ya da çarşı ressamı için de o anki müşterinin beğenisini kazanmak yetişir. Bu sanatçılar yapıtlarının kamuoyu önünde açık açık eleştirilmesi, düşünce ve yaklaşımlarının tartışılması gibi bir durumu akıllarına bile getiremezler. Bilgi ve görgülerini genişletmek için de oldukça sınırlı sayılabilecek olanaklara sahip olmuşlardır.

Bugün ise her yenilik, her girişim çok kısa bir süre içinde ülkenin en uzak köşesine kadar ulaşabilmekte, gerektiğinde tepki görmektedir. Baskı tekniklerindeki ilerleme tıpkıbasımların daha kolay yapılmasını, böylece eski-yeni, Türk-yabancı çok çeşitli resim örneklerinin görece ucuz bir biçimde izlenebilmesini sağlamaktadır. Bütün bunların eğitici, yönlendirici, özendirici bir yanı vardır. Bunun yalnız o sanatla uğraşan yaratıcılar için değil onu izleyen sanat severler için de geçerli olduğunu unutmamak gerekir. Buna karşılık sanatçılar yapıtlarını tanımadıkları bir müşteri için hazırlamak, kendilerini daha geniş bir izleyici kitlesine beğendirmek, ürünlerini bu ortamda pazarlayarak geçimlerini sağlamak zorundadırlar.

Günümüzde çevre sanatları, oluşumlar, katılımlı sanat

çalışmaları gibi daha geniş mekânlar kullanan çağdaş yaklaşımlar da resim sanatlarına yer vermekte ya da onun kimi özelliklerini kullanmaktadır. Bunlar henüz deneme aşamasındadır. Kolaj (renkli kağıt ya da resim parçalarının biraraya getirilmesiyle oluşturulan resim), fotomontaj (fotoğraf parçalarının biraraya getirilmesiyle oluşturulan resim) gibi teknikler kullanılmakla birlikte özel olarak bunlarda öne çıkan sanatçılar yoktur. Belki Öznur Kalender' in çalışmaları örnek olarak verilebilir. Resim ya da çizimi kullanan sanatlar içinde karikatür ile çizgi roman giderek çoğalan bir sevilirlik ve yaygınlık kazanmaktadır.

Duvar resimlerinin de zaman zaman artan zaman zaman eksilen bir ilgiyle sürdüğü söylenebilir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde resmin bu dalı önemsenmiş, kimi önemli yapılarda büyük boyutlu duvar resimleri için yer ayrılmıştır. Bayındırlık Bakanlığı 1937'de yapılmakta olan Ankara Garı (istasyon) büyük holü duvarlarında yeralacak resimler için bir yarışma açmıştır. Bu yarışmada birinciliği Nurettin Ergüven, ikinciliği yontucu Krippel, üçüncülüğü Refik Epikman, dördüncülüğü de Halil Dikmen kazanmıştır. Ressam Ayetullah Sümer'in Güzel Sanatlar Akademisi'nde fresk işliğini kurması da bu yıllardadır: 1933. Eren Eyüboğlu'nun İstanbul'daki 4. Levent konutlarının dış duvarları üstündeki çalışmaları 1950'lerin sonu, 1960'ların başından kalmadır. Bulgaristan'daki ilk resim öğrenimini fresk dalında yapmış olan Salih Acar'ın da bir bankanın şubeleri için yaptığı duvar resimleri vardır. Bu tür duvar panolarında seramik ya da cam mozayiği (betebe) gibi gereçler kullanıldığı da olmaktadır. Ayrıca zaman zaman yapanı belli olmayan ya da genç sanatçılar, hatta çocuklar tarafından çevreyi güzelleştirme amacıyla boyanmış duvar resimleri de vardır. Çini günümüzde yerini fayansa bırakmıştır. Oldukça nitelikli bir üretim düzeyine ulaşılan bu alanda Batı, özellikle de İtalyan etkisi altında süslemeci resimler kullanılmaktadır.

Cumhuriyet dönemi kazanımlarından biri de derlemeler ile derlemecilerdir (koleksiyonlar ile koleksiyoncular). Çok

sayıda kuruluş ve kişi resim yapıtlarını toplamakta ve biriktirmektedir. En önemlisi İş Bankası'nınki olmak üzere Yapı ve Kredi Bankası ve Akbank gibi kuruluşların resim derlemleri vardır. Garanti Bankası, Pamukbank, Emlak Kredi Bankası gibi kuruluşlar da galerileriyle bu sanata destek olurlar. Bu kuruluşların resim sanatıyla ilgili yayınları da vardır. Özel derlemler arasında Sakıp Sabancı'ya ait olan oldukça kapsamlıdır.

Günümüzde resim araç gereçleri çoğalmış, ucuzlamış ve büyük bir çeşitlilik kazanmıştır. Bunun da amatörlerin, özellikle de çocukların bu alandaki çalışmalarını özendirici, sergi gibi etkinliklere katılmalarını sağlayıcı bir etkisi olmuştur. Tarık Zafer Tunaya gibi bir amatörün değme profesyonel ressamdan başarılı yapıtlar üretmesi bu sanatın yaygınlaşması açısından gerçekten sevindirici ve umut vericidir. Resim bir boş zaman değerlendirme uğraşı olarak da kullanılabildiğinden bu amaca yönelik özel kurslar, hatta kendi kendine resim yapmayı öğretecek kitaplar da bulunmaktadır. Batılı anlamda resim yapımına ilişkin bilgi veren ilk kitaplar da Osmanlı İmparatorluğu döneminde yayınlanmıştır. Kaya Özsezgin bunların en önemlilerinden olan *Amel-i Menazır* (1896, Derinlikçizim (perspektif) Uygulaması), ile *Usul-ü Ameliye-i Senn-i Menazır* (1922, Derinlikçizim Uygulama Yöntemleri) adlı kitapların yazarı Ahmet Ziya Akbulut'un bu çalışmaları nedeniyle adının "menazırcı"ya çıkmış olduğunu anlatmaktadır. Yeni Türk abecesiyle basılan bu tür ilk kitap ise *Kerim Bıçakçı'nın Tabiattan* (doğadan) Resim - İlk Bilgiler (1931) adlı yapıtıdır. Benzer kitapların yayınlanması daha ilerki dönemlerde de çeşitlenerek sürmüştür.

Çağdaş Türk resim sanatından sözederken bir konuya daha değinmek gerekmektedir. Bu da resmin mühendislik, bilim ve uygulamalı sanatlarda kullanılmasıdır. Bu konuya girmekten amacımız "teknik resim" adıyla bilinen çizimlerden sözetmek değildir. Gerçekte bunlar de resim sayılırlar. Unutmamak gerekir ki, resim sözcüğü Osmanlıcada her türlü çizimi, özellikle de mimarlık çizimlerini, yani planları anlatmak için kullanılmıştır.

Ama bu tür çizimler duygu ve düşünce aktarmaktan çok bilgi iletmeyi amaçlarlar. Bir bilim dalı tarafından kullanılıyorlarsa ele aldıkları konunun varolan bir ayrıntısını gösteriyorlardır, yani canlı ya da cansız bir olgunun yapısını, öğeleri arasındaki ilişkileri ortaya koyuyorlardır. Bir bitkinin kesitini, bir hayvanın iç organlarını gösteren resimler gibi. Bu çizimler bir mühendislik ya da uygulamalı sanat dalı tarafından kullanıldıklarında kendilerinden çok onlara bakılarak yapılacak şeyler önem taşır. Bunlar yararcı ve işlevsel araçlar, makinalar, eşyalar, ya da mimarlık ve yapı mühendisliği ürünü yapılar olabilirler. En küçüğünden en büyüğüne kadar gerçekleştirilmeleri için tüm ayrıntılarıyla çizilmiş, ölçekli ve ölçülendirilmiş teknik resimlere gereksinme vardır. Doğal olarak bu tür resimlerin arasında etkileyici olanlar çıkar, ama onların hepsini sanat yapıtı saymak yanlış olur.

Ama sözü edilen bu uğraşlar arasında çizimi, resimi yalnız bilimsel gerçeklerin bir betimlemesi ya da mühendislik hesaplarının bir sonucu olarak görmeyen, onları bir düşünme, tasarlama ve yaratma aracı olarak kullananlar da bulunmaktadır. Teknik dallar arasında mimarlık çizimi böyle kullananların başında gelir. Mimarlar çoğu kez plan, kesit ve görünüşlerin dışında derinlikçizimleriyle de (perspektif) çalışarak düşünürler, tasarım yaparlar, düşündüklerini, tasarladıklarını başkalarına bu yolla anlatırlar. Onun için de mimarlar arasında çok iyi resim yapanlar vardır. Öyle ki, yapıtları betimleyici ya da bilgi iletici olmaktan çok duygu ve düşünce iletici olma özelliği kazanan, dolayısıyla da sanat yapıtı olarak nitelendirilebilecekler bulunmaktadır. Cengiz Bektaş üç boyutlu bir mekânı çok yalın çizgilerle anlatabilmektedir. Muhlis Türkmen de yapıtlarında çeşitli çizgi türlerini deneyerek tarihsel anıtları, iç ve dış mekânları yansıtmıştır. Resim sanatı açısından önem taşıyan çağdaş Türk mimarlarının en başarılısı, resimlerinde renk kullanan, üstelik bunu yaparken de hiç de kolay olmayan suluboyayı yeğleyen Bülent Çetinor'dur. Onun mimarlık yapıtlarını konu alan resimleri birer teknik çizim değil, sanat yapıtıdır. Çetinor'un sergileri de olmuştur.

Bilim dalları arasında sanat tarihi ve arkeoloji çizimlerden yararlanır. Özellikle arkeolojide çizimler bulunamamış parçaların nasıl olmuş olabileceğine ilişkin düşüncelerin üretilmesine yarayan bir kestirim aracıdır, dolayısıyla bilimsel verilerden çok düşgücüne dayanır. Uygulamalı sanatlar içinde ise mobilya tasarımları düşünülebilir. Moda ressamlığı olan stilistlikte de giysilerin yaratılmasında resimden araç olarak yararlanılır. Pek çok yontucu önce küçük boyutta bir taslak hazırlar, sonra bunun gerçek boyuttaki uygulamasına geçilir. İlk taslaklardan başlayarak en önemli tasarım aracı burada da çizimdir. İster taşa geçirilecek, isterse tunçtan dökülecek bir yontu, bir kabartma olsun, bitmiş ürünün gerçekleştirilebilmesi için de gene teknik resimlere gereksinilir. Bu nedenle yontucular da çoğu kez çok iyi çizim yaparlar. Bunun en iyi örneklerinden biri bu becerisini bir anlatım aracı olarak kullanan yontucu Zühtü Müritoğlu'dur.

VI. Resmin Sorunları

Bütün bunlara karşın resim sanatının sorunları da vardır. Bunların en önemlilerinden biri Türk sanatçılarının Batı anlayışında çalışmalarına karşın onu tüm boyutlarıyla kavramamış olmalarıdır. Bu resim yalnız güzel biçimler ve renkler yaratmak ve insanların duygularına seslenmek amacıyla kullanılmaz, yani yalnızca sanatsal bir anlatım aracı değildir. Pek çok eski ve yeni ressamın çalışmalarından anlaşılacağı gibi o aynı zamanda bilimsel bir araştırma aracı olarak da kullanılmıştır. Renk sorunları, derinlik ve plastiklik sorunları gibi pek çok sorun resim sanatçılarını ilgilendirmiş, bunları anlamak ve daha iyi anlatabilmek amacıyla çalışma yapmaya yöneltmiştir.

Sanatçıların Batı'daki örneklerin tersine bu sanatı her zaman çok çarpıcı bir anlatım aracı olarak kullanmadıkları da görülmektedir. Başka ülkelerde örneği görüldüğü gibi belli bir soruna eğilen, insanları da bunlara kulak vermeye yönelten kışkırtıcı, zorlayıcı, uyarıcı yapıtlar yoktur. İşçi ya da köylülerin

yaşamlarını güzelleştirmeden yansıtan gerçekçi çalışmalar yeterli görülmüş, ilerici sanat yapıtı sayılmıştır. Daha önce değinilen Selçuk Milar'ın afişi dışındaki grafik sanatlar için de durum çok başka değildir. Bu konuda bir karikatürün biraz çizgi dışı kaldığı söylenebilir.

Resim sanatının bunca önemsenip özendirilmesine karşın en temel becerilerin yaygın bir biçimde öğretilmesindeki geri kalmışlık da şaşırtıcıdır. İlk ve orta öğrenim aşamalarında bu sanat açısından verilen temel eğitim yetersizdir. Başka alanlarda yeterli bilgilerle donatılan öğrenciler resimle karşılaştıkları zaman bocalamakta, en ilkel teknikleri bile uygulayamaz olmaktadırlar. Bunu da yeteneksiz olmaları ile açıklamaktadırlar. Oysa resmin yetenek gerektiren bir yaratıcılık olduğu kadar bir anlatım, bir iletişim aracı olduğu, onun için de belli bir düzeye kadar öğrenilebilir bir beceri olduğu anlatılmalıdır.

Yüksek öğrenim düzeyinde de sorunlar vardır. Güzel Sanatlar Akademisi uzun süre bu alandaki tek eğitim kurumu olarak kalmıştır. Bu kuruluşta doğru olarak sanat resmi eğitimi verilir. Orayı bitirecekler sanatçı olma sorumluluğunu yüklenecek biçimde yetiştirilirler. Ama resmin bu denli yüksek standartlar gerektirmeyen başka alanları da vardır, onların geri kalmaması gerekir. Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurulmasından kırk yıl kadar sonra öğretmen yetiştirmek amacıyla Gazi Eğitim Enstitüsü, ondan da bir o kadar sonra uygulamalı sanat okulları kurulabilmiştir. Bu da ara basamaklarda boşlukların kalmasına, bunların kulaktan dolma bilgilerle donatılmış kişiler tarafından doldurulmasına neden olmaktadır.

Bu söylenenleri örneklemek için görkemli bir tablo ile bir el duyurusu üstüne yapılan resmin, gösterişli bir tiyatro afişiyle bir hastanede sus işareti yapan hemşire resminin, özenli bir dergi kapağıyla ders aracı olarak sınıfta kullanılan tablonun resim uğraşının başka başka ürünleri olduğunu söylemek yetişir. Birincilerle ikinciler arasında büyük nitelik ayrımı olması onlara başka başka şeylermiş gibi yaklaşılmasından kaynaklanmaktadır.

Eğitimle ilgili bir başka sorun da bu alanda kendi kendine

bilgi edinmeye yetecek kitapların, resim sanatı örneklerinin izlenebileceği müzelerin azlığıdır. Sanat kitapları, özellikle resim konusunda olanlar hem sayıca az hem de pahalıdır. Renkli ve nitelikli basılmış olanlarına ulaşmak daha da zordur. Türk resim sanatlarını konu alanların sayıları çok değilse de bir fikir verecek düzeyde oldukları düşünülebilir. Buna karşılık yabancı, resim sanatına özgün katkıları olan Batı ya da Uzak Doğu resim sanatlarını tanıtan yapıtlar, çağdaş resmin ne olduğunu anlatan kitaplar daha da azdır, kural dışı kalan birkaçı dışındakilerin büyük çoğunluğu da çeviridir.

Örneklerin izlenebileceği kuruluşlara gelince, Türkiye'de çağdaş müzeciliğin başlama tarihi olarak 1846/47 yılı kabul edilir. Bu yıl Fethi Ahmet Paşa'nın Tophane-i Amire Müşirliği görevine atandıktan sonra Aya İrini Kilisesi'nde eski yapıtları toplamaya başladığı yıldır. Yalnız resim ve yontu yapıtlarının bulunduğu bir müzenin kurulması için yüz yıla yakın bir süre beklemek gerekmiştir. İstanbul'da kurulan bu ilk müze 1975-1980 yılları arasında kapalı kalmış, onu Ankara'dakinin izlemesi bir kırk yıl kadar daha sürenin geçmesini beklemiştir. Yapımına 1967'de başlanan İzmir Devlet Resim ve Heykel Müzesi 1977'de bitmiştir. Onların dışında kalan kentlerde böyle bir olanak da yoktur. İnsanlar adlarını bildikleri ünlü sanatçıların yapıtlarını görememekte, öğrenciler kitaplarda yazılanları bellemekten ileri gidememektedirler.

Sözü edilen resim ve yontu müzeleri yalnız çağdaş Türk resminin örneklerini içerirler. Başta Batı resmi olmak üzere yeryüzünün başka yerlerindeki çalışmaları tanıtıcı hiçbir şey yapılmamaktadır. Halil Edhem Bey'in *Elvalı-ı Nakşiye* (Resim *Levhaları* (tabloları)) adlı yapıtını yeni dile aktaran Gültekin Elibal ünlü Türk ressamlarının Batı resminden yaptığı yirmi beş kadar kopyanın bir listesini vermekte ve bunların 1965 yılında sergilenmiş olduğunu yazmaktadır. Hem bunların hem de Batı ve dünya resminin, hiç değilse bunların belli kilometre taşlarını oluşturan başyapıtlarının, tıpkıbasımları (reprodüksiyonları) ile hazırlanacak sürekli sergiler bu açığın kapatılmasında başvurulacak bir yol olacaktır. Günümüzde bu

tür çalışmalar saydam fotoğraflarla da (slayt ya da diapozitiflerle) gerçekleştirilebilir.

Bu söylenenler Türk ve İslâm resimleri için de geçerlidir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan minyatürler ve el yazmaları bölümünün dışında, onların da örneklerinin görülebileceği herkese açık müzeler yoktur. Sınırlı sayıda hazırlanan minyatür tıpkıbasımları yabancı gezginlere satılıp kazanç getirecek nesneler olarak görülmekte, onların alım gücüne uygun, onların dilinde yazılmış açıklamalarla hazırlanmaktadır. Türk insanı bu sanat yapıtlarını tanıma olanağını bulamadığı gibi onlara yabancılaşmaktadır da. Bunun çarpık sonuçlarından biri son zamanlarda uyduruk ve sahte minyatür yapıp satma işinin iyice yaygınlaşmış olmasıdır.

Minyatür alanında başarılı yapıtlar vermiş, kendine özgü deneyler gerçekleştirmiş bir kültürün kalıtçılarının kitap resmi, genellikle de resimleme alanında bu kadar zayıf olması da anlaşılır gibi değildir. Değil büyükler için yapılanlar, çocuklar için bile hazırlanan kitaplar çok az görsel gereçle donatılmaktadır. Bunların arasında nitelikli olanlar daha da azdır. Hele ders kitaplarının durumu gerçek bir içler acısıdır. Karikatür alanındaki başarılara, çok yetenekli çizerlerin bulunmasına karşın niteliksiz çizgi romanlar gene de çoğunluktadır. Kitap kapakları ancak son 20 yıl içinde biraz daha özenli hazırlanır olmuş, Etem Çalışkan, Erkal Yavi, Fırıız Aşkın, Fahri Karagözoğlu gibi adlar tanınmaya başlamıştır. Daha önceki dönemlerde kural dışı örnekler sayılmazsa bu da görülmez, kitap kapağı demek tek renkli bir yüzey üstüne dizilmiş harfler demektir. Bu değişimde grafik sanatçılarının sayıca çoğalmasının bir etkisi olmuş olsa gerektir. Demek ki, sorun gene eğitime bağlanmaktadır.

Hiç geri olmamalarına karşın Türk resim sanatçılarının adlarını yurtdışında duyurabildiğini, yabancıların da Türk resim sanatını yeterince tanıdığını söylemek zordur. Fikret Mualla, Abidin Dino, Burhan Doğançay, Bedri Baykam, Selçuk Demirel bu savaşımı başarıyla sürdürmüş olan sanatçılar arasındadırlar. Bu yöndeki çalışmaların çoğalması gerekir. Yukarda anılan

sanatçıların deneyimlerinden yararlanmak, bunlara yenilerinin katılmasını sağlamak yollardan biridir.

Karikatür bu bakımdan biraz daha şanslı gibi gözükmektedir. Bilindiği gibi bu sanatı uygulayan çizerler katıldıkları uluslararası yarışmalarda çok sayıda ödül kazanmışlardır. Hatta Semih Balcıoğlu'nun 1978 yılında basılan *Güle Güle İstanbul* adlı kitabı 1982'de İtalya'nın Pescara kentinde yapılan en güzel karikatür kitabı yarışmasında birinci olmuştur. Uluslararası alanda ad duyurabilmenin yollarından biri de yabancı sanatçıların Türkiye'ye gelmelerini sağlamaktır. İlki 1986'da Ankara'da düzenlenen Avrupa-sya Biennali (iki yılda bir yapılan sergi) ya da gene ilki 1987'de (ikincisi 1989'da ve üçüncüsü de 1992'de) gerçekleştirilen Uluslararası İstanbul Biennali gibi çalışmalar bunun ilk örnekleridir.

Karikatürün burada da öncü durumda olduğu görülmektedir. Bu alandaki önemli uluslararası yarışmaların ikisi Türkiye'de yapılmaktadır. Bunlardan biri ilk kez 1973'de Akşehir'de düzenlenen Nasrettin Hoca yarışmasıdır. 1981'de durdurulan bu yarışma 1988'den bu yana yeniden düzenli bir biçimde yapılmaktadır. İkinci uluslararası karikatür yarışması ise 1983'den beri yayın yaşamına karikatürcü olarak başlamış olan Sedat Simavi adına İstanbul'da düzenlenen yarışmadır.

Sanat yapıtlarının saklanıp gösterime sunulduğu yerler oluşturma açısından da çok önemli adımlar atılmış olduğu söylenemez. Pek çok kentte devlet eliyle ya da özel kişi ve kuruluşlar tarafından açılmış galeriler varsa da, bunlar yalnız geçici sergi gereksinimini karşılamak içindir. Resim alanına müze gibi sürekli sergi olanağı sağlayan yeni yapıların kazandırılması yok denecek kadar azdır. Burada belki Ankara'da Gazi Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Gazi Resim ve Heykel Müzesi ile İstanbul Büyükkent Belediyesi ile Nejat Eczacıbaşı tarafından kurulması düşünülen çağdaş sanat müzesinden söz edilebilir. Bunların birincisi Gazi Üniversitesi Rektörlüğü'nde yer almaktadır ve Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nün kurulmasından bu yana orada öğretmenlik yapmış olan

ressamlar ile bu okulu bitiren sanatçıların yapıtlarından oluşan 166 parçalık bir derleme sahiptir. İkincisi ise Haliç üstünde yeralan Feshane'nin yenileştirilmesiyle oluşacaktır. Bu yapı 1992'de 3. İstanbul Uluslararası Sanat Biennali'ne ev sahipliği yaptıktan sonra çağdaş sanat müzesi olarak düzenlenecektir.

VII. Resmin Geleceği

Resim sanatı temelde bir el sanatıdır, el becerisine dayanır. Ama yapıtları tek tek oluşturmak zevkli de olsa yorucu bir iştir, onların bir ya da sınırlı sayıda izleyiciye ulaşması sanatçılar için daha da sıkıntılı durumlar yaratır. Onun için resim sürekli biçimde çoğaltma yönternlerini araştıran bir sanat olmuştur. İster Doğu'da, ister Batı'da olsun, kazıresim, oymaresim, taş baskısı, özgün baskı gibi yöntemler bu amaçla geliştirilmiştir. Çağımızda bu işleri yapan fotoğraf, fotokopi gibi araçlar, baskı makinaları vardır, dolayısıyla sanatçıların ilgisini onlar çekmekte, yeni anlatım biçimleri bulmak amacıyla onlardan yararlanılmaktadır.

Günümüzün en gelişmiş aracı bilgisayardır. Henüz başlangıç aşamasında olmasına karşın resim sanatçılarına sağladığı yeni yaratma, anlatım ve iletim olanaklarıyla önemli bir gizilgüç durumundadır. Büyük bir olasılıkla çok yakın bir gelecekte resim sanatıyla uğraşanlar yapıtlarını bilgisayar ile üretecekler, istediklerini seçecekleri herhangi bir iki boyutlu yüzeye aktaracaklar ve bunları çok uzak yerlere gönderebileceklerdir. Geleceğin ressamı bilgisayar ressamı olacaktır.

Nasıl günümüzde geleneksel sanatları canlandırmaya çalışan, ebru, hat, minyatür benzeri yapıtlar üretimiyle ilgilenenler varsa, kuşkusuz gelecekte de sulu ya da yağlıboya resim yapan, kazıresim çalışan geçmişe özlemciler de olacaktır. Onlar da bu anlatım araçlarını kullanarak resim sanatı gibi heyecan verici yaratıyla duygu ve düşüncelerini başkalarına iletmeyi sürdüreceklerdir. Gene eğer geleceğin toplumlarında çelişkiler, çarpıklıklar, zıtlıklar olur ve bunların gülmeceyle dile getirilmesi istenirse, karikatür de olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM
YONTU

Yontu, çeşitli gereçler kullanarak üç boyutlu düzenlemeler yapma, bu yolla yaratılan estetik değerler aracılığıyla da duygu ve düşünceleri iletme sanatıdır. Ortaya çıkan ürün somut olgu ya da olayları canlandıran figürlü bir yapıt olabileceği gibi soyut ve figürsüz, hatta tümüyle simgesel ve süsleyici de olabilir. Bu tür yapıtlar çok eski çağlardan beri kişi ya da olayların anısını yaşatmak amacıyla da kullanılmıştır.

Yontu taş ya da ahşap gibi gereçler yontularak, kil gibi gereçler yoğrularak, alçı ya da tunç gibi gereçler bir kalıba dökülerek, bunların dışında kalanların da çeşitli yöntemlerle kesilip, oyulup, törpülenip, yapıştırılıp, eklenip birleştirilerek biçimlendirilmesi sonucu oluşur. Seçilen gereçler onları işlemeye uygun araçlarla biçimlendirilirler. Yontu bittikten sonra üstünün boyandığı da olur. İki boyutlu olmalarına karşın üçüncü boyuta taşan girinti ve çıkıntılarıyla alçak ya da yüksek kabartmalar da yontu sanatının bir türü sayılırlar. Türk yontu sanatı denince Türkler tarafından eski çağlardan beri üretilen yapıtlar anlaşılır. Bugün Türk kökenli başka devletlerin olduğu, onların da bu alanda çalışmaları olduğu unutulmamalıdır. Burada günümüz Türkiye'sinde yapılan çalışmalara kadarki gelişme anlatılmaktadır.

Türkler çok eski çağlardan beri oymacılıkta başarılı yapıtlar ortaya koymuşlardır. Bunların ahşap, toprak gibi dayanıksız olanları günümüze kalmamışsa da taş olanların bir bölümü bugüne kadar gelebilmiştir. En eski örneklere Orta Asya sanatında raslanır. Orhun Yazıtları'nın bulunduğu yerde başta Kültigin'inki olmak üzere çeşitli yontular da bulunmuştur. İnsan

simgesi olarak taştan yontulmuş balballar, babalar da ilkel yontu örnekleridir. Bunların bir bölümü gömütlerin üstüne yerleştirilerek o kişinin anısını yaşatmayı amaçlarlar. Uygurlardan kalmış yontu parçaları da bulunmuştur. Özellikle başarılı bir biçemselleştirmeye uğratılmış hayvan figürleri Uygur yontu sanatı açısından önem taşırlar.

I. Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar

İslâmlığın benimsenmesinden sonra öteki sanatlarda olduğu gibi yontuda da figürlü betimlemecilik bırakılmış, bunun yerine süslemeci yanı ağır basan kabartmacılık, oymacılık, kakmacılık gibi sanatlar öne çıkmıştır. Gene de Anadolu Selçukluları'nın yaptığı yapılarda insan ve hayvan figürlerini kullanan kabartmalara raslanır. Bunlar mimarlığa bağlı olarak, yani süslemeci amaçlarla yapılmışlardır. İnsan figürü görece az kullanılmış, yapılanlar da daha sonra kırılmıştır. Kabartmalarda en çok ejder motifine raslanır. Ayrıca yırtıcı kuşlar da kullanılmıştır. Bunların arma işlevi gördüğü düşünülmektedir. Geyik, boğa, koyun, tavşan, yılan, aslan gibi hayvanlar kabartmalarda yeralırlar. Doğan Kuban ilginç bir kabartma örneğinin Sivas'daki Gökmedrese'nin taçkapısı içinde olduğunu söyler. Göçebe kültürlerinin Hayvan Biçemi olarak adlandırılan küçük yontularının bir uyarlaması gibi olan bu kabartmada birbirine dolanmış durumda ejder, aslan, fil, boğa, deve, kuş başları vardır. Benzer bir biçimde hayvan motiflerini palmet adı verilen yaprak motifleriyle birleştiren bir örnek de Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese taçkapısının iki yanında yer almaktadır. Bu tür düzenlemelerin Asya ülkelerinin çoğunda bulunan Hayat Ağacı kavramını simgelediği düşünülmektedir. Selçuklular ayrıca daha önceki çağlardan kalan yontuları da bozmadan korumuşlardır. Geçen yüzyıldan kalan ve Konya kalesini gösteren kazıresimlerde sur duvarları üstünde Antik dönem yontuları gösterilmiştir. Bunların yokedilmesi yakın bir zamanda olmuş olmalıdır.

Osmanlıların da en azından ilk dönemlerinde benzer bir

yaklaşım içinde oldukları görülür. Onlar da uzun süre İstanbul'da bulunan figürlü Bizans yontularını bozmadan korumuşlardır. Hatta I. Süleyman'ın (Kanuni) veziri olan İbrahim Paşa'nın Mohaç Seferi'nden sonra Budin'den (Budapeşte) üç tunç yontu getirdiği bilinmektedir. Herkül, Apollon ve Diana'yı gösteren bu yontular grubu At Meydanı'na (bugünkü Sultanahmet Alanı) dikilmiştir.

Gene de Osmanlılar bilinen anlamda yontular yapmak yerine daha çok soyut, süslemeci çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Gömüt taşları, nişan (ya da menzil = bir merminin eriştiği uzaklık, erim) taşları bu dönemde de en ince biçimde işlenen, en güzel süslemelerle donatılmış yapıtlar olmuştur. Yeniçeri ortalarının simgeleri de kabartma biçiminde işlenmiştir. Kimi zaman çeşme, şadırvan, havuz, fiskiye gibi genellikle mimarlık içinde ele alınan yapıtları da bunlarla birlikte düşünmek gerekir. Yapıların içinde ise mihraplar, minberler, kafesler, şebekeler, merdiven korkulukları gibi ahşap ve taş oymacılık işçiliği gerektiren yapıtlar onlara katılırlar.

Türkiye'de Batılı anlamda yontu sanatı çalışmaları Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (daha sonraki Güzel Sanatlar Akademisi, bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) kurulmasıyla başlamıştır. Yönetmeliğinde "..resim, oymacılık, mimarlık ve hakkaklık ile ilgili bilgi ve hünerlerin.." okutulup öğretileceği yazılı olan bu okul Türkiye'de yontu dalında eğitim veren ilk kuruluştur. Bölümün ilk öğretmeni Roma'da eğitim görmüş olan Yervant Oskan Efendi'dir. Cumhuriyetin kuruluşuna kadar bu okuldan yetişen sanatçılar İhsan Özsoy , İsa Behzat, Mahir Tomruk ve Nijad Sirel olmuştur. İsa Behzat dışındakiler cumhuriyet döneminde de yapıt vermişler, ayrıca içinden yetiştikleri okulun geleneği uyarınca yurtdışına gönderilmiş, kendilerinden daha sonra öğretmen olarak yararlanılmıştır.

II. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Batılılaşma çalışmaları hızlanmıştır. Türk toplumunu çağdaş düzeye getirmeyi

amaçlayan Atatürk Devrimleri Batıya özgü sanatların yaygınlaştırılmasına çalışmıştır. 19. yüzyılda II. Mahmut'un resmini yaptırıp devlet dairelerine astırması gibi, 20. yüzyılda da Atatürk'ü, Kurtuluş Savaşı'nı, devrimleri anlatan ya da simgeleyen anıtlar yapılmıştır. Bunların oluşturulmasında hem Batılı, hem de Türk yontuculardan yararlanılmıştır.

Anıtyapımı cumhuriyetle başlayan bir olay değildir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de şehit pilotların ya da özgürlük kahramanlarının adına düzenlenmiş anıtlar vardır. Bunlar yontuculardan çok mimarların elinden çıkmıştır. İstanbul'da bulunan Hava Şehitleri Anıtı'nı (Tayyare Abidesi) Mimar Vedat (Tek) Bey yapmıştır. 31 Mart Olayı'nda şehit olanların adına yapılmış olan özgürlük anıtı da (Hürriyet Abidesi), 1911'de mimar Muzaffer Bey tarafından tasarlanmıştır. 1915-16 yıllarında Sivas'ın Hafik ile Zara ilçeleri arasında yaptırılan bir I. Osman (Gazi) büstü Atatürk'ün konuşmalarından birinde anılmaktadır. Yaptıran Sivas valisi Muammer Bey'dir. Cumhuriyet döneminde yontucular anıtların tasarımında daha çok söz sahibi olurlarken, yapıtlarda da betimleyici ya da figürlü yontu ve kabartmalar daha çok kullanılmaya başlamıştır.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Heinrich Krippel, Pietro Canonica, Anton Hanak, Joseph Thorak gibi yontucular Türkiye'deki çeşitli anıtları tasarlamışlardır. Bunların ilki İstanbul'da, Sarayburnu'ndaki Atatürk yontusudur, 1926'da açılmıştır. Türkiye'de çalışma olanağı bulan yontucuların en ünlüsü Nasyonal Sosyalist yönetim döneminde ülkesinden ayrılan Alman sanatçısı Rudolf Belling'dir. Bu yontucu 1937-1954 yılları arasında Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Yontu Bölümünde, 1950-1966 yılları arasında da İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Figürlü olduğu kadar soyut çalışmaları da bulunan sanatçı pek çok Türk yontucusunun yetişmesine katkıda bulunmuştur. Anıtkabir için yapılan yontu ve kabartma yarışmalarında da seçici kurul üyeliği yapmıştır.

Çağdaş Türk yontu sanatçıları arasında Ali Hadi Bara, Zühtü

Müridoğlu, Mustafa Nusret Suman, Ahmet Kenan Yontuç, Hüseyin Anka adıyla tanınan Hüseyin Özkan, yurtdışında da çalışmalarını sürdüren İlhan Koman, Hüseyin Gezer, Mehmet Şadi Çalık, Kuzgun Acar gibi adlar vardır. Bu yontucuların yanısıra Sabiha Bengütaş, Nermin Faruki, Lerzan Bengisu, Günseli Aru gibi kadın sanatçılar da yetişmiştir. Gültekin Elibal 1937'de açılan "Türk Heykeltraşlar Sergisi"ni ilk karma yontu sergisi olarak görmek gerektiğini söylemektedir.

Cumhuriyetin ilk döneminde yapılan anıtlar dışındaki en önemli çalışma Anıtkabir için hazırlanan yontu ve kabartmalardır. Yapımı 1941-1953 yılları arasında gerçekleştirilen bu yapının çeşitli yerlerinde Atatürk'ün yaşamını, Kurtuluş Savaşı ile cumhuriyetin kuruluşunu, Atatürk Devrimlerini simgeleyen yapıtlar kullanılmıştır. Yarışmayla elde edilen yontu ve kabartmalar 1951-1953 yılları arasında yapılmışlardır ve Hüseyin Anka, Nusret Suman, Zühtü Müritoğlu, Hadi Bara, İlhan Koman gibi sanatçıların imzasını taşırlar. Bunlar yalnız sanat değeri açısından değil, aynı zamanda uygulama tekniği bakımından da önemlidir. Bir bölümünün alçı modellerinden taşa geçirilmesi için İtalya'dan ustalar getirtilmiştir. Yalnız Nusret Suman yapıtını kendisi taşa aktarmıştır.

Milli (Ulusal) Türk Talebe (Öğrenci) birliği tarafından açılan bir yarışmayı kazanan Yavuz Görey'in İstanbul Üniversitesi önündeki Atatürk ve Gençlik anıtı, yontucu Hakkı Atamulu tarafından büyütülerek 1955'de yerine dikilmiştir. 1964'de Milliyet gazetesi tarafından Atatürk anıtı bulunmayan on bir ilde uygulanmak üzere açılan yontu yarışması, bu sanatın ilerlemesine katkıda bulunmamışsa bile onun yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu yarışmaya Hakkı Atamulu, Şadi Çalık, Hüseyin Gezer, Hüseyin Anka, Zühtü Müritoğlu, Mustafa Nusret Suman, Gürdal Duyar ve İsmail Gökçe yapıtlarıyla katılmışlardır. Tamer Başoğlu'nun Orta Doğu Teknik Üniversitesi kampüsü için yaptığı yontu ise ilk soyut Atatürk anıtı olma özelliğini taşır. 1973'de cumhuriyetin 50. yılı nedeniyle bir Atatürk büstleri yarışması açılmıştır.

Cumhuriyet döneminde Atatürk anıtları dışında da anıtlar

yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri İstanbul'da Beşiktaş'daki ünlü Türk denizcisi Barbaros Hayrettin Paşa için yapılandır. Taş olan anıt Hadi Bara'nın hazırladığı makete göre, tunç olan yontuları Zühtü Müridoğlu'nun çabalarıyla yapılmış, 1944'de de açılmıştır. İkinci anıt ise Atatürk'ün daha 1935'de yapılmasını istediği Mimar Sinan yontusudur. Hüseyin Anka (Özkan) tarafından gerçekleştirilerek 1956'da Ankara'da açılmıştır.

Bir sonraki önemli anıt yarışması ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önüne yapılması düşünülen yontuyla ilgilidir. TBMM Başkanlık Divanı'nın 1978'de bu anıtı yaptırma kararını almasından sonra aynı yıl içinde yarışın 1. aşaması sonuçlanmış ve 10 taslak 2. aşamaya katılmaya hak kazanmıştır. Bu aşamada Hüseyin Gezer ile İmran Gezer'in yapıtı birinci, Mehmet Aksoy ile Canan Erselçuk'un yapıtı ikinci, Şadi Çalık, Muammer Onat ve Fatih Gorbon'un çalışması üçüncü ödülü kazanmıştır. 1980'de anıtın 1/3 ölçekli maketi Macaristan'a gönderilmiş, arkasından da Hüseyin Gezer bu ülkeye giderek tam ölçekli modelini hazırlamış ve bronz döküme vermiştir. 1981'de yontu yerine yerleştirilerek açılmıştır.

Son dönemde gerçekleştirilen ilginç yapıtlardan biri de Ilhan Koman'ın Akdeniz adlı yontusudur. Kollarını iki yana açmış bir kadın figürünü canlandıran yontu, belli aralıklarla birbirine koşut olarak yerleştirilmiş üç cm kalınlığında 113 saç şeridin yanyana getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu da hem yontuya beklenmedik bir hafiflik kazandırmakta, hem de onun çeşitli açılardan başka başka görünmesine neden olmaktadır. 1980'de bitirilen yapıt bir sigorta şirketinin simgesi olarak onun İstanbul'da bulunan genel müdürlüğünün önünde durmaktadır. Bu anlatılanların dışında başta Ankara ve İzmir'dekiler olmak üzere çeşitli kentlerin alanlarında, parklarında çeşitli konuları ele alan yontular bulunmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinde hem somut hem de soyut konuları işleyen, çok çeşitli gereçleri kullanan yontu ve kabartma çalışmaları yapılmaktadır. Sanatçılar kişisel sergiler düzenlemekte, Devlet Resim ve Yontu Sergisi gibi karma sergilere katıl-

maktadırlar. Bu sanatların bir yapı ile birlikte ele alınması hâlâ en yaygın uygulama biçimidir. Örneğin yapımı 1988'de biten Ankara Atatürk Kültür Merkezi'ndeki kabartmalar Ferit Özşen tarafından yapılmıştır. Eskisi kadar yoğun olmamakla birlikte anıtlar da yaptırılmakta, bunlar için yarışmalar açılmaktadır. Yabancı ülke sanatçılarının kimi yapıtları Türkiye'de sergilenirken, Türk yontucularının çalışmaları da yurtdışına gönderilerek oradaki sergi ve yarışmalara katılmaktadır. 1948'de Türk Heykeltraşlar Cemiyeti kurulmuştur. Derneğin adı 1961'de Türk Yüksek Heykeltraşlar Cemiyeti'ne dönüştürülmüştür.

Gene de yontunun Batı etkisi altındaki öteki sanatlara göre daha az benimsenip yaygınlaşmış olduğu söylenebilir. Belli bir konu çevresinde oluşturulan anıtlar sayılmazsa bir yontu biçeminden sözetmek zordur. Çağdaş Türk yontucuları da başka ülkelerin sanatçıları gibi çeşitli deneyler yapmaktadırlar. Müzeler dışında Anıtkabir, devlet dairesi ya da üniversite gibi yerlerde bulunan yapıtların az çok koruma altında olmasına karşın, bunların dışında kalanlar en azından bakımsız durumdadırlar. Cumhuriyetin 50. yıldönümü nedeniyle İstanbul'da kurulan bir komite kentin çeşitli yerlerine konmak üzere 20 sanatçıya yontular yaptırmış, bunlar daha sonra ya çürümüş, ya başkaları tarafından bozulmuş, ya da kondukları yerden başka yere kaldırılmıştır. Kuzgun Acar'ın Ankara'da Kızılay'daki gökdelenin duvarı için hazırladığı soyut kabartma da sessizce yokedilmiştir.

Bu sanatın tutucu ve gerici çevrelerin tepkisini çektiği kadar politik nedenlerle de horlandığı görülmektedir. Bunun bir örneği Atatürk yontularına yapılan saldırılardır. 1950'li yılların başında yoğunlaşan bu eylemler nedeniyle özel bir yasa bile çıkarılmıştır. Daha ilerde de zaman zaman bu tür saldırılara raslanır. Son yıllarda Mimar Sinan Üniversitesi Yontu Bölümü öğrencilerinin yapıp okullarının bitişiğindeki bir parkta sergiledikleri yarıyıl çalışmalarının bilinmeyen kişiler tarafından kırılması türünden bir olay ise daha çok bir vandalizm, yani zevk için kırıp dökme eylemi gibi gözükmektedir. Öyle de olsa gene olumsuz bir yanı olduğu açıktır.

Bir yontunun yazgısının politik kökenli nedenlerle değişmesine örnek ise Rudolf Belling tarafından yapılan İsmet İnönü yontusudur. Yapımı 1943-1944 yıllarında tamamlanan bu yontu tunç (bronz) döküm olarak gerçekleştirilmiş, alt bölümü de (kaidesi) yapılmışken 1950'deki yönetim değişikliği nedeniyle bitirilmemiş, ancak yaklaşık kırk yıl kadar sonra, 1982'de İstanbul'da yeni yeri olan Maçka'daki Taşlık Parkı'na kurulabilmiştir. Bu yontu İsmet İnönü için yapılan ilk, onun 1980'li yılların ortasında Ankara'daki evinin bahçesine yerleştirilen büyük boyutlu yontusundan sonraki ikinci büyük İnönü anıtıdır. Rudolf Belling'in Türkiye'deki en büyük boyutlu çalışması olması nedeniyle de önem taşır.

III. Seramik

Üç boyutlu düzenlemelerden sözedilirken seramiğe ayrı bir yer vermek gerekir. Çanak çömlek yapımıyla başlayan bu yaratı alanı en eski sanat dallarından biridir. Kullandığı gerecin esnekliği ve çok yönlülüğü ona geniş bir anlatım alanı sağlamakta, çağdaş duygu ve düşünceleri iletme olanağı da vermektedir. Türk sanatçıları bu dalda çok başarılı yapıtlar üretmişler ve onun ileri gitmesine katkıda bulunmuşlardır.

Seramik gereç olarak killi toprak hamurunu kullanır. Bu hamur elle, bir sapa takılı çeşitli uçlarla olduğu kadar torna ya da kalıplar kullanılarak da biçimlendirilir, kesilebilir, yontulabilir, parça parça yapıştırılabilir. Özel ve daha nitelikli olan bir türüne porselen hamuru denir. Bitmiş yapıt, hamurunun özelliklerine göre kurutularak ya da fırınlanarak sertleştirilir. Fırınlanırken istenirse üstü sır adı verilen saydam ve parlak bir katmanla örtülebilir. Gene kullanılan gereç ve uygulanan yönteme bağlı olarak ve uygun boyalar kullanılarak pişirilmeden önce ya da sonra, sırın altına ya da üstüne gelecek biçimde üstüne çizim yapılır, renk uygulanabilir. Toprak hamuru demir, cam, ahşap gibi kimi öteki gereçlerle birlikte de kullanılabilir. Ortaya çıkan ürünler levha ya da tabaklarda olduğu gibi iki boyutlu olabilecekleri gibi, kabartma ya da yontular

gibi üç boyutlu da olabilirler.

Daha önce değindiğimiz gibi, Türkler çinicilikte çok ileri gitmiş, çok başarılı yapıtlar üretmişlerdir. 1894'de Yıldız Porselen Üretimevi'nin kurulması ile çağdaş seramik çalışmalarının başladığı söylenebilir. Osmanlı sarayına bağlı olarak kurulan bu işlik örnek aldığı Fransız porselenleri etkisinde yapıtlar üretmiştir. Aynı dönemde Çanakkale ve Kütahya'da da geleneksel beğeniye uygun yapıtlar üreten işlikler olmuştur.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra öteki alanlarda olduğu gibi seramik dalında da eğitim görmeleri amacıyla yurtdışına öğrenciler gönderilmiştir. İsmail Hakkı Oygar ile Hakkı İzet Paris'te eğitim görmüşlerdir. 1929'da Güzel Sanatlar Akademisi'nin (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) müdürlüğünü yapmakta olan Namık İsmail'in girişimiyle Tezyinat (süslemecilik) Bölümü ve ona bağlı olarak da Seramik ve Türk Çiniciliği işliği oluşturulmuş, işliğin kuruculuğuna da İsmail Hakkı Oygar getirilmiştir. Seramik daha sonra Ankara'daki Gazi Eğitim Enstitüsü (bugünkü Gazi Üniversitesi) ile İstanbul'da Tatbiki (uygulamalı) Güzel Sanatlar Okulu'nun da öğrenim programında yeralmıştır.

Çağdaş seramik sanatını etkileyici bir anlatım aracı, neredeyse bağımsız bir yontu gibi kullanan ve başarılı yapıtlar veren sanatçılar arasında Füreya Koral, Sadi Diren, Jale Yılmabaşar gibi adlar bulunmaktadır. Atilla Galatalı çeşitli yapılar için hazırladığı duvar panolarıyla, Beril Anılanmert de ilginç araştırmalarıyla tanınırlar. Alev Ebüzziya Siesbye yurt dışındaki çalışmalarıyla adını duyurmuştur. Pek çok seramikçinin yapıtı başka ülkelerde sergilenmiş ve ödüller kazanmıştır.

Çağdaş Türk seramik sanatçıları ileri düzeyde yapıtlar üretmelerine karşın görece az bilinirler. Seramik yontuya göre daha avantajlı gibi gözükürse de, resimle karşılaştırılınca tanınmışlık ve yaygınlık açısından oldukça geridir. Bunun nedenlerinden biri ona karşı duyulan ilgi ve isteğin azlığıdır. Yapıtlar başka ülkelerde üretilenlerden hiç geri kalmayacak bir düzeyde olmalarına karşın, onların yurtdışında tanıtılmaları da çeşitli güçlükler nedeniyle çok sınırlı düzeyde kalmaktadır.

Bir başka seramik türü de kullanım amacıyla üretilenlerdir. Tabak, çanak, kâse, vazo, çay ya da kahve takımı, kül tablası, vb gibi eşyalar bunların arasındadır. Gorbon-Işıl bu alandaki özenli ve nitelikli yapıtlarıyla adını duyurmuştur. Çanakkale Seramik ya da Eczacıbaşı-Vitra gibi üretimevleri de endüstri seramiği üretirler. Bu tür yapıtlar da Türk seramik sanatçıları tarafından tasarlanır ve üretime hazırlanır.

RESSAM, GRAFİKÇİ, YONTUCU VE KARİKATÜRCÜLER LİSTESİ

Çağdaş Türk Ressamları
(Soyadına göre dizin, doğum-ölüm tarihleri, yerleri)

Abacıoğlu,Reyhan	1953	İzmir
Abaç, Nuri	1926	Mersin
Abdülmecit, Efendi	1868-1944	İst.-Paris
Acar, Salih	1927	Filibe
Acaroğlu, Fuat	1951	Ankara
Ada, Özlem		
Adalan, İlgi	1936	Bursa
Afacan, Eser	1953	Tarsus
Ağçiçek, Murat	1965	
Ahmet Ali Paşa	1842-1910	
Ahmet Bedri	1871-	
Ahmet Ragıp	19. yüzyıl	
Ahmet Şekür	19. yüzyıl	
Ahmet Ziya	1869	
Adil, Ömer	1868-1928	
Akakıncı, Tamer	1942	İzmir
Akakıncı, Tangül	1946	Balıkesir
Akal, Haşmet	1918-1961	İstanbul
Akay, Bahattin	1925	Erzurum
Akbaş, A. Onay		
Akbaşoğlu, Özden		
Akbay, Çiğdem	1970	İstanbul
Akbulut, Ahmet Ziya	1869-1938	

Akça, Doğan		
Akçar, Hasan	1940	Şanlıurfa
Akdemir, Suat	1960	İstanbul
Akdeniz, Halil	1944	
Akdeniz, Nadide		
Akdik, Mehmet Şeref	1902-1972	İst.-İst.
Aker, Bercis	1939	
Akın, Gönül	1933	Ankara
Akın, Hasan	1942	
Akıncı, Naile	1923	Van
Akkan, Nejat	1936	
Akkanat, Hulusi	1951	
Akkök, Hüsamettin	1932	Trabzon
Akmeriç, Suzan	1966	Almanya
Akorak, Kadir	1947	
Akoral, Nevzat	1926	Manisa
Akpınar, Ali	1933	İstanbul
Akpınar, Nazan	1942	İstanbul
Aksel, Erdağ	1953	
Aksel, Malik	1903-1987	Selanik
Aksoy, Ahmet Fazıl		
Aksoy, Alâaddin	1942	Trabzon
Aksoy, Fahir	1916	İstanbul
Aksoy, M. Turan		
Aksoy, Nevbahar	1952	Divriği
Aksoy, Neveser	1953	İzmit
Aksoy, Nükhet	1942	İstanbul
Aksungur, Rahmi	1955	
Akyavaş, Erol	1932	İstanbul
Akyıldız, Mevlut	1956	Ankara
Akyol, Muzaffer	1945	Trabzon
Akyunak, Nihat	1922	Zile
Alantar, Erdal	1932	
Alazan, Rauf	1934	
Albukrek, Musa	1937	İstanbul
Alemdar, Feyza		

Algan, Sevi	1976	
Ali Cemal	1881-1941	
Ali Haydar (B.taşlı Kulları)	1879-1915	
Ali Paşa, Ahmet	1841-1906	
Ali Sami	1880	
Alimgil, Fahire	1925	İstanbul
Alkor, Bilge	1936	İstanbul
Alpagut, Cengiz	1929	Kars
Alpagut,Kemal	1930	İstanbul
Alpagut, Aziz	1895	Azerbaycan
Alpay, Elvan	1968	Ankara
Alpay, Gülay		
Altan, Özdemir	1931	Konya
Altıata, Nuran	1936	İstanbul
Altınok, İsmail	1920	
Altıntaş, Mustafa	1946	Akşehir
Altıntaş, Osman	1956	
Altıntaş, Şebnem	1968	İstanbul
Amato, Zuhal	1958	Ankara
Anar, Erol		
Anıl, Gülçin		
Anılanmert, Beril	1942	İzmir
Anılanmert, Oktay	1939	İstanbul
Ankağan, Gökhan	1943	
Anlı, Hakkı	1906-1991	İstanbul
Anter, Dalya	1954	
Apa, Ferit	1909	Priştine
Arad, Agop	1913	
Aral, Cihat	1943	
Arasan, Mine		
Arat, Serdar	1955	
Arbaş, Avni	1919	İstanbul
Arda, Fethi	1934	Elazığ
Arel, Maide	1906	İstanbul
Arel, Müzdan		
Arel, Orhan	1925	

Arel, Ruhi (Mehmet Ruhi)	1880-1931	İstanbul
Arel, Şemsi	1907	
Anbal, Güngör	1934	Manisa
Arıdur, Bala	1953	İstanbul
Arık, Bercis		
Arısan, Kazım	1909	Isparta
Arkunlar, Fahri	1901-1971	İstanbul
Armağan, Eşref		
Arpacık, Mehmet	1936	Zonguldak
Arpacıoğlu, Hale	1951	İzmir
Arseven, Celal Esat	1875-1971	İst.-İst.
Arslan, Cemal	1958	
Arslan, Memiş	1949	
Arslan, Yüksel	1930	İstanbul
Arslanyan, Viçen	1865-1935	
Arşiray, Levent		
Artemel, Tekin	1942	İstanbul
Artemiz, Rahmi	1913	Manastır
Artun, Gülten		
Asaf, Hale (bak: Hale Asaf)		
Asaf, Osman	1869-1935	
Asar, Selda	1960	İzmir
Aslan, Mehmet	1945	Eşme
Aslıer, Mustafa	1926	Bulgaristan
Aşki, Salih Molla	1869-1906	
Atâ	19. yüzyıl	
Ata, Mustafa	1945	Trabzon
Atabek, Meltem		
Atacan, Çetin		
Atagök, Tomur	1939	İstanbul
Atalay, Canan		
Atalay, İbrahim	1948	
Atalay, İlhami		
Atalay, Turgut	1918	Konya
Atalık, Reşat	1934	
Atam, Atilla		

Atamer, Gülden	1953	İstanbul
Atamer, Nihal	1927	İzmir
Atamer, Özcan		İstanbul
Atmaca, Ali	1947	
Atmaca, Cavit	1931	Adapazarı
Ataş, Nuray	1942	Ankara
Ateş, Ertuğrul	1954	Ceyhan
Ateş, İsmail		
Ayan, Aydın	1953	Trabzon
Ayan, Can		
Ayataç, Mustafa	1927	Urfa
Ayaz, Mustafa	1938	Trabzon
Aydın, Erol	1954	Aydın
Aydın, Ramiz	1937	Giresun
Aydın, Şeref Ruhi		
Aydın, Tamer		
Aydın, Yüksel		
Aydıntaşbaş, Figen	1946	
Aydoğan, Mine		
Aydoğdu, Habip	1952	(Konya)
Ayiter, Elif	1954	
Aykın, Muhtar	1911	
Aykut, Mazhar	1911	Uzunköprü
Ayrancıoğlu, Aşkın	1969	Boyabat
Aysan, Şükrü	1945	
Aytaç, Selim	1961	Zonguldak
Aytemur, Resul		
Aziz, Şükran	1949	

B

Baban, Kamuran	1952	Kerkük
Bahadır, Eda	1964	İstanbul
Bahriyeli, İsmail Hakkı	1863-1926	İstanbul
Bakır, Muammer	1928-1980	
Baki, Cemal	1916	Nevşehir
Baki, Seyit Mehmet	1883-1960	Nevşehir

Balaban, İbrahim	1921	Bursa
Balamir, Bünyamin	1953	Çorum
Baltacıoğlu, Fadime	1946	Ankara
Bara, Ali Hadi	1901-1971	
Bartu, Alp	1947	Manisa
Barutçu, Selami		
Barutçu, Şinasi	1906-1985	İst.-İst.
Baş, Feriha Tuğrul	1950	Uşak
Başağa, Ferruh	1914	İstanbul
Başaran, Arzu	1964	İstanbul
Başaran, Filiz	1951	İzmir
Başaran, Süha		
Başaranbilek, Emin	1945	Ödemiş
Başbuğ, Mehmet	1956	Diyarbakır
Başbuğ, Mete		
Başkut, Acar		
Bater, Cafer	1913	İstanbul
Batı, Nejat		
Batıbeki, Kezban Arca	1956	İstanbul
Batur, Cevdet		
Batur, Ender	1951	İstanbul
Baydar, Sami	1962	Merzifon
Bayık, Namık	1926	
Baykal, Fahreddin	1948	Kemalpaşa
Baykal, Perihan		
Baykam, Bedri	1957	Ankara
Bayram, Birol		
Bayramoğlu, Hasan		
Bayrı, Erim	1966	
Belir, Saime	1908	
Belkıs, Lale		
Belkıs Mustafa Hanım	1896-1925	
Bengiserp, Feride		
Benli, Orhan	1954	Maraş
Benlioğlu, Kemal	1931	Kütahya
Bereketoğlu, Hasan Vecih	1895-1971	Kahire

Berger, Aliye	1903-1974	
Berk, Nurullah Cemal	1905-1982	İstanbul
Berkay, Bedia	1923	İstanbul
Berkel, Sabri	1907	Üsküp
Berkkan, Yaprak		
Berksoy, Semiha		
Beşiktaş, Tevfik	1871-1914	
Betil, Tuncay		
Beyazıt, Ali Rıza		
Beyen, Şadan Genç	1963	Malatya
Bezeyiş, Şadan	1926	Adapazarı
Bezmen, Nermin		
Bıçakçı, Ayşe	1934	
Bıçakçı, Kerim	1886-	Kılkış
Bıçakçılar, Ahmet Ragıp	1871	İstanbul
Bigalı, Şeref	1925	Bergama
Bilen, İsmet		
Bilge, Behzat		
Bilgin, Füsun	1968	İstanbul
Bilgin, Hüseyin	1942	
Bilişik, Hüseyin	1923	İzmir
Binbaşı Hayri	-1916	
Bingöl, Cemal	1912	
Bingöl, A. Cengiz		
Bingöl, Gönül		
Binicioğlu, Fahriye		
Binzet, Semih	1943	İstanbul
Bircan, Kaan Can		
Birden, Nural		
Birek, İsmail	1934	İstanbul
Biren, Naciye Tevfik (bak: N.Tevfik)		
Birsel, Ayşegül		
Bodur, Cengiz		
Bora, Mustafa	1960	Zile
Bora, Şenel	1961	Tarsus
Botasun, Hülya	1962	İstanbul

Boyar, Ali Sami	1880-1967	İstanbul
Boyar, Pertev	1898-1981	İstanbul
Boylu, Ferhunde		
Boz, Afitap		
Bozcalı, Sabiha Rüştü	1903	İstanbul
Bozdoğan, Seyyit	1941	Kozan
Bozkurt, Gevher	1926	
Bozkurt, Kutlu	1968	İstanbul
Bozkurt, Oktay	1944	Kars
Bozkur, Muammer		
Bozok, Birim		
Börtüçene, TülayTura		
Bubi	1949	İstanbul
Bugay, Saim		
Bulut, Gören	1945	Mürefte
Burak, Cihat	1915	İstanbul
Bursa, Yıldız	1940	Gemlik
Bursalı, Şefik	1905-1990	Bursa
Büyükişleyen, M. Zahit	1946	Adana
C		
Can, Hamit	1967	Batman
Can, Vedat	1940	Alaplı
Candaş, Ali	1940	Trabzon
Cankat, Emel	1931	İstanbul
Cantürk, Fikri	1933	Ankara
Carım, M. Tarık	1923	
Celile Hanım	1882-1956	İstanbul
Cemal	1831	İstanbul
Cemal, Ali (Beyrutlu)	1881-1941	
Cengiz, Esen	1949	İstanbul
Cihan, Sema Bencem	1966	Almanya
Cimok, Faruk	1956	
Civanyan, Mıgırdıç	1848-1906	
Coşkun, Mehmet Gürkan (Komet)	1941	Çorum

Coşkun, Salih	1950	Ağrı
Cuda, Mahmut Fehmi	1904-1987	
Cülcüloğlu, Lütfü	1949	Zara
Ç		
Çağlayan, Şükrü		
Çakaloz, O. Zeki	1926-1983	Uşak
Çakıcı, İhsan	1944	
Çakır, Sibel		
Çalık, Şafak	1949	Trabzon
Çallı, İbrahim	1882-1960	İzmir
Çallı, Yaşar	1941	Denizli
Çaltoğlu, Mübeccel	1926	
Çamaş, Ümit		
Çanakkaleli, İhsan	1886-1966	
Çavuşoğlu, Ergin		
Çavuşoğlu, İsmet	1946	Bulg.
Çayhan, Coşkun	1954	Aydın
Çekil, Cengiz	1945	
Çekli, Nazmi	1884-1962	
Çelebi, Ali Avni	1904	İstanbul
Çelik, Kemal		
Çelik, Timur	1960	
Çeliksap, Safa	1964	Tokat
Çeltik, Mümtaz	1950	
Çeteci, Rıfat	1861-1939	
Çetinkaya, Orhan		
Çıray, Refia Edren	1913	İstanbul
Çiçekliyurt, Serpil		
Çiftçi, Köksal		
Çiftçi, Yıldız	1964	İstanbul
Çiftçioğlu, İbrahim	1952	Çorum
Çimen, Bekir Sami	1940	Mersin
Çizel, Hayri	1891-1950	
Çizenel, Emin	1949	Kıbrıs
Çizgen, Abdullah	1911-1986	

Çokay, Nevin		
Çoker, Adnan	1927	İstanbul
Çolak, Hayri		
Çolakoğlu, Seyit Mehmet		
Çorağan, Nilay	1966	Ankara
Çöloğlu, Yusuf	1952	
Çulan, Sadettin	1919	İstanbul
D		
Dağ, Şevket	1876-1944	
Dağada, Semra Akkaya	1933	İstanbul
Dağlı, Nuran Gülen		
Darende, Daver İstanbul		
Darüşşafakalı Hüseyin	1873	
Daştan, Tahir	1961	Konya
Değirmenci, İsmet		
Demir, Ali	1931	Kayseri
Demir, Cemal		
Demirbaş, Vahap		
Demirci, Artin	1960	Samandağ
Demirci, İlhami	1908-1976	İstanbul
Demirci, Tanju	1961	Keşan
Demircioğlu, Hamparsun		
Deneç, Erol		
Deniz, Metin	1940	İstanbul
Deniz, Yavuz		
Dereli, Cevat	1900-1989	İstanbul
Derman, Gül	1942	Ankara
Destecioğlu, Asuman	1966	İzmir
Devrim, Nejad Melih	1923	
Diker, Bediha		
Dikici, Muzaffer		
Dikmen, Halil	1906-1964	İstanbul
Dikmen, Şükriye	1918	İstanbul
Dikmen, Tiraje	1918 (23)	
Dileksiz, Fuat Mensi	1880-1965	

Diler, Üner	1935	Kütahya
Dinç, Osman	1955	
Dino, Abidin	1913	Selanik
Dino, Arif	1873-1957	
Diyarbakırlı Tahsin Hoca	1874-1937	Diyarb.
Doğan, İsmet	1957	Adıyaman
Doğan, Pesent		
Doğançay, Adil	1900-1991	İstanbul
Doğançay, Burhan	1929	İstanbul
Doğar, Yusuf	1956	Adıyaman
Doğrusöz, İhsan		
Doğu, Ayten (Yetiş)		
Donma, Hatice	1933	Adana
Döl, Yurdagül	1937	Giresun
Dönmez, Yücel		
Duben, İpek Aksüğür	1941	İstanbul
Duran, İbrahim Feyhaman	1888-1970	İstanbul
Duran, Güzin	1898-1981	İstanbul
Duraner, Hikmet		
Durmuş, Haydar	1945	Trabzon
Durmuş, Muammer	1944	Uşak
Düz, Ülkü		
Düzenli, Hülya		
Düzgünman, Mustafa Esat	1948-1990	Pülümür-İstanbul

E

Ecevit, Nazlı	1900-1985	İstanbul
Edizel, Jak	1913	İzmir
Edremit, Metin	1937	
Ekinci, Melahat		
Ekiz, Rafet	1950	
Elal, Necdet		
Elalmış, Ataç		
Eldem, Sırrı	1901-1974	
Elderoğlu, Ahmet Abidin	1901-1974	Denizli
Elif Naci	1898-1987	Gelibolu

Eloğlu, Metin	1927-	
Elvan 1961		
Emekcil, Günay	1942	İstanbul
Emiroğlu, Şükrü		
Enlil, Talat		
Enson, Althan		
Epikman, Refik	1902-1974	İstanbul
Erar, Esat	1911	Grebe
Erbil, Devrim	1937	Uşak
Erbil, Gülsün		
Erbil, Mehmet		
Ercan, Cansel		
Ercümenciler, Yeşim	1966	İzmir
Erdem, Basri	1948	Lüleburgaz
Erdem, Dolunay	1968	İstanbul
Erdem, Refia		
Erdiren, Şükrü	1914	Yozgat
Erdoğan, Bilal	1944	
Erdoğan, Gülsen	1940	Ardahan
Erdoğmuş, Tayfun	1958	Isparta
Erdok, Neşe	1940	İstanbul
Erel, Neveser Aksoy	1953	İzmit
Erel, Orhan	1925	İstanbul
Eren, Cemil	1927	Merzifon
Eren, Tayyar	1944	Merzifon
Erez, Cemal		
Erez, Meral		
Ergen, Ayşe	1967	İstanbul
Ergenekon, Sevgi Güzeltapan		
Ergun, Tarık	1941	
Ergun, Yasemin		
Ergüven, Nurettin	1905-1979	
Erimez, Dinçer	1932	
Erimez, Saliha	1896-1974	
Erk, Necla	1924	İstanbul
Erkmen, Ayşe	1949	

Erkul, Cevat	1897-1981	
Erkun, Berna	1962	Ankara
Ermiş, Alev	1957	Merzifon
Eroğlu, Onur	1962	Ankara
Erol, Derya		
Erol, Turan	1927	Milas
Eröge, Celalettin	1930	Çanakkale
Ersoy, Nuri		
Ersoy, Orhan Bahri	1928	Akçakoca
Erşen, İmren		
Erten, Cavidan Yegül	1933	Manisa
Ertop, Selçuk	1962	İstanbul
Ertunç, Hüseyin	1947	Balıkesir
Erüstün, Veysel	1910-1987	Sıvas
Eryılmaz, Remiye		
Erzen, Jale	1943	
Eser, Kadriye	1923	Kayseri
Esirkuş, Mustafa	1921-1986	İstanbul
Etiken, Serap	1948	Samsun
Eviner, İnci	1956	Ankara
Eye, Fatma	1920	Balıkesir
Eyuboğlu, Bedri Rahmi	1911-1975	Görele
Eyuboğlu, Eren	1913-1988	Romanya

F

Fahri (Kaptan)	19. yüzyıl	
Faruk, Ömer	1962	Ankara
Ferik İbrahim Paşa	1815-1889	İstanbul
Ferik Tevfik Paşa	1819-1866	İstanbul
Ferit Şerif Bey	1871	
Ferri, Recep	1937	Arnavutluk
Fındıkoğlu, Zeki Fırat, Ertuğrul Oğuz	1923	
Fırat, Sühendan H.	1929	Malatya
Fihman (İbrahim) bak: Duran, Feyhaman		
Fidan, Murtaza	1963	Bayburt

Fikret Mualla (Saygı)	1904-1967	İstanbul
Friedlaender, Bilge		
G		
Gafuroğlu, Uğural	1952	Salihli
Galip 1872-		
Galatalı, Atilla	1936	
Gamsız, Leyla	1921	
Gazze, Hibel	1940	İstanbul
Geçergil, Ece	1959	
Gedik, Haluk	1961	
Gelişen, Koray	1967	İstanbul
Genç, Adem	1944	Ardeşen
Genç, Bahri		Erzurum
Genç, Mehmet	1951	
Genç, Muzaffer	1945	Adana
Gençaydın, Zafer	1941	Ankara
Gerçek, Hüriye		
Gerez, Habip	1926	İstanbul
Gerçin, Ruzinz Galatalı	1930	İstanbul
Giritli, Hüseyin	1873	
Givanian	1848-1906	
Gizer, Vildan	1889-1974	İstanbul
Gökbulut, Nur	1954	Ankara
Göksayar, Tülin		Zonguldak
Gökçebağ, Yalçın	1944	Denizli
Gökçek, Suzan	1930	Çal
Göknil, Can	1945	Ankara
Gökova, Hamdi		
Göksan, Türkan	1930	
Göksu, Nur		
Göktengiz, Cevat (Üsküdarlı)	1871-1939	İstanbul
Göktuna, Sadık		
Göktürk, Halil İbrahim	1920	
Gölönü, Gündüz	1937	

Gönenç, Nejat	1927-1986	İstanbul
Gönenli, Necmiye		
Gönensay, Beyza	1932	İstanbul
Gönül, Metin		
Görele, Cevat Hamit	1903-1980	Görele
Görür, Sevil		
Güler, Mehmet	1944	Malatya
Gülün, Sencer		
Gün, Jale	1923	
Gün, Mehmet	1956	
Günay, Veysel	1948	Trabzon
Günaydın, Cahit		
Günday, Oktay	1930-1989	Balıkesir
Güneş, Yaşar Ali	1956	Bulg.
Gözen, M. Kemal	1920	Antalya
Gülen, Ercan	1932	İstanbul
Güler, Emin	1950	Malatya
Güler, Mehmet		
Güler, Vicdan	1967	Bursa
Güleryüz, Bedia	1908	
Güleryüz, Mehmet	1938	İstanbul
Gümüş, Bayram	1960	Konya
Gün, Mehmet	1956	Ankara
Günal, Neşet	1923	Nevşehir
Günay, Lütfi	1924	
Günay, Veysel	1948	Trabzon
Günbilen, Serdar	1962	İstanbul
Gündaş, Arslan	1914	
Günday, Oktay	1930-1989	
Güneş, Mehmet		
Güneş, Sadi	1913	İstanbul
Güneş, Yaşar Ali		
Güner, Zümral		
Günsür, Emel Şahinkaya	1957	
Günsür, Nedim	1924	Ayvalık
Güran, Nazmi Ziya	1881-1973	Çorum

Güraydın, Cahit		
Gürbay, Mehmet		
Gürbüz, Birsel Bosut Urf		
Gürbüz, Selma	1960	İstanbul
Gürdeniz, Özer	1932	Trabzon
Gürer, Özgül		
Güres, Nihal		
Gürgenç, Ufuk		
Gürman, Altan	1935-1976	İstanbul
Gürpınar, Nurettin	1910-1985	İstanbul
Güven, Deniz		
Güven, Cemal	1925	Diyarbakır
Güven, Mahir	1958	İstanbul
Güzelsoy, Mürvet		
Güzey, Ender	1951	İstanbul

H

Hakkı, Bahriyeli İsmail	1863-	
Hale Asaf	1905-1937	
Halil Paşa	1860-1939	İstanbul
Halil, Ali	1904-1974	
Hamdi, Nuri	1870-	
Hancıoğlu, Tahsin	1948	Kerkük
Handan İstanbul		
Hasan Rıza (Şehit)	1860-1912	
Hasan Tahsin	1800	
Haşimoğlu, Güler Bursa		
Haştemoğlu, Güney	1934	Biga
Hazar, Hüseyin	1932	İstanbul
Hikmet	1882	
Hoca Ali Rıza Bey	1857-1930	İstanbul
Hoca Tahsin	1874-1937	
Horasan, Mustafa	1965	Aydın
Hüseyin Zekai Paşa	1860-1919	İstanbul
Hüsnü Yusuf Bey (Yarbay)	1817-1861	

I

Işıksel, Dilek	1948	Ankara
Işıngör, Mümtaz		
Işıtan, Selime	1913	

İ

İbrahim	19. yüzyıl	
İbrahimoğlu, Erol Molla	1965	Gümülcine
İçmeli, Mürşide	1930	
İçsel, Ali Fuat	1923	İzmir
İdeman, Ali Galip	1957	
İhsan	19. yüzyıl	
İ. Hüsnü	19. yüzyıl	
İkbal, Berna		
İkizler, Meral Erden		
İldem, Hamdi	1926	Akşehir
İleri, Mehmet	1957	İstanbul
İlter, Birsen	1952	Sakarya
İmamoğlu, Nezihe		
İnal, Azra	1912	Selanik
İnal, Berke		
İnal, Tuba	1960	İstanbul
İnaltong, Sevim	1934	
İnan, Ergin	1943	Malatya
İnan, Hakkı		
İnanç, Feyyaz	1954	İstanbul
İnanç, Hamza	1930	Samsun
İnanç, Nuyan		
İncedayı, Timur Kerim	1942	İstanbul
İpek, Ramuş	1940	Kosova
İren, Remzi	1943	Tokat
İrmikçi, Nilgün	1954	Kilis
İskender, Kemal	1944	Trabzon
İskit, Şirin	1965	İstanbul
İslimyeli, Balkan Naci	1947	Adapazarı
İslimyeli, İsmet Nurkan	1942	Bursa

İslimyeli, Nüzhet	1913	Mudanya
İsmail Hakkı Bey (Bahriyeli)	1863-1926	İstanbul
İşler, Asım	1941	
İyem, Nasip	1921	İstanbul
İyem, Nuri	1915	İstanbul
İzbul, Naciye	1912	Bulgaristan
İzdar, Emine İlkkutlu	1954	Antakya
İzer, Ayşegül	1959	İstanbul
İzer, Zeki Faik	1905-1988	İstanbul
İzet, Hakkı İzzet		
İzmiroğulları, Nezih	1922	
İzzet Ziya	1880	İstanbul

K

Kabaağaç, Cem Şakir	1932-1984	
Kabakçıoğlu, Güngör	1933	Antalya
Kabaoğlu, Cengiz	1953	Ankara
Kabaş, Özer	1936	Mersin
Kağıtçı, Reyhan	1961	İstanbul
Kahraman, Ekrem	1948	Tarsus
Kahraman, Nihat	1951	
Kalay, Necdet	1932-1986	İstanbul
Kaleli, Renan	1959	Ankara
Kaleşi, Ömer	1932	Manastır
Kalmuk, Ercüment	1908-1971	
Kalmukoğlu, Naci	1896-1969	Rusya
Kangir, Mehmet		
Kanra, Saim	1897 (1879)	İstanbul
Kansu, Filiz	1959	İstanbul
Kap, Lena Selanik		
Kaptan, Arif	1906-1979	
Kaptan, Hasan		
Kara, Devabil		
Kara, Sezai		
Karabıyık, Yusuf	1946	Tokat
Karabulut, Hikmet	1953	

Karaburçak, İhsan Cemal	1897-1970	
Karaca, Duran	1934	Ceyhan
Karaca, Nusret		
Karaca, Sevinç	1954	Ankara
Karaçengel, Zuhal Köseler		
Karadana, Selim	1960	Ankara
Karagözoğlu, Fahri		
Karakoç, Fevzi	1947	Çankırı
Karakaş, Fethi	1916-1978	
Karamuk, Ekrem	1948	Tarsus
Karamuk, Hatice	1966	Gaziantep
Karamustafa, Gülsün	1949	Ankara
Karamustafa, Sadık	1946	Fatsa
Karakaş, Fethi	1916-1978	
Karamürsel, Alım	1938	
Karaniş, İffet	1936	Lahor
Karsan, Ali	1903	İstanbul
Karsan, İvon	1907-1986	Paris
Karyağdı, Mustafa		
Kasapçı, Gencay	1932	
Kasımpaşalı Hilmi	1867-	İstanbul
Kasman, Nevzat (Hanım)		
Katipoğlu, Yusuf	1941	Trabzon
Katoğlu, Oya	1940	İstanbul
Kavruk, Hasan	1919	Akseki
Kavur, Kazım	1918	
Kaya, Can		
Kayaalp, Fethi	1923	Ezine
Kayan, Sabiha	1916	İstanbul
Kaymaz, Nevzat		
Kehnamuyi, Zerrin		
Keleş, Ömer	1932	
Keseroğlu, Ziya	1906-1975	
Keskin, Şeref		
Keskinok, Kayıhan	1923	Uşak
Kılıç, Orhan	1931-1979	

Kınıklı, Oya	1941	İzmir
Kınoğlu, Cezmi		
Kıral, Zeki	1927	İstanbul
Kıran, Handan	1928	İstanbul
Kıran, Türkan		
Kısacıkoğlu, Niyal	1949	Karabük
Kısakürek, Feyha Duru	1951	İstanbul
Kıvılcım, Zuhal	1940	Giresun
Kia, Behruz	1937	Hazar
Kobaş, Ufuk	1952	
Kocabay, Güneş	1937	Nevşeh.
Kocabıyık, İlknur		İzmir
Kocaman, Bahar	1961	Edirne
Kocamemi, Ahmet Zeki	1901-1959	İstanbul
Koç, Emin		
Koçak, Aysu		
Koçak, Ayşe Nur	1941	İstanbul
Koçak, Kasım	1951	Tokat
Koçak, Rıfat	1971	
Koçan, Hüsamettin	1946	Bayburt
Koldaş, Hüsnü	1949	İstanbul
Kolverdi, Fikret	1920-1990	İstanbul
Komet (bak: Gürkan Coşkun)		
Korkud, Gıyas	1913	Demirhis.
Kosal, Neşe İskenderun		
Korutürk, Emel		
Kotan, Ali		
Koyunoğlu, Arif Hikmet (Bey)	1888-1982	İstanbul-İstanbul
Koyunoğlu, Mehmet	1956	İstanbul
Köker, Azade		
Köktürk, Müşerref Rasim	1928	Bartın
Köran, Temur		
Köseoğlu, Edip Hakkı	1904-1990	
Kubat, Raziye	1968	Malatya
Kudmi		
Kurdoğlu, Ergün	1957	Eskişehir

Kurtiç, Melih Abasıyanık	1930	Sakarya
Kut, Aydın	1947	Samsun
Kut, Muhsin	1938	İstanbul
Kutadgu, Birol		
Kutluğ, Nüzhet	1932	
Kuvvetli, İbrahim	1945	Orhaneli
Küçükaksoy, Mübeccel		İstanbul
Külcüoğlu, Murat	1937	
Buca Kürkçiyan	1872-1924	

L

Laga, Mehmet Ali	1878-1947	Trablusgarp
Lifij, Hüseyin Avni	1886	Samsun
Lim, Sami	1905-1986	

M

Madra, Teoman	1931	İstanbul
Mahir, Mehmet	1948	Tarsus
Mavitan, Alev Ermiş	1957	
Mehmet Hulusi	19.yüzyıl	Harput
Mehmet Ruhi Bey	1880-1931	İstanbul
Memedoğlu, Avni		
Mercan, Hasan Hulusi	1913-1988	
Merdanoğulları, Nurcan		
Meriç, M. Ali		
Meriçadalı, Abdullah	1920	İzmir
Mert, Veli	1965	Adana
Meryem	1954	Reyhanlı
Merzifonlu, Yılmaz	1930	İstanbul
Mesrur İzzet		
Mesutova, Timur		
Meşaka, Selim		
Mihri Rasim (Müşfik) Hanım	1886-1954	
Minel, Muhip		
Miralay Cemal Bey	19. yüzyıl	

Miralay Nuri Bey	19. yüzyıl	
Misman, Hayati	1945	Konya
Molu, Meral		
Montgomery, Gülseren	1939	Yalova
Moral, Semra	1944	
Morova, Murat	1954	
Muallim Şevket	1856-1893	
Muazzez, Mehmet	1871-1956	
Muncuk, Ülker Okçuoğlu	1923	Kiği
Mungan, Mükerrem		
Muratlı, Sibel Banu	1968	Mersin
Morava, Murat	1954	İstanbul
Mustafa Hilmi	19. yüzyıl	
Mustafa (Kulları)	1872	Sofya
Mustafa Nuri	1840-1905	
Mutlu, Ceylan		
Müfide Kadri Hanım	1889-1912	İstanbul
Mügan, Ekber Kazım	1884-1967	
Münip	19. yüzyıl	
Müzdan Hanım (bak: Arel, Müzdan)		

N

Naci, Elif (bak: Elif Naci)		
Naciye Tevfik	1878-1960	
Namık İsmail	1890-1935	İstanbul
Nazım, Mehmet	1951	
Narin, Özden Bursa		
Narmanlı, Serpil Gürler	1957	
Nebioğlu, Osman	1912	Afyon
Nigar, Metin		
Nikravan, Bülent		
Nilgün		
Niyazioğlu, İbrahim	1941-1988	
Nusret	19. yüzyıl	
Nuyan	1961	İstanbul

O

Ocaklı, Cuma	1947	Siverek
Odabaşı, Bahattin	1947	Gürün
Odabaşı, Hatice Arslan	1949	Çivril
Odabaşıoğlu, Sercan		
Okan, İrfan		
Okay, Aynur	1943	Ankara
Okay, Hayrettin	İstanbul	
Okçu, Esin	1955	İstanbul
Okdemir, Şafak		
Oktuğ, Şeyma		
Okumuşoğlu, Argun		
Okyay, Sacit	1915	
Olcay, Arşi	1912	Soma
Onat, Galip	1928	Konya
Onat, Hikmet	1885-1977	İstanbul
Onat, Leyla	1942	İzmir
Onat, Tülin		
Onur, Hakan	1965	İstanbul
Or, Burcu	1965	İstanbul
Oral, Osman Zeki	1925	Kdz.Ereğlisi
Orçun, Nusret	1943	Ankara
Orhan, Nilgün Eser		
Orhon, Mübin	1924-1981	
Orkuş, Deniz	1967	İstanbul
Ormancı, Zekai	1949	Aydın
Osman Asaf Bey	1869-1935	
Osman Hamdi Bey	1842-1910	İstanbul
Osman Nuri	1871	Vidin
Osman Nuri Paşa	1839-1906	İstanbul
Osmanoğlu, Osman N.	1918	Cenevre
Oygar, İsmail Hakkı	1907	

Ö

Ömer Adil	1868-1928	İstanbul
Önal, Burhan		

Önal, Şenay		
Önen, Sevim		
Önsoy, Kemal	1954	Eğridir
Örs, Bedil Andersen	1942	
Örs, İbrahim	1946	
Öz, Hikmet	1950	Tarsus
Özar, Mitat	1902-1942	İstanbul
Özar, Zahide		
Özarman, (Ahmet) Münif Fehim	1899-1983	İstanbul
Özata, Zeliha	1962	Bursa
Özaydın, Filiz Başaran	1951	Edremit
Özaydın, Kadri	1947	Antalya
Özbay, Hilmi	1945	Ankara
Özbay, Necla		
Özayten, Kadri		
Özbek, Yılmaz	1936	
Özben, Münip	1932	Erzincan
Özbıçakçı, Mine	1964	İskenderun
Özcan, Ali Rıza	1966	Aydın
Özcan, Birol		
Özcan, Ümit	1948	Denizli
Özçelik, Ali		
Özdemir, Aysun	1952	İzmit
Özdemir, Necla Özbay	1936	İstanbul
Özdemir, Pervin	1951	İzmir
Özden, Erol	1943	
Özdilek, Erkan	1959	Yeşilhisar
Özegemen, Cihat		
Özel, Ahmet	1960	Biga
Özel, Ayşe	1953	İstanbul
Özel, Mustafa 1961		
Özen, Yüksel	1956	İstanbul
Özer, Mehmet	1945	Gümüşhane
Özer, Söbütay	1949	İpsala
Özeren, Saim	1900-1973	

Özerman, MünifFehim	1856-1930	
Özet, Mehmet		
Özgencil, Mete	1962	İstanbul
Özgören, Selçuk	1956	Konya
Özgültekin, Bünyamin	1951	Tercan
Özışık, Işıl		
Özkal, Hülya Deniz	1968	İstanbul
Özkalan, Suna		
Özkan, Özlem Hersek		
Özkaygısız, Sibel	1937	Ankara
Özler, Nurtaç	1944	İzmir
Özlü, Necmettin	1950	Trabzon
Özmen, Aysun	1952	İzmit
Özsarfati, Yusuf	1949	Edirne
Özsoy, Feyhan	1932	Nazilli
Özşeker, Nurdan	1954	
Öztopçu, Avni	1962	Erzincan
Öztunç, Berrin	1969	Elazığ
Öztunçer, İlgi	1936	İzmir
Öztürk, Cihangir Vefa	1934	Sarıkamış
Öztürk, Fatma Tülin	1949	İstanbul

P

Pajonk, KainatBarkan	1933 (37)	İstanbul
Parıltan, Hüseyin		
Paksoy, Doğan	1955	Adana
Paksoy, Murat		
Pehlivanlı, Rahmi	-1992	
Peker, Orhan	1927-1978	Trabz-İst.
Pekmezci, Bilge Can		
Pekmezci, Hasan	1945	Konya
Pektaş, Ali Haydar	1926	Arapkir
Pesen, Mehmet	1923	İstanbul
Pesent, Doğan		
Pısak, Sevtap		
Pilevneli, Mustafa	1940	İstanbul

Pire, Muharrem	1944	Bulgaristan
Pirselimoğlu, Tayfun		
Pura, Numan Kemal	1907	Üsküp
Pura, Nermin		
R		
Rador, Türkan Sılay	1940	Zonguldak
Rasin	1923	İstanbul
Reisli, Kadir	1962	İstanbul
Renkgörür, Şerif	1887-1947	
Resimcioğlu, Mehmet Ali	1930	Gemlik
Resnelioğlu, Saim Niyazi	1910-1975	
Rıfat, Oktay	1914-1988	
Ruhi (bak: Arel)		
S		
Saban, Ody	1953	İstanbul
Safi, İbrahim	*1898-1983*	
Sagun, Günay	1930	İstanbul
Saguner, Muammer	1909-1985	Mekke
Sağbil, Gülnur	1966	İstanbul
Sağın, Çiğdem Erbil	1961	Bursa
Sağıroğlu, Ekin Nayır	1953	
Sağlam, Füsun		
Sağlam, Tanju		
Saka, Hasan	1885-1960	
Sakpınar, Leyla		Stockholm
Saldıray, Beyhan	1936	
Saldıray, Sümer	1939	
Saleri, Kristin	1922	Silivri
Salih Molla Aşki	1869-1925	İstanbul
Salman, Fadime Baltacıoğlu	1946	Ankara
Salti, Sedat	1961	İstanbul
Sami	1876	
Saner, Ülker	1946	Erzincan
Sanlıman, Tayfur	1930	Adana

Sapaz, Veli	1942	Çorum
Saraç, Ertuğrul	1951	
Saran, Mukaddes	1923	İstanbul
Sarıer, Emin	1954	İstanbul
Sarptürk, Leyla Gamsız	1920	İstanbul
Sartaş, Hüseyin		
Savaş, Cengiz		
Savaş, Rıza	1965	Sinop
Savaşkan, Murat	1958	İzmir
Savut, Melahat	1902-1973	
Say, Zehra	1906	İstanbul
Saygı (bak: Fikret Mualla)		
Sebati, Muhittin	1902-1935	
Seçkin, Yavuz		
Seçkinöz, Mine	1929	Ankara
Sefa, Behçet		
Seid Hasan Efendi	1935	Yugoslavya
Sekban, Nedret	1952	Trabzon
Selahi, Birsen		
Seli, Ayla Hungen		
Sengir, Zehra	1950	Boyabat
Serbest, Zeki		
Servili Ahmet Emin	- 1865\66	
Sesalan, Fetiye	1969	
Sevi, Fatoş	1966	Antalya
Sevsevil, Gülay Seyfettin	19. yüzyıl	
Seyyit, Süleyman	1842-1910(13)	
Sezer, Mahmut		
Sezer, Gonca	1964	
Sılayrador, Türkan		
Sıralar, Nihal	1936	Tarsus
Siber, Mübeccel İstanbul		
Silivrili, Kerim	1921	
Sinkil, Murat		
Sofu, Melek Celal	1899-1965	İstanbul
Sofuoğlu, Defne	1968	İstanbul

Solakoğlu, Suna	1927	Samsun
Sontaş, Hale	1943	İstanbul
Soyaslan, Asiye	1924	İstanbul
Soyaslan, Ulvi	1929	Adana
Sönmez, Fahrünnisa	1922	İstanbul
Sönmez, Mehmet		
Sönmez, Hayrettin	1954	Gümüşhane
Sönmez, Şenay		
Sözen, Gürol	1940	Konya
Sözer, Neslihan	1968	İstanbul
Sözer, Vural		
Sunal, Şemsi	1903	
Südor, Gülseren	1945	Ordu
Südor, Teoman	1943	İstanbul
Sübiler, Vural	1933	İstanbul
Süleyman Sami		
Süleyman Seyyit	1842-1913	
Sülükçü, Yılmaz		
Sümer, Ayetullah	1905-1979	İzmir
Sümer, Fahri		
Süzan, Adil		

Ş

Şahbudak, Hüseyin	1964	Divriği
Şahin, Süheyla		
Şamlı Ali Cemal	1868-1941	
Şapçı, Verjin	1941	İstanbul
Şanda, Hilal		
Şehler, Fuat	1958	İstanbul
Şeker Ahmet Paşa	1841-1907	İstanbul
Şen, Gönül	1949	Diyarbakır
Şen, Mithat		
Şendur, Canan İpekman		Bursa
Şehsuvaroğlu, Leyla		İstanbul
Şenel, Mehmet	1929	
Şenel, Yasemin	1953	Samsun

Şener, Mustafa	1945	Samsun
Şenocak, Rezzan İstanbul		
Şerif Ferid	19. yüzyıl	
Şevket	1876-	
Şevki	1869	İzmit
Şikar, Tijen	1965	İzmir
Şimga, Serdar	1965	İstanbul
Şurdum, İhsan	1921	

T

Tabanlıoğlu, Mehmet	1925	Emet
Tahsin Bey (Bak: Diyarbakırlı Tahsin)		
Taktak, Yusuf	1951	Bolvadin
Talayman, Metin	1939	İstanbul
Tamay, Uğur Mine	1958	Ankara
Tamer, Orhan		
Tandoğan, Mine	1930	
Tandoğan, Nihat	*1930*	*Avanos*
Taner, Güngör	1941	İstanbul
Tanrıman, Tülin	1953	
Tantuğ, Leman	1926	
Tarhan, Ercüment		
Tarım, Nur	1947	Lüleburgaz
Tanyeli, Nevhiz		
Tanyeli, Yavuz	1950	
Taşdemir, Vicdan Nalbur	1955	
Bursa Taşkeser, Belkıs	1942	İstanbul
Taşkıran, Hakan		
Tekand, Esat	1952	Tokat
Tekcan, Süleyman Saim	1940	Trabzon
Tekezade, Said	1870-	
Tektaş, Mehmet	1956	Samsun
Tektaş, Selvi		
Tekzan, Lalehan	1963	İstanbul
Temel, Burhan	1935	Görele
Temel, Sema Ilgaz	1957	İstanbul

Temur, Aka Gündüz		
Tengüz, Katip Hüseyin Hüsnü	1876-1950	İstanbul
Teoman, Selahattin	1901-1979	
Tevfik	19. yy	
Tezel, Ediz		
Toğul, Selçuk	1950	İstanbul
Tok, Mustafa Turgut	1901	
Tokad, Mustafa Turgut	1901	
Toker, Ünsal	1933	Kırklareli
Toksöz, Ayşe	1955	İstanbul
Toktan, Süha		
Tol, Alev		
Tollu, Cemal	1899-1968	İstanbul
Tolun, Canan		
Topal, Nihal	1957	İstanbul
Topbaş, Ayşe	1963	İstanbul
Topbaş, Nihal		
Topçuoğlu, Nazif		
Toprak, Niyazi	1950	İstanbul
Toprak, Yusuf	1947	Sıvas
Topuz, Kerem		
Toray, Seyfi	1902-1976	İstanbul
Toray, Zeki	1902	
Torumtay, Türkan		
Torunoğlu, Hakkı	1926	
Tos, Atilla		
Toygar, Cemil	1920	Akdağmadeni
Töre, Nilgün	1968	Eskişehir
Tugay, Emine Fuat	1897-1975	İstanbul
Tuna, Orkun	1937	İstanbul
Tuna, Saip	1904-1974	
Tunalı, Gürsel	1960	Bulgaristan
Tunaya, Tarık Zafer	1915-1991	İstanbul
Tuncel, Elvan	1966	İstanbul
Tuncer, Sabahattin		

Tuncer, Şebnem	1955	İskenderun
Tunç, Arif Ziya	1953	Elazığ
Turan, Nilsen	1966	İstanbul
Turan, Salih	1949	Trabzon
Turan, Selim	1915	
Turani, Adnan	1925	İstanbul
Turhan, İhsan	1925	Adana
Tutanat, Celal	1910	
Tutkaç, Ferda	1951	İstanbul
Tuzcuoğlu, Ramadan	1940	
Türemen, Ali İsmail	1942	İstanbul
Türemen, Berna	1945	İstanbul
Türker, Umur	1945	İstanbul
Türkmen, Muhlis		

U

Uçar, Avni	1961	Havza
Uçkan, Gülçin Cömert	1963	Bandırma
Ugan, İlhan	1926	Eskişehir
Uğur, Avni	1961	Havza
Uluç, Ömer	1931	İstanbul
Uludoğan, Naim	1911	İşkodra
Uludoğan, Ülkü Ankara		
Uluer, Rami	1916-1988	
Ulukılıç, Alp Tamer	1957	
Ulukılıç, Yetkiner	1958	Samsun
Ulusoy, Orhan		
Ulusoy, Şule	1949	Ankara
Ulutaş, Nevin Göker	1934	Uzunköprü
Uralh, Salih	1908	İstanbul
Uygur, Burhan	1940-1992	Tirebolu
Uzel, Celal	1901-1965	
Uzelli, Ahmet	1904-1978	
Uzkur, Özcan	1952	Balıkesir
Uzluk, Şehabettin		
Uzmen, Celalettin	1901-1988	Midilli

Uzuner, Oya	1966	Ankara
Uzunömeroğlu, Turgut	1934	Görele
Ü		
Üldaş, Mesut	1936	İstanbul
Ünal, Sezen		
Ünür, Halil	1949	
Ünver, Emel	1926	İzmir
Üren, İsmail Eşref	1897-1984	İstanbul
Üren, Melahat	1918-1969	
Üsküdarlı Cevad	1876-1939	
Üstekin, İsmet		
V		
Varınca, Adnan	1918	İstanbul
Varlık, Utku	1942	İstanbul
Vasıf 19. yüzyıl		
Velioğlu, Süleyman	1927	
Vergili, Necdet	1955	Bafra
Y		
Yağcı, Hıdır	1952	Mardin
Yalçın, Ertan		
Yalçındağ, Ekrem	1964	Gölbaşı
Yalın, Cem	1954	İstanbul
Yalnızcık, Reha	1950	İstanbul
Yardımcı, Nurettin		
Yarsuvat, Okşan		
Yasan, Jale	1918	İstanbul
Yaşarikiz, Mehlika	1956	İzmir
Yayla, Uğur		
Yazıcı, Osman	1958	
Yazmacıyan, G.	19. yüzyıl	
Yeğin, Ümran	1948	İstanbul
Yeğin, Zeki	1942	İstanbul
Yemenicioğlu, Özdemir	1948	Balıkesir

Yener, Mümtaz	1918	
Yener, Ülkü		
Yenerden, Meliha	1896-1979	
Yeniceli, Yaşar	1931	Samsun
Yersel, Demet		
Yeşil, Ahmet	1954	
Yetik, Sami	1878-1945	
Yetkin, Sevil	1939	
Yetkiner, Ulukılıç	1958	
Yıldırım, Burhan	1955	
Yıldırım, Mustafa	1954	
Yıldırım, Selahattin		
Yıldırım, Vural	1951	
Yılmaz, Ayla	1940	
Yılmaz, Adem	1955	
Yılmaz, Emel	1952	
Yılmaz, İsmet	1949	
Yılmaz, Mehmet		
Yollu, Ayla		
Yontan, Gürel	1938	
Yorozlu, Şenol	1950	
Yurdakul, Vural	1948	
Yusuf Ziya Paşa	1840-1908	
Yücel, Su		
Yüce, Hüseyin	1928	
Yücetürk, Mehmet	1912	
Yükselen, Asaf Zeki		
Yükseler, Zahide	1956	

Z

Zabunyan, Sarkis (Serko)	1938	
Zafir, Saadet	1922	
Zaim, Turgut	1906-1974	
Zeid, Fahrünnisa	1901-1991	
Zekai Paşa, Hüseyin	1860-1919	
Zeki, Salih	1931	

Zekiyüksel, Asaf	1961	İstanbul
Zeren, Kemal	1901-1977	İstanbul
Zeytinoğlu, Emre	1955	İstanbul
Zeytinoğlu, Müşerref	1957	İstanbul
Zilali Emin	19. yüzyıl	

Türk Grafikçileri

(Soyadına göre dizin, doğum-ölüm tarihleri. Bu liste *Türk Grafik Sanatçıları* adlı yapıt temel alınarak hazırlanmıştır.)

A		
Ağakay, Hasan Mithat		
Akagün, Ahmet	1956	
Akdamar, Ali	1953	
Akın, Erdinç	1952	
Akıncı, Serra		
Akış, Ergin		
Aksüyek, Mithat		
Altıntaş, Yurdaer	1935	İstanbul
Ardağ, Zeynep		
Arıkan, Hürriyet	1960	
Arroyo, Metin	1962	
Ataç, Suat	1951	
Atalay, Atilla	1955	
Ataman, Ayşe Sebük	1950	
Ataoğlu, Uğurcan	1958	
Ataseven, Kenan	1962	
Atay, Alp	1957	
Ayata, Nihal	1961	
Aydemir, Ateş	1942	
Aydemir, Yıldız	1944	
Aymergen, Şahin		
Aysan, Yılmaz	1953	

B

Bal, Halil	
Balaban, Necati	
Bayiç, Onur	
Benli, Serdar	1959
Betil, Turgay	-1992
Betil, Melike	
Bilge, İlhan	1950
Bozcalı, Sabiha	
Bölükbaşı, Kayahan	1956
Büyükkörükçü, Hüseyin	

C

Cansız, M. Faik	1952
Cebecioğlu, Selçuk	1955
Cengiz, Selim	1959
Cıbıroğlu, Yıldız	
Coşkun, Süleyman	1947

Ç

Çağatay, Emre	1947
Çağıldak, Ahmet	1949
Çakmakkarı, Süreyya	1961
Çam, Ali Tekin	1956
Çekiç, Savaş	
Çelik, Tacettin	1960
Çepoğlu, Gülizar	
Çetin, Yüksel	1954
Çevik, Engin	1959
Çılgın, Ender	1961
Çiftçi, Nuray	

D

Değer, Meral Çizmeci	1960
Demiriz, Atilla	1952
Derici, Hulusi	1959

Dilişen, Tevfik	1950	
Dinç, İbrahim	1955	
Doğan, Umay		
Dorkip, Murat	1955	
Dölarslan, Hakan	1958	
Dönmez, Levent	1957	
Durmuş, Fatih	1957	
E		
Ebuzziya Tevfik	1849-1913	İstanbul
Egemen, Murat	1953	
Ekşioğlu, Gürbüz Doğan		
Erentürk, Turgut	1960	
Ergin, Sertaç	1963	
Ergönül, Ertan		
Erkmen, Aydın	1944	
Erkmen, Bülent	1947	
Ertel, Mengü	1931	İstanbul
Ertep, Hakan	1957	
Evren, Yıldırım	1957	
F		
Fehim, Münif	1900-1983	İstanbul
G		
Ganiz, Selahattin		
Genel, Şeyda	1962	
Genel, Ümit	1957	
Göksel, Gülşen	1966	
Görey, İhap Hulusi	1895-1986	
Güneş, Nazmi	1948	
Güngören, Ayşegül Tolgay		
Gürmen, Halide	1930	
Gürsel, Barbaros		
Güven, Aydan		

İ

İzmirlioğulları, Nezih		

K

Kantarcıoğlu, Bekir	1948	
Kayacık, Ahmet		
Kayalar, Mesut	1959	
Kaygun, Şahin	1951-1992	Adana-İst.
Kaymal, Yıldırım	1950	
Kehri, Ahmet	1958	
Kehri, Emel	1961	
Kehri, Osman	1949	
Kemik, Mustafa	1951	
Kolat, Ayşe Pakay	1947	
Koyuncu, Hamdi Giray	1952	
Kul, Nergis	1961	

L

Lafçı, Murat	1957	

M

Maçoro, Moris		
Manioğlu, Mesut	1927	İstanbul
Manioğlu, Mustafa		
Maden, Sait	1932	Çorum
Mısırlıoğlu, Hakkı	1957	
Molu, Cemal	1957	
Mutver, Cemalettin	1944	

N

Nalça, Akın	1957	

O

Obuz, Sema		

Ö

Önal, Selçuk	
Öneş, Nilgün	1952
Özbek, Ali	1959
Özdemir, Hüseyin	1947

P

Pektaş, Sadi	
Pestilci, Pelin	
Platin, Ali	

S

Sahakoğlu, Kirkor	1958
Samancıoğlu, Ayfer	1961
Sanlıman, Tibet	
Sarıhan, Hakan	1959
Sarıhan, Ünal	1935
Senan, Emre	1954
Soyer, Mahmut	
Sönmez, Selahattin	
Sönmezışık, Serdar	
Susam, Bekir	1961

Ş

Şenkal, Nevin	

T

Tarhan, Mahmut	1951
Tarhanlı, Timuçin	1959
Temizan, Kemal	1895-1953
Tetik, Yeşim	1967
Tokluoğlu, Zühtü	1956
Tuna, Atıf	1918
Tuna, Levent	
Tuncay, Haluk	1958
Tüfekçi, Ülya	1953

Türkeli, Ertuğrul	1958
Türkeli, Sibel	1962
Türkmen, Mehmet Ali	1964

U

Uçansu, Leyla	1948
Ulu, Sedat	1958
Ulukılıç, Tülay	

Ü

Ülken, Aydın	1940
Ünal, Şener	1954
Ünsal, Timsal	1958

Y

Yalnızcık, Reha	1950
Yavi, Erkal	1942
Yavi, Feride	1962
Yetiş, Fethi	1952
Yıldırım, Orhan	1945
Yılmaz, Meral	1961
Yılmaz, Remzi Oğuz	1956
Yöğünük, Muteber	1956
Yücel, Emrah	

Z

Zehir, Öcal	1963

Türk Yontucuları
(Soyadına göre dizin, doğum-ölüm tarihleri, yerleri)

A

Acar, Kuzgun	1928-1976	İstanbul
Acudoğlu, Ratip Aşir	1898-1957	
Acuner, Semahat	1927	Amasya
Aksel, Erdal		

Aksoy, Mehmet	1939	Hatay
Aksungur, Rahmi	1955	İzmir
Alioğlu, Sercihan		
Anka, Hüseyin (Özkan)	1909	Dumurcalı
Araz, Güven	1964	İstanbul
Ariş, Koray	1944	Adana
Arman, Sevinç	194	Ankara
Arsal, Rafet	195	Fethiye
Aru, Günseli	1918-1977	İstanbul
Aslaner, M. Aslan	1933	
Aslaner, Gönül	1934	
Aşir, Ratip	-1957	
Atamulu, Hakkı	1912	Nevşehir
Aydemir, Kadrünnisa	1910	
Aydın, Melahat	1966	Trabzon
Aydın, Tamer	1967	İstanbul
Aykurt, Süheyla	1928	
Aykut, Ertekin	1927	

B

Baban, Hüseyin	1926	
Bakla, Erdinç		
Balkan, Ayperi	1928	Ankara
Baloğlu, Alpaslan		
Bara, Ali Hadi	1906-1971	Tahran
Bara, Tarlan	1958	
Basri		
Başoğlu, Tamer	1938	Nazilli
Bayrı, Erim		
Baytuğ, Tülay	1944	Elazığ
Behzat, İsa	1875-1916	İstanbul
Bengisu, Lerzan	1906-1978	İstanbul
Bengütaş, Sabiha	1910	
Beykal, Canan	1948	
Bilişik, Hüseyin		
Birsel, Selim	1963	Brüksel

Bölükbaşı Zerrin	1922	
Börtüçene, Handan	1957	İstanbul
Bugay, Saim	1934	Mersin
Büyükbağcı, Servet	1934	Isparta
Büyükerman, Önder	1954	Manisa
Büyükişleyen, M. Zahit	1946	Adana
C		
Coşkun, Salih	1950	Ağrı
Ç		
Çalık, Mehmet Şadi	1917-1979	Kandiye
Çalık, Müfide		
Çalış, Cem	1965	Şiran
Çavuşgil, Hakkı Baha	1924	Harput
Çekil, Cengiz	1945	
Çetin, Turhan		
Çobanoğlu, Mine Yılmaz	1956	Kastamonu
D		
Demir, Ercan	1965	Derinkuyu
Demirbaş, Mete	1938 (43)	İstanbul
Demirkalp, Mümtaz		
Demirtaş, Server		
Deniz, Metin	1940	İstanbul
Denizhan, Namık	1937	Gelibolu
Devres, Gülten	1931	Zürih
Duyar, Gürdal	1935	İstanbul
E		
Ekiz, Metin	1945	Giresun
Erçin, Can	1956	İstanbul
Erden, Ferhan Taylan		
Erkmen, Ayşe		
Ertemiz, Rahmi	1911	Manastır
Ertoran, Muzaffer Doğan	1922	İstanbul

Eti, Erol	1936	İstanbul
F		
Faruki, Nermin	1914	İstanbul
G		
Gerekmezyan, Mari	1915-1947	Kayseri
Germaner, Ali Teoman (Aloş)	1934	İstanbul
Gezer, Hüseyin	1920	Mut (İçel)
Gezgin, Ahmet Öner	1948	
Gökçe, İsmail	1916-1968	Iğdır
Görey, Yavuz	1912	Cenevre
Günar, Güngör		
Gündaş, Uğur	1928	
Güneş, Yaşar Ali		
Güven, Alım	1939	İstanbul
H		
Haseki, Metin	1943	Sıvas
Hızal, Meriç	1943	İstanbul
I		
Ilgaz, Seyhun	1942	Balıkesir
İ		
İnal, Tuğba		
İncesu, Vahyi	1930	Bayındır
İpekbayrak, Barika Kıram	1950	İstanbul
İridağ, Abdülkadir	1921	Üsküp
K		
Karamürsel, Alım	1942	
Karay, Hayri	1952	Balıkesir
Karayiğitoğlu, Hakkı	1926	Kırcali

Kayı, Yıldız Tüzün	1938	
Kaynak, Hakan	1967	Erzurum
Kerimoğlu, Bulgan	1959	İstanbul
Kılıçoğlu, Maria	1959	Bulgaristan
Kınalı, Erol	1944	İskenderun
Kipkurt, Aytül	1937	İstanbul
Kiraz, Serhat	1954	İstanbul
Koman, İlhan	1923-1986	Edirne
Korkmazlar, İrfan	1962	İstanbul
Köker, Azade		
Köse, Necibe	1967	Tokat
Kür, Işılay	1942	Bursa
M		
Macunlu, Osman	1922	Çal
Marmara, Aytaç Katı	1946	İstanbul
Mavitan, Bihrat	1948	İzmir
Mehmet Bahri		
Mensi, Fuat		
Müritoğlu, Zühtü	1906-1992	İst.İst.
N		
Nuray, Ahmet	1950	İzmir
O		
Onur, Füsun	1937	İstanbul
Osgan, Yervant	1855-1914	
Ö		
Öcal, İsmail Hakkı	1928	Bolvadin
Öktem, Ahmet		
Öktem, Tankut	1940	Konya
Özer, Recep		
Özgür, Necmi	1966	Kırcali
Öziş, Sadi	1923	İstanbul
Özkan, Hüseyin	1909	Dumurcalı

Özkutan, Ergin		
Özsoy, İhsan	1867-1944	İstanbul
Özşen, Ferit	1943	Taşkent
P		
Pala, Neslihan	1964	İstanbul
Pura, Turgut	1922-1979	Bursa
R		
Radav, Zümrüt	1969	İstanbul
S		
Safkan, Hasan	1949	İstanbul
Sanlıman, Tayfur	1930	Adana
Sarkis	1938	İstanbul
Saray, İsmail	1943	
Savaş, Remzi	1947	Eşme
Selçuk, Tuğrul	1954	Erbaa
Sesalan, Nilhan	1968	İstanbul
Sevimli, Haluk	1946	Zonguldak
Sezen, Merih	1913	
Sirel, Ali Nijad	1897-1959	Amasya-İst.
Somay, Vedat	1951	İzmir
Sonad, Kamil	1914	İstanbul
Subaşı, Şemsettin	1944	İnegöl
Suman, Mustafa Nusret	1905-1978	Selanik
Ş		
Şahin, Serap	1966	Stuttgart
T		
Tangör, Türkan	1933	Halep
Tarım, Nur	1947	Lüleburgaz
Taşbaşı, Mehmet		
Tenger, Hale	1960	İzmir
Tezonar, Haluk	1942	Çorlu

Tolon, Canan	1955	İstanbul
Tomruk, Mehmet Mahir	1885-1949	İstanbul
Tonkuş, Yunus		
Topaloğlu, Bircan	1964	Kastamonu
Topuz, Seyhun	1942	Balıkesir
Tülüoğlu, Zahide	1965	Konya
Türkkan, Bora		
Tüzüner, Işık		
U		
Uyanusta, Cenan		
Uygun, Mehmet	1964	Elazığ
Uysal, Erol	1963	İstanbul
Uzmay, Alev	1943	
Y		
Yağmur, Mehmet		
Yıldırım, Akın		
Yılmaz, Ayhan		
Yiğitoğlu, Hakkı	1926	
Yontuç, Ahmet Kenan	1904	İstanbul

Türk Seramikçileri
(Soyadına göre dizin, doğum-ölüm tarih ve yerleri. Bu liste *Modern Türk Seramik Sergisi* adlı katalog temel alınarak hazırlanmıştır.)

A		
Adalan, İlgi	1936	Bursa
Adalı, Fuat		
Ağaoğlu, Kadriye Ezel	1946	İstanbul
Akgün, Nesrin		
Aksoy, Mehmet	1939	Hatay
Alpbaz, S. Aylin		
Altunbaş, Naci		
Ambarlı, Ayşe		

Anılanmert, Beril	1942	İzmir
Arıbal, Güngör		
Aydınel, Taner		
Aygün, Sadettin	1954	Eskişehir
Ayta, Tülin		
B		
Bakla, Erdinç		
Başarır, Bingül	1938	Hendek
Bayrı, Erim		
Bozak, Cavit		
C		
Cimit, Ünal	1934	Kdz. Ereğlisi
Ç		
Çil, Sakine		
Çizer, Sevim	1951	Muğla
Çobanlı, Zehra	1958	Bandırma
Çolakoğlu, Hamiye	1933	Trabzon
D		
Demir, Birol	1967	Ankara
Diren, Sadi	1927	İstanbul
Doğan, Ali Rıza		
Doğu, Bercis		
E		
Ercan, Saim Gökhan		
Erder, Ferhan Taylan	1939	Samsun
Erdoğdu, Neşet Fehmi		
Ergin, Zeynep	1966	İstanbul
Ergüven, Efsun	1956	Burdur
F		
Fenmen, Seniye	1918	İstanbul

Furtun, Candeğer	1936	İstanbul
G		
Galatalı, Attila	1936	Arhavi
Galatalı, Filiz Özgüven	1938	İzmir
Genç, Soner	1964	Kırklareli
Güner, Güngör	1941	İstanbul
Gürel, Nurdan		
İ		
İzet, Hakkı		
İyem, Nasip		
K		
Kalsın, Ayfer	1965	Muş
Karamani, Ayfer	1934	Konya
Karamani, Sabit	1916	İstanbul
Kasap, Mustafa		
Koral, Füreya	1910	İstanbul
Kurtiç, Mehlike Abasıyanık		
N		
Nalça, Şeyma Reisoğlu	1959	İstanbul
O		
Ody, Saban	1953	İstanbul
Oygar, İsmail Hakkı		
Ö		
Öke, Lerzan		
Özer, Lerzan	1962	İzmir
Öztürk, Filiz		
P		
Pilevneli, PemraSağlıkova	1965	İstanbul

S

Saraçlı, Aylin	1966	Ankara
Selçuk, Tuğrul		
Siesbye, Alev Ebüzziya		

Ş

Şahin, Sevgi		

T

Taşkın, Mehmet Gökhan		
Turgay, Esen		
Tüzün, Yıldız		

U

Uludağ, Kamil		
Uzuner, Bilgehan	1963	İstanbul

Y

Yılmabaşar, Jale	1939	Samsun

Yabancı Ressam ve Yontucular
(Soyadına göre dizin, doğum-ölüm tarihleri, yerleri)

Franco Adami	1933	Pisa, İtalya
Aiwazovski	1817-1900	
Thomas Allom	1804-1872	
Prieur Bardin		
Henry Ashton Barker	18-19.yy.	
Iraida Barry	1899	Sivastopol
W. H. Bartlett		
Mac Bean		
Rudolf Belling (yontu)	1886-1972	Almanya
Gentile Bellini	1479	
Philippe Bello		
Jean le Blond	17.yy	

Gustave Boulanger		
Hüseyin Tahirzade Behzad	1889-1963	Tebriz-İst.
Berton (Burton)		
Germain Fabius Brest	1823-1900	
Bridgman		
Ippolito Caffi	1809-1866	İtalya
Pietro Canonica (yontu)	1869-1962	Torino
Armand Charles Caraffe	-1812	
Armand Théophile Cassagne	19. yüzyıl	
L.F. Cassas	1756-1827	
Stanislaw Chelebowski		
Civanian		
Peter Coeck	16. yüzyıl	
Richard Dalton	18. yüzyıl	
Daubigny		
Decamps		
Stefano Farnetti		
Antoine de Favren	1706-1792	
E. Flandin		
Lina Gabuzzi		
Armand Théophile Gassagne	1823-1907	
Choiseul Gauffier		
Gerome		
M. Govan		
Guillemet		
Anton Hanak (yontu)	1875-1934	Viyana
Harpignies		
Franz Hegi	18-19.yy.	
Jean Baptiste Hilaire	1753-1822	
Huguet		
Heinrich Krippel (yontu)	1883-1945	Viyana-
Labbé		
Jean Baptiste Leprince	18.yüzyıl	
Léopold Lévy	1882-1966	Paris-Paris
Jean Etienne Liotard	1702-1789	
Melchior Lorichs	16.yüzyıl	

Charles Alexandre Malfray	19. yüzyıl	
Henri Malla		
Mango		
Manzoni		
Van Marc (Marc de Lummen)		
Anton Ignatius Melling	18-19.yy.	
L. de Mongo		
Jean Baptiste van Mour	1671-1737	
Yervant Osgan (yontu)	1855-1914	
Othmar Pferschy	1898-1984	Avusturya
Amadeo Preziosi	1816-1882	
Camile Rogier		
Maximilien Schmidt	1818-1902	
Schrayer		
M. Sechan		
E. Della Sudda		
Josef Thorak (yontu)	1889-1952	Avusturya
Adolf Treber (yontu)	1911-	Wilhelmburg
Salvator Valeri		Roma
Robert Walsh		
Washington		
Weber (afiş)		
Sir David Wilkie		
Adolphe Yuon		
D. Zakarian		
Joseph Warnia Zarzecki	1850-	Nantes
Felix Ziem	1821-1911	
Fausto Zonaro	19. yüzyıl	

Türk Karikatürcüleri, Çizgi Romancıları ve Çizgi Filmcileri (Soyadına göre dizin, doğum-ölüm tarihleri, yerleri. Bu liste Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü ve Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü adlı yapıtlar temel alınarak hazırlanmıştır.)

A		
Ahmed Rıfkı		
Ak, Behiç	1956	Samsun
Akgün, Tuncay	1962	İstanbul
Akyol, Ercan	1953	Üsküp
Ali Fuat Bey-	1920(?)	İstanbul
Altunçul, Ali Galip	1946	İstanbul
Alpkurt, Faruk		
Arabacıoğlu, Bülent		
Aral, Oğuz	1936	İstanbul
Aral, Tekin	1941	İstanbul
Aratan, Kemal		
Argın, Tümer	1935	Niğde
Ayça, Necmi Rıza	1912	Priştine
B		
Bakiçelebioğlu, Zeki Cemal	1900-1959	Kastamonu
Balcıoğlu, Semih	1928	İstanbul
Barslan, Can	1959	Ankara
Başoğlu, Ayhan		
Başol, Erdoğan	1936	İstanbul
Batur, Gülay	1960	Manyas
Berberyan, Nişan G.	1842-1907	İst.-İst.
Beyner, Zeki	1936	İstanbul
Bıçakçıoğlu, Sinan	1931	İstanbul
Biret, İsmail	1934	İstanbul
Boyar, Ali Sami	1880-1967	İst.İst.
Bozok, Erdoğan	1932	İzmit
Bulut, Süha	1946	Bandırma
Burak, Ergin		

Burak, Ratip Tahir	1904-1977	İst.-İst.
Burak, Sezgin		
Büyükbulut, Halim	1934-1967	İstanbul
Büyükdoğan, Orhan		
C		
Caner, Sami	1951	İstanbul
Cemil Cem	1882-1950	İst.-İst.
Ç		
Çağçağ, Mehmet	1959	Giresun
Çankaya, Şevki	1920	Şile (Kıbrıs)
Çetin, Yalçın	1934-1977	İst.-İst.
D		
Danyal, Nezih	1945	İzmit
Demirci, Cihan		
Demirci, Latif		
Demirel, Selçuk	1954	Artvin
Derman, Hakan	1960	İstanbul
Develioğlu, Fethi	1953	İstanbul
Dinççağ, Şadi	1919-1982	Bafra-İst.
Doğan, Ferruh (Akdilek)	1932	İstanbul
Doğu, Orhan	1932	
Donbaz, Veysel	1939	Denizli
Dumlupınar, Hatay		
Düzgit, Bülent	1947	İstanbul
E		
Ekener, Mesut	1955	İstanbul
Ekserciyan, Delemak	1840-1894	İst.-İst.
Ekşioğlu, Gürbüz Doğan		
Emiroğlu, Selma (Aykan)	1928	İstanbul
Enez, Orhan	1935	İstanbul
Erbulak, Altan	1929-1988	Erzurum-İst.
Eremektar, Mustafa (Mıstık)	1930	İstanbul

Erer, Ramize		
Ergönültaş, Ergin	1955	İstanbul
Erimez, Salih	1901-1974	İst.-İst.
Erkoç, Eflatun Nuri	1927	İstanbul
Ersaraç, İbrahim	1928	M. K. Paşa
Ersoy, Ali Ulvi	1926	İstanbul
Erten, İlban		
F		
Fahir Bey (Damat)	1881-1919	İst.-İst.
G		
Gazioğlu, Cumhur		
Geç, Faruk	1931	Adapazarı
Gökçe, Ramiz	1900-1953	İst.-İst.
Göker, Yurdagün	1955	İstanbul
Gönel, Seydali	1951	Sivas
Görüney, Ruhi	1942	İstanbul
Güler, Cemal Nadir	1902-1947	Bursa-İst.
Gülgeç, İsmail	1947	Gaziantep
Gümeri, Sururi	1920	Bursa
Güneş, Doğan		
Gürpınar, Serhat		
Güvemli, Zahir	1913	Edirne
H		
Halit Naci Bey	1875-1927	İst.-İst.
İ		
İleri, Sedat Nuri	1888-1943	Sakız-Royat (Fransa)
İzzet Ziya		
K		
Kabakçıoğlu, Güngör	1933	Antalya
Kabaağaçlı, Cevat Şakir	1886-1973	İst.-İzmir

Kaçan, Hasan	1957	Kayseri
Kalender, Öznur	1951	Tokat
Kanbir, Atilla	1955	Ardahan
Karatoprak, Mahmut	1953	Kayseri
Kart, Musa		
Koraman, Bedri	1928	Bafra
Kotbaş, Muammer		
Kum, Burhan	1962	İstanbul
Kurtcebe, Nuri		
Kutal, Firuz Kürüz, Murat	1960	İstanbul
L		
Lokman, İsmet		
M		
Madra, Piyale	1954	Ankara
Malkoç, Enver		
Masaracı, Kamil		
Mermertaş, Fethi		
Gürcan Mumcu, Hüseyin	1924	Bursa
Munzur, Sait	1959	Erzincan
Münir Osman		
O		
Onaran, Hulki	1906-	İstanbul
Opçanadassis, K.		
Oral, Tan	1937	Merzifon
Ö		
Ögrük, Özden	1955	İstanbul
Önal, Orhan	1936	İstanbul
Öngören, Ferit	1932	Diyarbakır
Öngü, Cem Kenan	1951	Malatya
Özbek, Eray		
Özdemir, Orhan	1938	İstanbul
Özer, Atilla	1949	Burdur

Özer, Cevat	1953	İstanbul
Özer, Erdoğan	1939	Burdur
Özkurt, Faruk	1938	Bursa
Öztürk, Refik	1949	Yozgat
P		
Paçacı, Sarkis	1957	İstanbul
Pek, Behiç		
Poroy, Semih	1954	Samsun
R		
Ramoğlu, Ziya		
Resmor, Mazhar Nazım	1901-1977	İst.-İst.
Rıza		
S		
Santr		
Selçuk, Turhan	1922	Milas
Seçkin, Hasan		
Simavi, Sedat (Süleyman)	1898-1953	İst.-İst.
Simer, Meral	1948	İstanbul
Simon		
Sinan, Vehip	1929	İstanbul
Solukçu, Burhan	1928-1979	Zon.-İst.
Soyöz, Haslet	1955	Burdur
Sürek, Şevket	1946	İstanbul
Ş		
Şanlı, Metin	1945-1969	İstanbul
Şaşkal, Ohannes		
Şekerci, Halit	1939	Denizli
Şen, Necdet		
T		
Tapa, İbrahim	1950	Biga
Taran, Yavuz		

Tekin, Galip		
Tınghır		
Togo, Kozma	1895-1964	İst.-İst.
Tıncer, Salim	1934	Sivas
Tıran, Oğuz	1928	İstanbul
Turnagil, İzzet Ziya	1880-1934	İst.-İst.
Tüblek, Nehar	1924	Manastır
U		
Ulukılıç, Alptamer	1957	Bitlis
Ulukut, Rauf İsmet	1915-1977	İst.-İst.
Ural, Orhan	1913-1978	İst.-İst.
Uykusuz, Mustafa (Mim)	1922-1983	Manisa-İst.
Ü		
Ülgen, Meray	1941	Akşehir
Ündeğer, Sema	1942	İstanbul
Ünsal, Yüksel		
Y		
Yakalı, Raşit	1943	Tire
Yalaz, Suat	1932	Çiçekdağ
Yalaz, Şevket	1956	Adana
Yaltı, Özcan	1933	İstanbul
Yaşar, Tonguç	1932	İstanbul
Yavuz, Kamil	1959	İstanbul
Yavuz, Mesut	1949	Bafra
Yavuz, Şükrü	1963	İstanbul
Yusuf (Franko) Paşa	1855-1933	İst.-İst.
Z		
Zorlu, Cafer	1926	İnegöl

Geleneksel resim sanatları

Malik Aksel, Anadolu Halk Resimleri, İstanbul, 1960.

Malik Aksel, Türklerde Dini Resimler - Yazı-Resim, İstanbul, 1967.

Nigar Anafarta, Topkapı Sarayı Padişah Portreleri, İstanbul, 1966.

Nigar Anafarta, Hünername Minyatürleri ve Sanatçıları, İstanbul, 1969. Metin And, Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları, Ankara, 1982.

Anonim, Türk İslâm Sanatı, Milliyet gazetesi tarafından verilmiş kültür ve sanat eki, yer ve tarih belirtilmemiş.

Anonim, Emin Barın, İstanbul, 1978 (katalog).

Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara, 1976.

Celal Esat Arseven, Türk Sanatı Tarihi - Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatları, İstanbul, 1955-59.

Celal Esat Arseven, Türk Sanatı, İstanbul, 1970.

Oktay Aslanapa, Osmanlı Devrinde Kütahya Çinileri, İstanbul, 1949.

Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, Osmanlı Devri Halıları, Çini ve Minyatür Sanatı, İstanbul, 1961.

Oktay Aslanapa, Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı, İstanbul, 1965.

Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul, 1984.

Nurhan Atasoy, Türk Minyatür Sanatı Bibliyografyası, İstanbul, 1972.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Türklerde Yazı Sanatı, Ankara, 1958.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Türk Plastik Sanatları, Ankara, 1971.

İsmet Binark, Eski Kitapçılık Sanatlarımız, Ankara, 1975.

Filiz Çağman / Zeren Tanındı, Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri, İstanbul, 1979.

Kemal Çığ, Hattat Hafız Osman Efendi, İstanbul, 1948.

Kemal Çığ, Türk Kitap Kapları, İstanbul, 1971.

Ahmet Çoktan, Ebru Sanatı, İstanbul, 1992.

Uğur M. Derman, Kardeş İki Hattatımız - Ömer Vasfi Efendi, Neyzen Emin Efendi, İstanbul, 1967.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, İstanbul, 1955.

Nazan İpşiroğlu / Mazhar İpşiroğlu, Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi, 2. baskı, İstanbul, 1983 (1977).

Mazhar Şevket İpşiroğlu / Sabahattin Eyüboğlu, Fatih Albümüne Bir Bakış, İstanbul, 1955.

Mazhar Şevket İpşiroğlu, İslâmda Resim Yasağı ve Sonuçları, İstanbul, 1973.

Abdülkadir Karahan / Tahsin Yazıcı / Ali Milani, Topkapı Sarayı. Müzesindeki Şahname Yazmalarından Seçme Minyatürler, İstanbul, 1971.

Abdülkadir Karahan, Kırk Hadis, Ankara, 1985.

Beyhan Karamağaralı, Muhammed Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler, Ankara, 1984..

Doğan Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İstanbul, 1970.

Mehmet Zeki Kuşoğlu, Mezar Taşlannda Huve'l-Baki, İstanbul, 1984.

E. Kühnel, Doğu İslâm Memleketlerinde Minyatür, çevirenler: Yetkin ve Özgü, Ankara, 1952.

Rıfkı Melul Meriç, Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları_Vesikalar I, Ankara, 1953.

Gülbün Mesara, Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı (Katı'), Ankara, 1991.

Gönül Öney, İslâm Mimarisinde Çini, yer ve tarih belirtilmemiş.

Muhiddin Serin, Hat San'atımız, İstanbul, 1982.

Metin Sözen / Uğur Tanyeli, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1986.

Sezer Tansuğ, Şenlikname Düzeni, İstanbul, 1961.

Adnan Turani, Sanat Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1968.

Şahabettin Uzluk, Mevlânanın Ressamları, Konya, 1945.

Şahabettin Uzluk, Mevlânanın Resimleri, Konya, 1953.

Şahabettin Uzluk, Mevlevilikte Resim, Resimde Mevleviler, yer ve tarih belirtilmemiş.

Muammer Ülker, Başlangıçtan Bugüne Türk Hat Sanatı, Ankara, 1987.

A. Süheyl Ünver, Türklerde Resim, Tezhip ve Minyatür Tarihi, (Orta

Asya Kısmı), İstanbul, 1934.

A. Süheyl Ünver, Selçuklularda ve Osmanlılarda Resim, Tezhip ve Minyatür, İstanbul, 1934.

A. Süheyl Ünver, Ressam Nigari, Hayatı ve Eserleri, Ankara, 1946.

A. Süheyl Ünver, Hattat Ahmet Karahisari, İstanbul, 1948.

A. Süheyl Ünver, Ressam Nakşi, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1949.

A. Süheyl Ünver, Ressam Levni, Hayatı ve Eserleri, Ankara, 1949.

A. Süheyl Ünver, Müzehhip Karamemi, İstanbul, 1951.

A. Süheyl Ünver, Hattat Şeyh Hamdullah, İstanbul, 1953.

A. Süheyl Ünver, Türk Yazı Çeşitleri, İstanbul, 1953.

A. Süheyl Ünver, Levni, İstanbul, 1957.

A. Süheyl Ünver, Fatih Devri Saray Nakışhanesi ve Baba Nakkaş Çalışmaları Kitabı, 1958.

Nurettin Yatman, Eski Türk Çinileri, Ankara, 1942.

Cenap Yazansoy / Abdülkadir Karahan, Sabancı Hat Kolleksiyonu, İstanbul, 1985.

Mahmud Bedreddin Yazır, Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli, I. ve II. kitaplar, 2. baskı, Ankara, 1981.

Şerare Yetkin, Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişimi, İstanbul, 1972. Hüseyin G. Yurdaydın, Matrakçı Nasuh, Ankara, 1963.

Hüsnü Züber, Türk Süsleme Sanatı, 2. baskı, Ankara, 1972 (1971).

Çağdaş resim ve grafik

Salih Acar / Baha Pir, Çayka ve Salih Acar - Geride Kalan Yıllarım, İstanbul, 1982.

Fahir Aksoy, Naif Sanat ve Türk Naifleri, yer ve tarih belirtilmemiş.

Fahir Aksoy, Türk Resminde Değişme ve Yenilenme, İzmir, 1983.

Musa Albukrek, Çizgilerle Türkiye, İstanbul, 1992.

Anonim, Çağdaş Türk Ressamları I, Ümit Yaşar Sanat Galerisi Yayını, yer ve tarih belirtilmemiş.

Anonim, Çallı İbrahim, İstanbul, 1947.

Anonim, H. Vecih Bereketoğlu, Ankara, 1972.

Anonim, Bedri Rahmi Eyüboğlu, İstanbul, 1976 (katalog).

Anonim, Galeriler 83, İstanbul, 1983.

Anonim, Habip Aydoğdu, Ankara, 1988.

Anonim, Türk Grafik Sanatçıları, yer belirtilmemiş (İstanbul), 1989.

Anonim, Ressamlardan Dil Derneğine Armağan, Ankara, 1991.

Anonim, Nevin Göker Ulutaş, Ankara, 1992 (katalog).

Anonim, LogoTürk, İstanbul, tarih belirtilmemiş (1992).

Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara, 1976.

Türkkaya Ataöv, Eşref Üren, Ankara, 1986 (1980).

Şennur Aydın / Veysel Uğurlu, Hoca Ali Rıza, yer ve tarih belirtilmemiş (İstanbul, 1988).

Seyfi Başkan, Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi, Ankara, 1988.

Seyfi Başkan, Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türk Ressamları, Ankara, 1991.

Cafer Bater, Cafer Bater, yer belirtilmemiş, 1987.

Bedri Baykam, Reprodüksiyon Kitabı, Ankara, 1967.

Bedri Baykam, Boyanın Beyni, İstanbul, 1990.

İlhan Berk, Turan Erol, İstanbul, 1990.

İlhan Berk / SezerTansuğ / Feriha Büyükünal, Cihat Burak, İstanbul, 1991.

Nurullah Berk, Türkiye'de Resim, İstanbul, 1943.

Nurullah Berk / Orhan Koloğlu, Fikret Mualla, Hayatı - Sanatı - Eserleri, İstanbul, 1971.

Nurullah Berk / Devrim Erbil, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul, 1965-66.

Nurullah Berk / Hüseyin Gezer, 50 Yılın Türk Resim ve Heykeli, İstanbul, 1973.

Nurullah Berk / Kaya Özsezgin, Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi, Ankara, 1983.

S. Pertev Boyar, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları, Ankara, 1948.

İsmet Birsel, Belleğimdeki Tablolar, Ankara, 1991.

Zahit Büyükişleyen, Türk Resminde Ankaralı Sanatçılar, Ankara, 1992.

Feriha Büyükünal, Sordum, İstanbul, 1992.

Mustafa Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul, 197.1

Mustafa Cezar, Müzeci ve Ressam Osman Hamdi, İstanbul, 1987.

Adnan Çoker, Avni Lifij - Poşadlar, İstanbul, 1984.

V. Belgin Demirsar, Osman Hamdi Tablolarında Gerçekle İlişkiler, Ankara, 1989.

Abidin Dino, Eller, İstanbul, 1991.

Abidin Dino / Ara Güler, Fikret Mualla, İstanbul, 1980.

Ruşen Dora, Türk Evleri, 14 levha, İstanbul, 1990.

Ferit Edgü, Aliye Berger, Yaşamı-Sanatı-Yapıtları, İstanbul, 1980.

Ferit Edgü, Eren Eyüboğlu, İstanbul, 1981.

Ferit Edgü, Arslan, İstanbul, 1982.

Ferit Edgü, Mustafa Pilevneli, İstanbul, 1985.

Ferit Edgü, Avni Arbaş, İstanbul, 1992.

Halil Edhem, Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu, bugünkü dile aktaran: Gültekin Elibal, İstanbul, 1970.

Gültekin Elibal, Atatürk ve Resim - Heykel, İstanbul, 1973.

Gültekin Elibal, Şeref Akdik, Hayatı-Sanatı-Eserleri, yer ve tarih belirtilmemiş (İstanbul, 1974).

Devrim Erbil / M. Zahit Büyükişleyen / Ozan Sağdıç, Abidin Elderoğlu, Ankara, 1984.

Mehmet Ergüven / Jale Erzen / Emin Çetin Girgin / Hamit Kınaytürk / Ahmet Köksal / Beral Madra / Kaya Özsezgin / Sezer Tansuğ, Türk Resminde Modernleşme Süreci, İstanbul, 1987.

Mehmet Ergüven, Yoruma Doğru, İstanbul, 1992.

Kemal Erhan, Nazmi Ziya, yer ve tarih belirtilmemiş.

Kemal Erhan, Hoca Ali Rıza, Ankara, 1980.

Turan Erol, Bedri Rahmi Eyüboğlu, İstanbul, 1984.

Sevim Eti, Çağdaş Sanat, İstanbul, 1974.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, Nazmi Ziya, İstanbul, 1937.

Bedri Rahmi Eyüboğlu / Elif Naci / Mustafa Asliler / Sema Koşan / Zahir Güvemli, Çağdaş Türk Resminden Örnekler, İstanbul, 1982.

İ. Sefa Günay, Büyük Türk Sanatkârı Namık İsmail'in Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1937.

Kıymet Giray, Mahmut Cuda, Ankara, 1982.

Gönül Gültekin, Ali Çelebi, Ankara, 1984.

Zahir Güvemli, Sabancı Resim Koleksiyonu, İstanbul, 1984.

Zahir Güvemli, Resim Sanatı ve Türk Resmi, İstanbul, 1987.

Nüzhet İslimyeli, Asker Ressamlar ve Ekoller, Ankara, 1965.

Nüzhet İslimyeli, Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi, Ankara, 1967.

Nüzhet İslimyeli, Sanat Terimleri Ansiklopedisi, 1 ve 2. ciltler, Ankara, 1973-1976.

Nüzhet İslimyeli, Ülkemize Onur Kazandıran Sanatçılar, Ankara, 1980.

Nüzhet İslimyeli, Türk Resim Sanatından Örnekler I, Ankara, 1985.

Hamit Kınaytürk, Sanatın İçinden, İstanbul, 1990.

Ahmet Köksal, Ressam, Eğitimci ve Yazar Malik Aksel, İstanbul, 1988.

Ahmet Köksal, İbrahim Balaban - Yaşamı, Sanatı, Anılar, Yankılar, İstanbul, 1989.

Sait Maden, Simgeler, İstanbul, 1990.

Elif Naci, Resim 1923-1933 (On Yılda Resim), İstanbul, 1933.

Zühtü Müridoğlu, Zühtü Müridoğlu Kitabı, İstanbul, 1992.

Tülin Onat / Server Demirtaş, Özdemir Altan, İstanbul, 1989.

Tülin Onat / Server Demirtaş, Adnan Çoker, İstanbul, 1989.

Osman Öndeş, İstanbul Arşivi Ressam Preziosi, İstanbul, 1972.

Bülent Özer, Bakışlar - Günümüzde Resim, Heykel, Mimarlık, İstanbul, 1969.

Kaya Özsezgin, Cevat Dereli, İstanbul, tarih belirtilmemiş.

Kaya Özsezgin, Kayıhan Keskinok, İstanbul, 1982.

Mehmet Pesen, Mehmet Pesen, İstanbul, 1988.

Günsel Renda, Batılılaşma Döneminde Türk Resim San'atı 1700-1850, Ankara, 1977.

Günsel Renda / Turan Erol / Nurullah Berk / Adnan Turani / Kaya Özsezgin, Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı, 3 cilt, İstanbul, 1980-1982.

Zeynep Rona, Namık İsmail, Yapı Kredi Yayınları, Türk Ressamları Dizisi 1, İstanbul, 1992.

Peter Selz, İnsan Serüveninden Dramlar - Bedri Baykam'ın Yapıtları, İstanbul, 1986.

Gürol Sözen, Destan, Ankara, 1974.

Cemil Tamay / Değer Oray, Uğur Mine Tamay, yer belirtilmemiş, 1989. (katalog).

Erdoğan Tanaltay, Sanat Ustalarıyla ... Bir gün, İstanbul, 1989.
Suna Tanaltay, Sonsuzu Paylaşanlar, İstanbul, 1989.
Sezer Tansuğ, Resim Kılavuzu, İstanbul, 1973.
Sezer Tansuğ, Beş Gerçekçi Türk Ressamı. Turgut Zaim - Nuri İyem - Cihat Burak - Neşet Günal - Nedim Günsür, İstanbul, 1976.
Sezer Tansuğ, Çağdaş Türk Sanatı, İstanbul, 1986.
Sezer Tansuğ, Türk Resminde Yeni Dönem, İstanbul, 1988.
Sezer Tansuğ, Türk Resim Sanatında "Figüratif" Gelişme, yer ve tarih belirtilmemiş.
Taha Toros, Fikret Mualla, yer belirtilmemiş, 1986.
Taha Toros, İlk Kadın Ressamlarımız, İstanbul, 1988.
Adnan Turani, Resimde Geometri, Ankara, 1978.
Adnan Turani, Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı, Ankara, 1984 (1977).
Muhlis Türkmen, İtalya'dan Çizgiler, İstanbul, 1982.
Muhlis Türkmen, Türkiye'den Çizgiler, İstanbul, 1982.
Muhlis Türkmen, Desenlerle Mimar Sinan, İstanbul, 1984.
Hilmi Ziya Ülken, Resim ve Cemiyet, İstanbul, 1942.
A. Süheyl Ünver, Ressam Şehit Hasan Rıza - Hayatı ve Resimleri, İstanbul, 1971.
Sami Yetik, Ressamlarımız, İstanbul, 1940.
Frank Günter Zehnder, Die Fremde / Yabancı, (Mehmet Güler ile ilgili bir çalışma), çeviri: Yüksel Pazarkaya, İstanbul, 1992.

Yontu ve seramik

Anonim, Modern Türk Seramik Sergisi, İstanbul, 1992 (sergi kataloğu).
Anonim, Dünya Seramikçilerinin Diliyle, İstanbul, 1992 (sergi kataloğu). Halid Bekir, Konuşan Heykel, İstanbul, 1935.
Nurullah Berk, Türk Heykeltraşları, İstanbul, 1937.
Hüseyin Gezer, Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli, Ankara, 1984.
Nasip İyem, Nasip İyem, İstanbul, 1992.

Karikatür

Semih Balcıoğlu / Ferit Öngören, 50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü,

İstanbul, 1973.

Semih Balcıoğlu, Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü (1923-1983), Ankara, 1983.

Turgut Çeviker, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1, Tanzimat Dönemi 1867-1878, İstibdat Dönemi 1878-1908, İstanbul, 1986.

Turgut Çeviker, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2, Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, İstanbul, 1988.

Turgut Çeviker, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 3, Kurtuluş Savaşı Dönemi 1918-1923, İstanbul, 1991.